

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA

**POLITIČKI ŽIVOT BOŠNJAKA IZMEĐU DVA SVJETSKA
RATA**
-magistarski rad-

Kandidat:
Azhar Sejarić
Broj indeksa:
35/II-UPD/16

Mentor:
prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, juli 2021. godine

2021

Azhar Sejarić Politički život Bošnjaka između dva svjetska rata

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA

**POLITIČKI ŽIVOT BOŠNJAKA IZMEĐU DVA SVJETSKA
RATA**
-magistarski rad-

Kandidat:
Azhar Sejarić
Broj indeksa:
35/II-UPD

Mentor:
prof. dr. Šaćir Filandra

Sarajevo, juli 2021. godine

SADRŽAJ

Uvod	4-5
TEORIJSKO- METODOLOŠKI DIO.....	6-11
1.1. <i>Kategorijalno-pojmovni sistem.....</i>	7-8
1.2. <i>Ciljevi istraživanja.....</i>	8-9
1.3. <i>Sistem hipoteza</i>	9-10
1.4. <i>Metode i postupci istraživanja</i>	10-11
1.5. <i>Vremensko-temporalna dimenzija istraživanja.....</i>	11-11
1. BOŠNJACI U VRIJEME USPOSTAVLJANJA KRALJEVINE SHS.....	12-19
1.1. <i>Nastanak i djelovanje nove države</i>	12-16
1.2. <i>Agrarna reforma.....</i>	16-19
2. POLITIČKO ORGANIZIRANJE BOŠNJAKA	21-34
2.1. <i>Razlozi za političkim okupljanjem</i>	21-26
2.2. <i>Osnivanje Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO).....</i>	26-31
2.3. <i>Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920.....</i>	31-32
2.4. <i>Politički sukobi unutar Bošnjaka i nastanak novih političkih stranaka.....</i>	32-34
3. VIDOVDANSKI USTAV	35-42
3.1. <i>Donošenje Ustava i tzv. Turski paragraf.....</i>	35-37
3.2. <i>Ljevica-desnica.....</i>	37-42
4. ŠESTOJANUARSKA DIKTATURA.....	43-54
4.1. <i>Uvođenje diktature.....</i>	43-47
4.2. <i>JMO kroz šestojanuarsku diktaturu</i>	47-51
4.3. <i>Oživljavanje političkog života</i>	51-54

5. UBISTVO KRALJA ALEKSANDRA.....	55-70
<i>5.1. Petomajski izbori 1935.</i>	<i>56-59</i>
<i>5.2. JMO u vlasti Stojadinovića i osnivanje Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) 59-63</i>	
<i>5.3. Skupštinski izbori 1938</i>	<i>63-65</i>
<i>5.4. Pad Stojadinovićeve vlade</i>	<i>66-66</i>
<i>5.5. Sporazum Cvetković-Maček.....</i>	<i>67-70</i>
6. POKRET ZA AUTONOMIJU BIH.	71-74
7. SMRT MEHMEDA SPAHE I IZBOR NJEGOVOG NASLJEDNIKA.	75-78
ZAKLJUČAK.....	79-80
BIBLIOGRAFIJA.....	81-82

UVOD

Posmatrajući genezu političkog života Bošnjaka od njenog prvog oblika organizovanja pa sve do današnjeg dana, ne možemo pronaći vremenski period za koji možemo kazati da je period mira, napretka i blagostanja. Konstantno previranje, te dolazak i odlazak velikih sila stavljao je Bošnjake u stanje nepredvidljivih okolnosti, sa tendencijom stalnih pokušaja da se iz takvih situacija izvuče maksimum.

Kraj 19. i početak 20. stoljeća donio je za Bošnjake još jednu veliku promjenu koja će se pokazati kao jedna od najmračnijih i najstrašnijih perioda života. Odlukama Berlinskog kongresa Bosna je predata na upravu austro-ugarskoj monarhiji, te je tim događajem počelo najturbulentnije vrijeme za Bošnjake u Bosni i Hercegovini. Bez dovoljno razvijene nacionalne svijesti Bošnjaci kao izoliran i usamljen dio u središtu, većinom, kršćanskog naroda, ulaze prepušteni sami sebi.

Iako period austro-ugarske monarhije i politička pozicija Bošnjaka u to vrijeme zaslužuju svoju posebnu obradu i analizu, mi ćemo u ovom radu posebnu pažnju obratiti na period između dva svjetska rata, tačnije na period od uspostavljanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (K SHS) 1918. godine do pred početak Drugog svjetskog rata 1939. godine.

Iako su bošnjački velikani, ali i obični puk pozdravili dolazak nove vlasti i nove države, vrlo brzo se pokazalo da ni ovaj period u životima Bošnjaka neće biti period mira i stvarnog uvažanja tog naroda. Jedan od najopasnijih perioda za opstanak Bosne i Hercegovine i Bošnjaka u njemu počeo je strašnim zločinima nad Bošnjacima, ne samo u BiH, nego i u ostalim dijelovima Kraljevine u kojima su živjeli.

Posebna tema, pored statusa Bošnjaka, će biti i njihovo političko organiziranje koje je u najvećem dijelu bilo posljedica ugnjetavanja i ponižavanja. U tom smislu, potrebno je analizirati i objasniti politički angažman Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) u sastavu Kraljevine SHS kroz periode vladavine različitih grupa i pojedinaca. Zanimljivo je analizirati i posmatrati kako se JMO sa svojim najznačajnijim predstavnikom Mehmedom Spahom uspijevala uvijek naći u središtu pažnje, te time dati na značaju problemima s kojima su se Bošnjaci svakodnevno susretali.

Najviše prostora u ovom radu je dato, s razlogom, Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji kao istinskom i jedinom pravom predstavniku Bošnjaka u Kraljevini SHS, te njenom

predstavniku Mehmedu Spahi, ličnosti koja je vodila skoro sve najvažnije političke procese u borbi za bolji položaj Bošnjaka.

Također, period za i nakon Šestojanuarske diktature donio je mnogo mirniji politički period iz prostog razloga jer je rad političkih stranaka i ostalih sličnih grupa bio strogo zabranjen. Ipak, određene aktivnosti su se dešavale i pored zabrana, te je rad JMO nastavljen, ali sa dosta manjim intezitetom sve do ubistva kralja Aleksandra i novih izbora.

U vezi sa svim gore navedenim, bitno je istaći da je poznavanje naše historije, konkretnije političke historije Bošnjaka, zaista važno, ne samo za sadašnje prilike, koje su u najmanju ruku turbulentne, nego i za budućnost iz razloga što „je upoznavanje vlastite istorije i njena naučna, istinita valorizacija bitan edukativni uslov njene sadašnjosti i budućnosti. „ (Purivatra, 1999: Uvod)

TEORIJSKO METODOLOŠKI DIO

Društveno, ekonomsko, i umnogome psihičko stanje Bošnjaka početkom, ali i velikim dijelom 20. stoljeća bilo je vrlo kompleksno i konfuzno. U vezi s tim, i njihovo političko organiziranje bilo je u velikoj mjeri *ad hoc*, u zavisnosti od prijetnji koje dolaze s raznih strana. Zaista je teško razmatrati i posmatrati sve događaje koji se odnose na političku organiziranost Bošnjaka tokom 20. stoljeća, a ne uočiti ambivalentnost i političku protivrječnost u shvatanju, kako imena Bošnjak tako i odnosa spram poimanja države i vlastite nacije. „Bošnjaci početkom 20. stoljeća nisu nikad imali jasne političke stavove i nisu imali jasnu dominantnu individuu iza koje bi Bošnjaci stali, što nije bio slučaj 90-ih godina.“ (Filandra, 1998: 50)

Mehmed-beg Kapetanović, Safvet-beg Bašagić, Džemaludin efendija Čaušević, Sakib Korkut, Mehmed Spaho, Ali-beg Firdus i ostali predvodnici bošnjačkog organiziranja dali su sigurno veliki doprinos u kreiranju sveopćeg pozitivnog odnosa ljudi prema imenu Bošnjak i bošnjačkoj naciji. Međutim, zbog vremena i okolnosti u kojima su djelovali, ali i zbog nasrtaja raznih ideja te nepovoljnog trenutka u kojima su trebali u potpunosti iskazati sve ono što je tištalo i sputovalo bošnjački narod, oni su ipak kratko, ali pokazat će se djelotvorno odradili svoju patriotsku, ljudsku, religijsku i svaku drugu dužnost.

Teoretski i logički, Bošnjaci svjesni svog imena bi trebali u bilo kojem trenutku jasno i koncizno predstavljati i zastupati svoje interese, no u situaciji u kojoj su se Bošnjaci nalazili, pored toga što su bili konfuzni, u pitanju što su i ko su, nisu bili u mogućnosti, jedno vrijeme tokom 20. stoljeća javno iskazati svoja osjećanja, nego su sebe zadovoljavali religijskom odrednicom muslimani. Takva (ne)mogućnost je, dobrodošla, ukoliko sad iz ovog vremena posmatramo, zbog toga što bi nametanje određenih nacionalnih pitanja/problema dodatno ugrozilo stanje u kojem su se nalazili Bošnjaci kroz cijelo 20. stoljeće, a posebno u periodu između dva svjetska rata.

Cijelo prošlo stoljeće, čak i ranije, tačnije od dolaska na vlast Austro-Ugarske pa sve do kraja 80-ih godina bilo je doba pomrčine bošnjačkog političkog organiziranja, ali i doba unutarnjeg previranja i sputavanja, kako slučajnog tako i nametnutog. Posljedica i manifestacija permanentnog nipodaštavanja Bošnjaka jeste burna ekspanzija patriotskog, domoljubnog, nacionalnog, ali i religijskog osjećaja pripadnosti, napokon, jednoj naciji i jednom imenu. U izvjesnom smislu nacionalna odrednica „Bošnjaci“ uvijek se nalazila u vakumu i lebdila je

iznad svih oblika vladavine nad Bošnjacima kroz cijelo 20. stoljeće da bi krajem istog sletila među narod i ostala svo ovo vrijeme.

1.1.. Kategorijalno-pojmovni sistem

Kako bi mogli pravilno shvatati i razumjeti društvene tokove u periodu između dva svjetska, potrebno je ukratko da objasnimo korištenje pojma „Bošnjak“ iz razloga što ono nije korišteno u periodu između dva svjetska rata. Shodno tome, najveći broj autora koristi pojam „musliman“ kao odrednicu za jedan narod.

Pored mnogih autora, izbjegavanje korištenja „Bošnjak“ je bilo aktuelno u periodu između dva svjetska rata. Pored toga, postojala je tendencija da se Bošnjaci doslovno pripove jednom od dvaju naroda koji su imali težnje za asimilacijom Bošnjaka u njihove redove.

Da bi se proces asimilacije proveo, bilo je potrebno da se Bošnjaci predstave kao religijska grupa, koja bi kao takva postala dio jedne od dvije nacije. „Za Srbe Bošnjaci su odrođeni Srbi muhamedanskog vjerozakona, a Bosna srpska zemlja, za Hrvate oni su Hrvati islamske vjeroispovijesti, a Bosna hrvatski povijesni prostor. Dakle, Bošnjacima se poriču etnička, nacionalna i politička vlastitost i zasebnost. Tretiraju se kao vjerska zajednica slavenskog porijekla, koaj treba da se vrati srpskom, odnosu hrvatskom nacionalno-duhovnom korpusu.“ (Filandra, 1998: 14-15)

Kroz političku historiju Bošnjaka konstantno su se kretale različite teorije o njihovojoj nacionalnosti, odnosno pripadanju nekoj od nacija. „Još od prvih početaka buđenja nacionalnih pokreta kod nas postojao je živ interes za pitanje nacionalnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana. Iznošena su i zastupana različita mišljenja koja su u najviše slučajeva proizlazila iz političkih interesa. Zavisno od toga pojavljivale su se razne i često suprotne teorije: da su bosanskohercegovački Muslimani nacionalno svjesni Srbi ili Hrvati; da su Srbi ili Hrvati, ali samo bez svijesti o tome; da su to nacionalno Bošnjaci i da su uopšte bez nacionalne pripadnosti (...)“ (Purivatra, 1969: 9)

Iako Bošnjaci, zbog određenih prilika i politike tadašnjih vlasti, početkom 20. stoljeća nisu bili svjesni svog narodnog imena, geneza pojavljivanja imena Bošnjak seže u 1166. godinu kada se taj naziv nalazi u carskoj tituli Manojla Komnena. „Najraniji pisani trag za oblik Bošnjak susreće se s početka XVI st. u djelu Molitva suprotiva Turkom, gdje je M. Marulić pjevao:

„Boj su bili š njima Hrvati, Bošnjaci / Grci ter Latini, Srblji ter Poljaci...“ Uz prijevod Novog zavjeta, koji su južnoslavenski protestanti glagoljicom tiskali u Urachu 1562., u predgovoru stoji: „Jasno li s tim našim tumačenjem svim slovenskim jezicima ljudem služiti hoteli, najprvo vam Hrvatom i Dalamtinom, potom takojše Bošnjakom, Bezjakom, Srbljanim i Bulgarom.“ Na prijelazu iz druge u treću deceniju XVII st. I. Gundulić spominje i skupno učešće bošnjačkih junaka u hožinskom boju: „Na konjijeh sve Bošnjaci / sjahu svjetlo odjeveni, / zatočnici hrli i jaci, / konjanici sve hrabreni.“ Narodno ime Bošnjak susreće se i u djelima različitih pisaca u osmanskom razdoblju, slavenskih i drugih, kao što su Bartol Kašić, Evlija Čelebi, Smiri Hasanefendija, Jakov Pejačević, Andrija Kačić Miošić, Dositej Obradović, Vuk Karadžić i dr. Kroz sve vrijeme osmanske uprave naziv Bošnjak, prilagođen turskom jeziku, koristi se u službenim spisama, u različitim oblicima (Bosnaklar, Bosnak taifesi, Bosnaki takimi, Bosnaki karm, sve u značenju Bošnjaci, odnosno bošnjački narod)“ (Maglajlić, 2016)

Prema tome, historijske činjenice postojanja Bošnjaka omogućile su i dale potvrdu da se pojам Bošnjak koristi u ovom radu, iako se isti nije koristio u periodu između dva svjetska rata.

1.2. Ciljevi istraživanja

Imajući u vidu činjenicu da postoji velik broj naučno verifikovanih saznanja i istraživanja o ovom predmetu koji će poslužiti kao oslonac u dostizanju viših naučnih stupnjeva opravdano sebi možemo postaviti zahtjev za sljedećim naučnim ciljevima:

- Identifikacija ključnih političkih organizacija i stranaka u periodu između dva svjetska rata
- Deskripcija njihovog djelovanja, njihovih programa i njihove glavne ideje,
- Identificiranje glavnih razloga i uvjeta nedovoljnog profilisanja Bošnjaka kao političke, nacionalne i društvene zajednice tokom 20. stoljeća, a posebno u periodu između dva svjetska rata
- Politička borba bošnjačkih predstavnika u strukturama u periodu između dva svjetska rata
- Naučna prognoza

Naučna deskripcija već je dijelom predstavljena, a u operacionalnom dijelu rada ona neće biti ograničena samo na opis pojave, nego i na manifestaciju same pojave, njene strukture veza i odnosa.

S obzirom da se radi o predmetu istraživanja koji je još uvijek, na određeni način aktuelan, u vidu permanentnih verbalnih sukoba i negiranja Bošnjaka, njihovog imena, jezika i historije, mogućnost naučnog predviđanja ove društvene pojave nameće se kao imperativ te ćemo se u tom smislu osloniti na postojeća naučna objašnjenja, kao i rezultate do kojih ćemo mi doći u ovom istraživanju kako bismo dali relevantne tendencije toka ove pojave.

Pored naučnih ciljeva, postoje i, ne manje važni, društveni ciljevi. S društvenog aspekta, istraživanje je svrshodno i ima vannaučnu upotrebljivost. U okviru politologije kao nauke, ali i društveno-političkih kretanja u najširem smislu, pitanje političkog organiziranja Bošnjaka je široko, kontinuirano se analizira i ocjenjuje te se stalno ovo pitanje prezentira na razne i politički uslovljene načine. Već se u stalnoj upotrebi nalazi negacija Bošnjaka, njihovog jezika, postojanja ali i imena, gdje se u javni diskurs teži postaviti teza za su Bošnjaci izmišljen narod koji svoju historiju počinje graditi od 90-ih godina 20. stoljeća. Ovakve tendencije su u susjednim državama česta pojava, koja se periodično javlja kao težnja izlaska na scenu nevidljivih ili manje važnih. Društveni cilj je dokazati ključne odlike permanentne političke organiziranosti Bošnjaka u periodu između dva svjetska rata. Također, cilj je i predstaviti jasne političke, kulturne, društvene i dr. stavove Bošnjaka o raznim pitanjima kao odgovor na stalne težnje naših susjeda i stalna degradiranja i negiranja postojanja Bošnjaka te plediranje za mogućim alternativnim načinom uspostavljanja jedinstvenog stava i svijesti o postojanju Bošnjaka i sada, ali i u dalekom vremenu iza nas.

1.3. Sistem hipoteza

S obzirom na problemsko pitanje, generalna hipoteza glasi:

Političko organiziranje Bošnjaka u periodu između dva svjetska rata očuvalo je i razvilo bošnjački nacionalni, kulturni i politički identitet, te je doprinijelo kasnijem državnom osamostaljenju BiH.

Pored generalne tu su i pomoćne hipoteze.

Jedan od suštinskih problema (ne)organiziranosti Bošnjaka u većem dijelu 20. stoljeća bilo je nerazumijevanje značaja postojanja Bošnjaka kao posebnog naroda i nacije koji ima svoju posebnu kulturu, tradiciju, običaje, historiju i društveno-političku konstantu.

Svijest o značaju postojanju svega navedenog nije bio na odgovarajućem nivou, nego je bio nadasve konfuzan i neodređen, a kako su godine prolazile i svijest se mijenjala zahvaljujući ponajviše pojedincima koji su težili političkom osvještavanju svog naroda.

Religijska odrednica igrala je veoma bitnu ulogu u historiji Bošnjaka.

U periodu između dva svjetska rata ona je predstavljala, u to vrijeme, najbitniji kohezivni faktor Bošnjaka, ali je u isto vrijeme predstavljala barijeru osvještenja Bošnjaka kao Bošnjaka u nacionalnom smislu.

Situaciju koja se dogodila prilikom odlaska jedne velike imperije, Osmanskog carstva i dolaska druge imperije, Austro-Ugarske monarhije nije bila pogodna za status Bošnjaka. Strah od novog okupatora i nove vlasti donio je veliko iseljavanje Bošnjaka u Tursku bojeći se za svoje živote. Također, nova vlast je Bošnjake gledala isključivo kroz Tursku i kroz vjersku odrednicu muslimani te u vezi s tim nisu imali blagonaklon odnos. Sve to je rezultiralo jednim dezorientisanim stanjem Bošnjaka. Agonija, melanolija i politička depresija koja je vladala oko dva desetljeća napokon se počinje buditi i organizirati uspostavljanjem lista 'Bošnjak' od strane Mehmeda-bega Kapetanovića.

1.4. Metode i postupci istraživanja

U istraživanju će se koristiti *opće metode društvenih nauka* (komparativna metoda i metoda deskripcije), te *metoda prikupljanja podataka* (metoda analize sadržaja).

Komparativna metoda je postupak uspoređivanja istih ili srodnih činjenica, pojava, procesa i odnosa, odnosno utvrđivanja njihove sličnosti u ponašanju i intenzitetu i razlika među njima. Ovu metodu možemo primijeniti prilikom komparacije procesa implementiranja neoliberalne doktrine u različitim državama, pri čemu se otvara prostor za identificiranje sličnosti i razlika reagovanja u okvirno istim situacijama.

Metoda deskripcije je postupak jednostavnog opisivanja ili očitavanja činjenica, procesa i predmeta u prirodi i društvu te njihovih empirijskih potvrđivanja odnosa i veza, ali bez

znanstvenog tumačenja i objašnjavanja. Ovom metodom ćemo se koristiti na samom početku istraživanja.

Analiza sadržaja je dubinska analiza koja se koristi kvantitativnim i kvalitativnim tehnikama poruka koristeći znanstvenu metodu (pazeći na objektivnost, pouzdanost, valjanost, mogućnost generalizacije, zamjenjivost i testiranje hipoteze) i nije limitirana na tipove varijabli koji bi mogli biti izmjereni ili kontekst u kojem su poruke kreirane ili predstavljene. Ovdje će se koristiti primarno kvalitativna analiza.

1.5. Vremensko-temporalna dimenzija istraživanja

Istraživanje ovog fenomena obuhvata period od osamdesetih godina 19. stoljeća, tačnije od dolaska na vlast Austro-Ugarske pa sve do pred sami početak drugog svjetskog rata, s posebnim osvrtom na period između dva svjetska rata.

U prostornom smislu, istraživanje podrazumijeva područje Bosne i Hercegovine, odnosno područje gdje su Bošnjaci nalazili tokom različitih perioda. Međutim, u kontekstu prostora, razmatraće se i status susjednih država koje su stalnim agresivnim djelovanjem težile da uspostave kontrolu nad tim prostorom.

Ovo istraživanje je interdisciplinarnog karaktera. Preovladavajući je pristup politološki, ali sa snažnim osloncem na kulturu, religiju i historiju.

1. BOŠNJACI U VRIJEME USPOSTAVLJANJA KRALJEVINE SHS

1.1. Nastanak i djelovanje nove države

Potpisivanje Krfske deklaracije 20. jula 1918. između premijera Nikole Pašića koji je predstavljao Srpsku kraljevsku vladu u izbjeglištvu, te Jugoslovenskog odbora¹ kojeg je vodio Dr. Ante Trumbić dovelo je do priprema za stvaranje nove države. U samom sastavu tzv. Jugoslovenskog odbora iz BiH dolazila su tri člana. Sva tri člana su bila pravoslavne vjere što je već na početku bio jedan od pokazatelja kako će se nova vlast odnositi prema muslimanima. Deklaracija koja je potpisana kao uzrok sloma Habsburške monarhije zvanično je aktivirana 1. decembra 1918. godine, a polazila je od toga da će nova država biti „ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija na čelu sa dinastijom Karađorđevića“. (Ibrahimagić, 1999: 48)

Sam čin uspostavljanja nove države i njen sadržaj je vrlo diskutabilan i u počecima najavljuje ogromne konfrotacije i neslaganja po mnogim pitanjima. „Poznato je da je u prirodi svake nacije da ne podnosi nadnacionalnu državnu strukturu, pa je zato centralističko državno uređenje Kraljevine Jugoslavije bilo kontraindicirano. Umjesto federalivnog nametnutno je centralističko državno uređenje.“ (Bilandžić, 1985: 18)

Samo uređenje države bilo je vrlo konfuzno, tome svjedoči i Harun Crnovšanin, koji kaže: „Strah od društvenih nemira bio je jedan od glavnih uzroka što su vodeće građanske stranke Hrvatske, Slovenije i Vojvodine pristale na stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca 01. decembra 1918. godine, a da prethodno nisu tačno utvrstile da li će to biti centralistička ili federalivna država.“ (Crnovšanin, 2007: 39)

Na početku, iako je došlo do ujedinjenja, Bosna i Hercegovina je zadržala određene oblike svoje autonomnosti. Naime, Narodna vlada za BiH je još uvijek djelovala, ali sa promijenjenim imenom u Zemaljsku vladu. Također, „iz njenog djelokruga izdvojeni su i prenijeti na centralnu vladu u Beogradu spoljni i vojni poslovi, državne finansije, poslovi ishrane i obnove zemlje i trgovine, obrta i industrije. Tako je, umjesto ranijih deset, Zemaljska vlada za BiH od 1. II 1919. imala samo četiri povjereništva: za unutrašnje poslove, pravosuđe, poljoprivredu, te prosvjetu i vjerske poslove“. (Imamović, 1998:485)

¹ Jugoslavenski odbor – južnoslavenski politički emigranti iz Austro-Ugarske za vrijeme Prvog svjetskog rata (Džaja, 2004:16)

Na početku je proces uređenja države bio dosta složen i još uvijek, mnogima, nejasan. „Osnivanjem Narodnog vijeća Slovenaca, Srba i Hrvata, te formiranjem narodnih vlada Bosne i Hercegovine, Slovenije, kao i jedinstvene vlade Dalmacije s vladom Hrvatske, došlo je do konstituiranja nove Države Slovenaca, Hrvata i Srba na području južnoslavenskih zemalja koje su bile pod vlašću Austro-Ugarske. Pri tome je došao do izražaja federativni princip kao osnovica uređenja nove države. Centralnu vlast preuzele je Predsjedništvo vijeća, a pokrajinske vlade, među kojima i Vlada Bosne i Hercegovine, imale su u nadležnosti poslove pokrajinskog značaja“. (Ibrahimagić, 1999: 52)

Na početku djelovanja nove države, iako se očekivalo drugačije, vladala je anarhija, bezvlašće i opšti haos. Upravo takvo opisano stanje, najviše je odgovaralo onima koji su iskoristili situaciju i počeli sa pojedinačnim i organizovanim maltretiranjem Bošnjaka, ali i ostalih naroda.

Potrebno je istaći da su novu državu Bošnjaci dočekali velikodušno, sa puno optimizma i nade za njihovu bolju budućnost. Tome u prilog ide i izjava tadašnjeg reisa ef. Čauševića: „... Hiljade ljudi ubijenih, šest žena spaljeno, 270 sela opljačkano i uništeno, eto bilansa za nas Muslimane prilikom svečanog stvaranja Jugoslavije, kojoj smo se mi spremali služiti svom dušom.“ (Purivatra, 1977: 63)

„U euforiji ujedinjenja zanimljivo je držanje jednog broja mjesnih odbora Narodnog vijeća Bosne i Hercegovine (Bihać, Bos. Kostajnica, Konjic, Srebrenica, Ključ, Tešanj, Bijeljina, Banja Luka), mjesta naseljenih većinskim bošnjačkim stanovništvom, koja su krajem novembra, ne čekajući čin ujedinjenja sama proglašila svoje ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom“. (Ibrahimagić, 1999:49) Prema Ibrahimagiću, ovakav i slični potezi su pokazivali primjer nekritičkog ponašanja prema novoj državi i novom stanju u kojem su se nalazili Bošnjaci.

U prilog tome da su Bošnjaci polagali velike nade u novu državu i što bolji status unutar nje govore i dešavanja od 15. novembra 1918. godine kada su na teritoriju Sarajeva ušli srpski vojnici, a isti su velikodušno dočekani uz veselje, hranu i piće. Pomenuta velikodušnost je bila kratkog daha s obzirom da su, već nakon 26. novembra, počeli da se dešavaju strašni zločini.²

² Napadnuta i opljačkana kuća Ibrahima Dedića, a njegovu braću, oca i njega su zlostavljali i maltretirali. Nakon istrage za ovaj zločin su optužena tri srpska vojnika.

Odmah nakon ujedinjenja i odlaskom Austro-Ugarske status Bošnjaka bio je težak i surov. Konstantno je bilo prisutno maltretiranje, paljenje i pljačkanje imanja, te uništavanje čitavih sela. „Odmah nakon ulaska u nekadašnje austro-ugarske južnoslavenske pokrajine u jesen 1918. nisu se srpske trupe pokazale nimalo obzirnim; ponašale su se kao okupatori i nerijetko se drakonskim sredstvima brinule za red“. (Džaja, 2004: 29)

Tome u prilog ide i pismo Svetozara Pribićevića, ministra unutrašnjih djela koje je uputio Zemaljskoj vladi u Sarajevu gdje govori o teškom stanju Bošnjaku i maltretiranju od strane pravoslavaca, te apeluje da bi, ukoliko se ovo ne zaustavi, moglo ugroziti unutrašnju stabilnost države.

Slično mišljenje navodi i Imamović: “S ujedinjenjem 1918. nastala su za sve Bošnjake, na prostoru od Prokletija na jugoistoku do Une i Save na sjeverozapadu, veoma teška vremena. Bošnjaci su se našli u jednoj socijalno-ekonomski i politički novoj i složenoj situaciji”. (Imamović, 1998:489)

Iako su novu državu Bošnjaci dočekali sa pozitivnim nadanjima, za njih je to, prema prof. Filandri bio tragičan čin, ponajviše zbog toga što su u naredne tri godine nakon osnivanja Kraljevine SHS stavljeni van zakona.³

Filandra dalje navodi da su Srbi uspostavljanje nove države posmatrali kao „pripojenje oslobođenih zemalja Srbiji, pa su se tako prema tim zemljama i odnosili“. (Filandra, 1998:57). Tome u prilog idu i primjeri nasilja, pljačke, zastrašivanja, ali i ubijanja Bošnjaka od strane Srba.

Prema Kamberoviću jedan od razloga lošeg položaja Bošnjaka nakon uspostavljanja Kraljevine SHS je bio određen njihovim slabim sudjelovanjem u procesu Jugoslavije.

U tom smislu, pri pogledu na stanje Bošnjaka u Kraljevini SHS mora se uzeti u obzir i njihovo učešće u državnom aparatu. „Odmah nakon ujedinjenja 1918. srbijanski vladajući krugovi sistematski su sprovodili svoju politiku prema BiH“ (Purivatra, 1977: 40)

U prilog tome ide i činjenica da „Ni sarajevski Glavni odbor kao ni Narodna vlada nisu bili popunjeni ni paritetno ni proporcionalno prema narodnoj odnosno konfesionalnoj snazi stanovništva nego prema političkom angažmanu za ujedinjenje sa Srbijom. Muslimani, koji su kasno ušli u jugoslavistički projekt, bili su preslabo zastupljeni, a bosansko-hercegovački Srbi,

³ Prema Filandra, 1998: 57

naprotiv, prejako. U sarajevskom Glavnom odboru sjedilo je 13 Srba, 7 Hrvata i 5 muslimana, u Narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu 7 Srba, 3 Hrvata i samo jedan musliman“. (Džaja, 2004: 181) Na čelu Vlade je bio Stojan Protić koji je u jednom trenutku kao odgovor na pitanje Trumbića kako riješiti pitanje bosanskih muslimana, rekao: „Dat ćemo im 24 sata, pa i 48 sati vremena da se opredijele: jedne ćemo protjerati u Tursku i Albaniju, druge vratiti u „veru pradedovsku“ (pokrstiti), a treće ćemo pobiti“.

Oni su odmah krenuli u akciju uklanjanja Bošnjaka iz državnog aparata, davajući im otkaze pod raznim izgovorima, premještajući ih na mjesta na kojima ne mogu predstavljati značajniju ulogu. Zanimljivo je vidjeti da ni muslimani Srbi nisu bili u Zemaljskoj vladni BiH, a kasnije ni u Pokrajinskoj upravi za BiH. Pod svaku cijenu težilo se odstranjivanju Bošnjaka iz državne uprave.

Providna politika Srbijanske strane u vidu upošljavanja srpskih činovnika na mjesta gdje su bili Bošnjaci, zatražila je izjavu Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) koji su poručili da su postavljeni Srbi nesposobni, te da se neprijateljski ponašaju prema Bošnjacima.

Treba napomenuti da su muslimani-demokrate nasuprot realnoj situaciji bili odušleveni dolaskom Srba na mjesta za okružne i sremske načelnike dok je hrvatska buržoazija u BiH i vodstvo JMO otvoreno negodovalo protiv takvog načina, govoreći da to ne pridonosi bratskoj susretljivosti.

Dokaz ugnjetavanja i provođenja nezakonitog maltretiranja Bošnjaka na odgovarajućim pozicijama vidi se u sljedećim statističkim podacima: „18. avgusta 1919. među šest okružnih predstojnika, šest predsjednika okružnih sudova, šest državnih odvjetnika, pet predsjednika Senata Vrhovnog suda i 13 direktora srednjih i s njima izjednačenih škola nije bio nijedan musliman; od 54 kotarska predstojnika bilo je osam muslimana, a od 17 upravitelja kotarskih ispostava bila su dva muslimana, dok je pet muslimana bilo među 61. višim službenikom.“ (Purivatra, 1977: 44)

U Privremeno narodno predstavništvo iz Bosne i Hercegovine su dolazila 42 zastupnika, od kojih je samo 11 bilo Bošnjaka.⁴ Statistika o nacionalnom sastavu službenika na

⁴ To su bili: dr. Mehmed Spaho, dr. Halid-beg Hrasnica, Hamid Svrzo, Šefkija Gluhić, Ahmed-beg Salihbegović, dr. Ejub Mujezinović, Suljaga Salihagić, Mehmed-beg Zečević, hadži Muhamed Džinić i Šukrija Kurtović. (Imamović, 1998:487)

najodgovornijim funkcijama države kaže da je od ukupno 273 službenika bilo svega 17 Bošnjaka, dok je usporedbe radi, Poljaka bilo 20, a Mađara 17.

Zanimljiva situacija dogodila se 1921. kada je umjesto dra Milana Srškića koji je bio izabran za poslanika Ustavotvorne skupštine trebao doći neko na mjesto predsjednika Zemaljske vlade za BiH. S obzirom da je JMO dobila najviše mandata za Ustavotvornu skupštinu očekivalo se da će na to mjesto doći Bošnjak. Nakon tih razmatranja u listu „Politika“ je napisano da se samo posebi razumije da musliman ne može biti predsjednik Zemaljske vlade BiH.

Na ovakve istupe reagovala je i JMO, ali i Mehmed Spaho koji je kazao da Srbi „svojataju svoju vlast samo za sebe“, te da „od 1. januara 1919. ni na jedno istaknuto mjesto u bosanskoj vladni nije došao musliman.“ (Purivatra, 1977: 46)

1.2. Agrarna reforma

Priča o političkom organiziranju Bošnjaka u prvim godinama Kraljevine SHS je nemoguća uz pojašnjenje pitanja agrarnih odnosa koje je u to vrijeme bilo jedno od najvažnijih pitanja. „S obzirom da je u Bosni i Hercegovini bila ogromna većina seoskog stanovništva i da su postojali feudalni odnosi pod turskom i austrougarskom okupacijom, agrarni problem je bio jedan od najvažnijih socijalno-ekonomskih, konfesionalno-nacionalnih i političkih problema u vrijeme formiranja države jugoslovenskih naroda, a u izvjesnoj mjeri i kasnije u staroj Jugoslaviji, u kojoj je izvršena samo djelimična agrarna reforma.“ (Purivatra, 1969: 141-142)

U to vrijeme je tekao proces namjernog zapostavljanja muslimana u svim sferama društva. Razlozi takvog odnosa prema muslimanima se mogu pronaći, između ostalog, i u agrarnim odnosima i konfrotacijama, gdje se na muslimane gledalo kao na feudalne ugnjjetače. Također, Bošnjaci su posmatrani kao Turci, a još jedan razlog mogao bi se pronaći u osveti Srba za zločine nad njima poslije atentata od strane 'šuckora'⁵.

Kada govorimo o agrarnoj reformi kao još jednom pokazatelju ponižavanja Bošnjaka i njihovog ugnjetavanja, treba dodati upravo i otuđivanje imovine Bošnjacima i davanje iste Srbima. Otuđivanje je vršeno uz neviđenu silu i maltretiranje. Iako su Bošnjaci redovno

⁵ Šuckori su neka vrsta poluvojničke formacije za vrijeme prvog svjetskog rata organizovana od strane Austrougarske, gdje ih je većina bila dijelom iz muslimanskog i hrvatskog ološa.

izvještavali organe šta se dešava, vlasti u Beogradu, osim pisama, ništa nisu učinile da se to spriječi ili u najmanju ruku smanji.

O obimu ekonomskog genocida govori i sljedeći podatak: „Agrarnom reformom iz 1918. godine, dvije trećine plodne površine (tačnije 1.286.227 hektara) u BiH oduzeto je od Bošnjaka i besplatno podijeljeno na 249.518 srpskih domaćinstava. To je etnocid pod firmom agrarne reforme.“ (Crnovšanin, 2007: 71)⁶

Prvi na udaru sistemkog maltretiranja su bili bošnjački zemljoposjednici kojima su srpski seljaci jednostavno širom Bosne palili kuće i otimali zemlju. Koliko je stanje bilo teško i surovo govori i izjava reisul-uleme Čauševića tadašnjem predsjedniku Zemaljske vlade Atanasiju Šoli „da je Bosna zapala pod teror kakvog ne pamti“. (Imamović, 1998:490)

Takav odnos prema Bošnjacima nije bio plod slučajnosti, nego je planski provođen uz podršku režima. „Mehanizmi velikosrpske nacionalističke usmjerenosti prema Bosni i Bošnjacima bili su smisljeni, razrađeni i ustrajni i provodili su se sa krajnjom bestijalnošću. Izvor namjerno održavanog bezvlašća u Bosni bili su pljačka i nasilno zaposjedanje bošnjačke zemlje od Srba, tako da se preobrazba vlasničkih zemljišnih odnosa doista i desila, i to u plamenu bošnjačkih kuća. Zemlja se nasilno oduzimala, obeštećenja i zakupnine na nju nisu plaćani, a vlasnici zemlje su ubijani, protjerivani ili zaplašivani. Sustavno vršena pljačka i nasilna pretvorba vlasništva praćena torturom, paljevinom imanja i ubojstvima, državne ustane nisu uopće sprečavale. Istina, ona nije ni poticana, ali se dešavala prečutno sa znanjem najvećih razina vlasti, što znači da je jednim dijelom i tolerirana.“ (Filandra, 1998:58)

Prevrat, odnosno preobrazba zemljišnog vlasništva najviše štete, kako fizičke i psihičke, a ponajviše ekonomske nanijela je Bošnjacima. O značaju preobrazbe zemljišnog vlasništva govori i podatak da je od ukupne poljoprivredne površine u Bosni i Hercegovini čak 51,6% bilo dio promjene vlasnika. „Iz navedenog se vidi da su velikosrpski krugovi iz Beograda planirali da se razvlaste muslimanski građanski slojevi i potisnu sa svih političkih i ekonomske pozicija, da se unište begovi i bogatiji muslimanski seljaci oduzimanjem njihove zemlje kroz tzv. agrarnu reformu koja je bila drugo ime za neviđenu pljačku bošnjačke imovine.“ (Crnovšanin, 2007: 71)

⁶ Citat prema „Iz teksta profesorice Dženane Efendić Semiz, objavljenog u dnevnom listu u dijaspori „Nova Bosna“ od 01. decembra 1994.“

Hrelja također navodi razloge koji su doveli do maltretiranja i ponižavanja Bošnjaka, a jedan od najvažnijih razloga jeste upravo neefikasan državni aparat, koji i da je htio, nije mogao spriječiti mnoge ružne događaje. „Kraj rata i stvaranje Kraljevine SHS dali su oduška akumuliranim nezadovoljstvu kmetova postojećim feudalnim odnosima u Bosni i Hercegovini. Seljačke mase ne čekaju regularno rješenje tog problema, nego samoinicijativno radikaliziraju stvari do tačke agrarne revolucije. Selo je buntovno i nemirno. Stara vlast u Bosni i Hercegovini se osula, a nova se tek formirala i pri tome nije imala aparat prisile da osigura red i zakonitost. Seljaci – kmetovi jednostrano raskidaju svoje veze sa zemljovlasnicima, uskraćuju im obavezna davanja, zauzimaju selišta i beglučke zemlje, pale i pljačkaju kuće i gospodarske objekte svojih feudalaca, a često dolazi i do ubistava“ (Imamović, Hrelja, Purivatra, 1992:45-46)

Pored ubijanja i maltretiranja Bošnjaka, jedan dio je od straha i panike pobjegao u Tursku, ostavljući za sobom zemljišta koja su dolazila u ruke Srba. „Samo je do jula 1919. od 4.281 bošnjačkog zemljoradnika oduzeto je, bez ikakve naknade, 400.072 hektara njihove vlastite zemlje.“ (Imamović, 1998:490) Sistemsko otimanje zemlje se temeljilo na osveti i na težnji da se Bošnjaci, odnosno Turci iz ugla Srba, istrijebe sa ovog područja

U knjizi „Ekonomski genocid nad Bosanskim muslimanima“, Imamović navodi statističke podatke o broju zemljoposjednika sa kmetovima i zemljoposjednika bez kmetova. U obje grupe, dominantni su Bošnjaci. „Od ukupno 10 463 zemljoposjednika sa kmetovima, muslimana je bilo 9537 (91,15%), pravoslavnih 633 (6,05%), katolika 267 (2,55%) i ostalih 26 (0,25%). I među zemljoposjednicima bez kmetova najbrojniji su bili muslimani, 3 023 (70,62%), zatim pravoslavni 760 (17,75%), katolici 458 (10,70%), ostali 40 (0,93%)“. (Imamović, Hrelja, Purivatra, 1992:22)

O neravnopravnom odnosu piše i Filandra; „Slobosni krupni posjedi, čiji su nosioci, uglavnom, bili Srbi, preobrazbom vlasništva bili su obuhvaćeni u obimu od 8,5%, a kmetska selišta i beglučke zemlje, čiji su nosioci, uglavnom, bili Bošnjaci, bili su preobrazbom obuhvaćeni u obimu od 91,5%. Nacionalno obilježje preobrazbe zemljišnog vlasništva je u tome što je njome bio izričito obuhvaćen i oštećen bošnjački narod. U 90% slučajeva vlasnici oduzete bošnjačke zemlje su postali Srbi...“ (Filandra, 1998: 64-65)

Da je država bila neefikasnija i da je zakasnila sa provođenjem mjera govori i podatak da su mnogi zemljoposjednici ostajali bez uslova za egzistenciju. Hrelja navodi sljedeće: „Ozbiljne zamjerke, međutim, mogu se staviti na način i na metode kako je taj proces sproveden. Naime,

taj proces zaposjedanja kmetskih zemljišta i izvlašćivanja dotadašnjih vlasnika praktično je bio okončan usurpacijom od strane seljaka, a državna pravna regulativa je dolazila pos festum samo da bi već okončanom procesu dala legitimitet i legalitet.“ (Imamović, Hrelja, Purivatra, 1992:47)

Pitanje agrarnog problema pretvorilo se u čisto političko i nacionalno pitanje gdje su se sve političke stranke, udruženja, organizacije i pojedinci utrkivali za što zvučnijim rješenjima ovog problema, a sve sa željom da se ostvari dovoljan odjek kod naroda. S obzirom na to, ekonomski karakter reforme je izgubio na značaju te Hrelja postavlja sljedeće pitanje: „Ne otkrivaju li način i metode rješavanja agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini putem ove agrarne reforme i njen osnovni cilj – ekonomsko devastiranje jednog, takođe, konstitutivnog naroda Kraljevine SHS kao što su bili Muslimani?“ (Imamović, Hrelja, Purivatra, 1992:48)

Način ovakve preobrazbe vlasništva nije bio ravnopravan, te se upravo u tome vidi krajnji politički cilj agrarne reforme, a to je osiromašenje i ekonomski sunovrat Bošnjaka koji su bili dobro uzdrmani nakon masovnih i nasilnih otimanja zemlje, strašenja, maltretiranja, psihičkog i fizičkog zlostavljanja, protjerivanja, ponižavanja i na kraju ubijanja.

Nakon svih navedenih primjera i načina odnosa prema Bošnjacima može se kazati da su Bošnjaci između dva svjetska rata doživjeli ogromne materijalne i ljudske gubitke. Prisilno i neuravnoteženo otimanje zemlje, ubistva, prisilna iseljenja su bila produkt sistematskog uništavanja Bošnjaka.⁷

Agrarna reforma bila je aktuelna i u vrijeme šestojanuarske diktature kada je Kralj pokušao da izvrši likvidaciju reforme i time ustabilji odnose koji su bili između zemljoposjednika i veleposjednika, ali i umiri seljake kako ne bi došlo do nepotrebnih konfrotacija.

Prema Imamoviću, Bosna i Hercegovina je prilikom likvidacije agrarnih odnosa najgore prošla. „Naknada za jedan hektar za oduzeta kmetska selišta u BiH bila je svega 290 dinara, što nije iznosilo ni cijelih 30 dinara po jednom dunumu, te je bilo ispod svake stvarne vrijednosti zemlje. Država se obavezala da će za oduzeta selišta u BiH isplatiti vlasnicima 255000.000 dinara, tako što će im polovinu platiti u gotovini, a polovinu u obveznicama sa 6% kamate na nomilani iznos u roku od četrdeset godina. Isplata je počela 1936/37. i trebalo je da se okonča 1975. godine. Do početka rata 1941. isplaćena su svega četiri kupona ili samo deset posto od

⁷ Prema Filandra, 1998: 67

predviđene sume. To znači da je država ostala dužna zemljovlasnicima još skoro polovinu predviđene naknade“. (Imamović, 1998:510)

2. POLITIČKO ORGANIZIRANJE BOŠNJAKA

2.1. Razlozi za političkim okupljanjem

Iznenadna promjena vlasti je čitav bošnjački narod dovela u stanje nesigurnosti, strepnje, straha i iščekivanja onoga što dolazi. Čitav proces brzo je doveo do toga da su Bošnjaci, koji su na određeni način imali 'povlašten' status u Osmanskoj državi, došli u status manjine. Također, tendencije susjednih zemalja za pripajanje Bosne i Hercegovine su sve više bile izražene, a ataci na nacionalnu osobenost Bošnjaka i njihovo konvertiranje u Srbe ili Hrvate je bila među glavnim okupacijama njihovih neprijatelja cijelo 20. stoljeće. Borba Bošnjaka, koji su u prvom dijelu 20. stoljeća sebe nazivali muslimanima, bila je teška i mukotrpna, tačnije ona ni danas nije prestala.

Mnogo bi lakše bilo djelovati i boriti se u teškim vremenima nakon prevrata da su Bošnjaci bili svjesni svog nacionalnog imena. U vezi s tim, sinteza i sinergija pojma „Bošnjak“ i „musliman“ predstavljala bi mnogo jači stepen odbrane pred napadima i pokušajima brisanja Bošnjaka iz svih mogućih spisa.

Jedan od razloga zbog čega su Bošnjaci u novu državu ušli bez svijesti o svom imenu navodi i Džaja: „Bosanski su Muslimani u svim trima međusobno konkurirajućim južnoslavenskim oblicima nacionalizma – (veliko-)srpstvo, (veliko-)hrvatstvo i jugoslavenstvo – bili definirani isključivo kao religijska zajednica, proizvod osmanske tuđinske vlasti bez vlastitog, zasebnog, kulturnog i političkog identiteta. Oni su za hrvatsku stranu bili hrvatski muslimani, za srpsku, naprotiv, Srbi islamske vjere,... I Hrvati su, kao i Srbi, s punim negodovanjem odbijali pokušaj zajedničkog ministra finansija Benjamina Kallaya da svim trima bosansko-hercegovačkim zajednicama da jedan zajednički nacionalni identitet uvođenjem bošnjaštva kao nacionalne oznake. Što se tiče muslimana, politički domet ove ponude razumjela je samo nekolicina obrazovanih i na suradnju s austro-ugarskim režimom spremnih muslimana. Međutim, njima nije uspjelo uvjeriti vlastitu islamsku zajednicu da usvoji bošnjaštvo kao svoju modernu političku identifikaciju. Tako se dogodilo da su Bosanski Muslimani u austro-ugarskom razdoblju ustrajavali na imenu islamski narod... Tako su oni u prvu jugoslavensku državu ušli samo kao jedna vjerska zajednica“. (Džaja, 2004:176-177)

Hasanbegović ističe da ni u stranačkom programu JMO, kao predstavnika Bošnjaka, nije bila vidljiva nacionalna pripadnost, odnosno bošnjački narod nije bio svjestan svog imena, a nije se

htio prikloniti jednoj od dvije agresivne struje. „U tom smislu, u stranačkom se programu realistično tumačilo da među bosansko-hercegovačkim muslimanima nije razvijen osjećaj posebne „plemenske“ (hrvatske ili srpske) pripadnosti, koji se ne može nametnuti, već ga treba prepustiti kulturno-prosvjetnom djelovanju i društvenoj evoluciji koju će presudno određivati prevladavajuća središta izvan Bosne i Hercegovine.“ (Hasanbegović, 2012:22)

Kao jednu od najbitnijih posljedica ignorantskog odnosa spram aktualiziranja bošnjaštva, Džaja navodi da se većina muslimanskih predstavnika i intelektualaca prihvatala najviše hrvatski, a pojedini srpski identitet. „Kako nije mogla imati vlastito mjesto u ideologemu troimenog naroda (SHS), kolebala se bosanska muslimanska elita kulturno-politički između srpstva i hrvatstva. Onaj dio muslimanske inteligencije koji je u Zagrebu i drugim hrvatskim gradovima stjecao svoje obrazovanje priznavao se najvećim dijelom pripadnicima hrvatske nacionalnosti, a studenti u Beogradu, naprotiv, pripadnicima srpske nacionalnosti“. (Džaja, 2004:200) Isticanje srpstva i hrvatsva moglo je dobiti svoju potvrdu na izborima, međutim, Bosanski muslimani su uvijek, u najvećoj mjeri, svoj glas davali muslimanskim strankama.

Filandra navodi da je proces shvatanja nacionalne svijesti bio otežan jer nije postajalo dovoljno snage od strane intelektualne elite koja bi taj proces dovele do ozbiljnog projekta. „Na početku XX stoljeća Bošnjaci nemaju razvijenu nacionalnu svijest. Osjećaj posebnosti i različitosti iskazivan u odnosu na susjedne narode više se zasniva na vjerskoj, a ne na nacionalnoj osnovi. Bošnjaštvo je tad domovinska, a ne nacionalna kategorija. Prerastanje domovinske u nacionalnu svijest izostaje zbog nepostojanja društvenih snaga koje bi taj projekat poduprle i vodile.“ (Filandra, 1998:53) Vjerska i zemljoposjednička elita nije imala sluha za podizanje nacionalne svijesti iz prostog razloga jer su bili opterećeni i ugroženi politikom preobrazbe zemljišnog vlasništva.

Zbog svih navedenih stvari, Bošnjacima je, nakon prvog svjetskog rata i nakon situacije u kojoj su se nalazili, hitno bila potrebna politička organizacija koja će zastupati sve staleže Bošnjaka i boriti se za njihov glas u novoj državi. Najveći razlog potrebe za političkim organiziranjem Bošnjaka došao je iz nepovoljnog statusa Bošnjaka u novoj državi, Kraljevini SHS. Prvi oblici organiziranja bili su nasumični i izolirani od bilo kakvog sistemskog organiziranja Bošnjaka.

Međutim, Muhamed Filipović navodi u knjizi „Bošnjačka politika“ da je svjesnost političkih predstavnika, konkretno dr. Halid bega Hrasnice i dr. Mehmeda Spahe, kada se govori o značaju nacionalnog imena bila na visokom nivou. Naime, u vrijeme nastajanja moderne političke stranke i Spaho i Hrasnica su se zalagali da stranka ima predznak „bošnjačka“,

međutim, trenutno političko uređenje, ali najviše režimski predstavnici nisu dozvolili takav naziv ponajviše jer bi ugrozilo njihove dugoročne i zlonamjerne planove. „Naime, dr. Spaho je, sudeći po svemu što znamo, imao namjeru da osnuje upravo stranku Bošnjaka, tj. Bošnjačku narodnu stranku. Međutim, bio je onemogućen u namjeri da stranci dadne nacionalno ime, a time je bila denacionalizirana i njegova politika, tj. on je bio prisiljen da, u određenoj mjeri vodi i nastavlja onu istu tragičnu mimikrijsku formu političkog života Bošnjaka muslimana koja ih je već dosta toga koštala, a još više će ih koštati u budućnosti.“ (Filipović, 1996: 67-68)

Iako je nova vlast pokušala spriječiti obnavljanje političkih stranaka iz vremena Austro-Ugarske na način da se politički život svede na ideologiju o jednom narodu i jednoj državi, takav rasplet se nije dogodio.

Shodno tome, potreba za opstankom jednog naroda i zaštitom istog od agresivnih komšija, ponajviše Srba koji su pod dojmom pobjede i slavljeničkog momenta smatrali da u zajedničkoj državi svih naroda oni imaju prevlast nad ostalima i da je maltretiranje, strašenje i ubijanje dozvoljeno ukoliko oni to rade, dovela je do sve bržeg organiziranja Bošnjaka u cijeloj BiH.

U tom periodu, iako su bile ogromne razlike između Bošnjaka, ipak su ih određeni životni uslovi i određena pitanja povezivala i pružala mogućnost zajedničke saradnje. Jedan od bitnih kohezivnih faktora, možda i najbitniji bila je religija. Upravo vođeni Islamom, Bošnjaci su stvarali jedan opus zajedničkih interesa, zajedničke ideologije, jasnih političkih ciljeva, htijenja, ali s druge strane predstavljali su potvrdu njihovog kulturnog, ekonomskog, etničkog postojanja i identiteta. Iz takvog oblika udruživanja nastale su i određene naznake političkog organiziranja i predstavljanja Bošnjaka. „...muslimanski konfesionalizam, bez posebnog nacionalnog obilježja, postavio se kao jedini okvir stranačkog djelovanja. Muslimanski konfesionalizam oslonjen na bosansko-hercegovačku pokrajinsku posebnost trebao je jamčiti političku i društvenu koheziju bosansko-hercegovačkih muslimana, nasuprot političko-nacionalnom rascjepu unutar muslimanskih intelektualnih i društvenih elita, koje su dijelom slijedile međusobno suprostavljene hrvatske ili srpsko/jugoslovenske nacionalne koncepcije.“ (Hasanbegović, 2012:22)

Kamberović, pored religijske odrednice, navodi i stanje muslimanskih zemljoposjednika kao jedan od razloga sve bržeg političkog organiziranja. „Ideje o stvaranju posebne muslimanske političke organizacije proizlazile su iz teškog stanja, prije svega muslimanskih zemljoposjednika u prvim mjesecima postojanja jugoslavenske države i potrebe da se

muslimani organiziraju kako bi se zaštitili od teškog položaja u kome su se našli“. (Kamberović, 2009:25)

Prve naznake organiziranja Bošnjaka na političkom nivou su se počele dešavati krajem 1918. godine gdje su se ljudi počeli sastajati u kućama i razgovarati o njihovom statusu i položaju u novoj državi. Nakon završetka Prvog svjetskog rata političke stranke koje su djelovale prije istog su prestale sa radom, ali su ličnosti iz tog perioda, prema Šehiću, bili ključni inicijatori uspostavljanja i osnivanja novih političkih organizacija kod Bošnjaka.

Šehić dalje navodi da je kao jedan od glavnih razloga grupisanja Bošnjaka bio „agrarni problem koji je nakon rata veoma zaoštren“. (Šehić, 1991: 116) Pored toga, postojanje tendencije da se Bošnjaci, zbog toga što su anacionalni, trebaju nacionalizovati u vidu srpstva ili hrvatstva dodatno je požurilo Bošnjake da krenu sa političkim organiziranjem, između ostalog navodi Šehić.

Ne prihvatanjem srpskog ili hrvatskog identiteta, Bošnjaci su se nalazili u vrlo nezavidnom položaju. „Ulazak Muslimana u političko jugoslavenstvo uslijedio je s izvjesnim zakašnjenjem. Naime, dok su politička zastupništva drugih narodskih skupina na ovom prostoru 1917. godine votirala za jednu jugoslavensku državu, izazivao je projekt jedne takve države kod zastupnika Bosanskih Muslimana zabrinutost i naišao je na odbijanje (...) Zbog odbijanja većine Muslimana da prihvate srpski ili hrvatski nacionalni identitet, s njima su postupali kao s „anacionalnim elementom“...“ (Džaja, 2004:191)

Nedugo nakon uspostavljanja kraljevine SHS, pored Srba i Hrvata i Bošnjaci kreću u osnivanje političkih organizacija. Prva okupljanja su se dešavala oko novoosnovanih listova i pojedinih ličnosti koje su u to vrijeme važile za ugledne među bošnjačkim stanovništvom. Početni korak ka sistemskom organiziranju i okupljanju bio je formiranje lista koji bi u svom radu davao političke, ali i svake druge smjernice Bošnjacima u njihovojoj borbi. Prve ideje o osnivanju jednog lista iznijela je grupa ljudi okupljenih oko društva „El-Kamer“ na sastanku sarajevske inteligencije gdje su bili okupljeni ljudi različitih mišljenja i pogleda na mnoga važna pitanja koja su se ticala Bošnjaka.

Shodno tome, Purivatra navodi da su u to vrijeme na političkom tlu kod Bošnjaka djelovale četiri grupe. „U jednoj grupi su bili demokrati, odnosno muslimani nacionalno deklarisani kao Srbi, dok su u drugoj bili poslanici bivšeg Bosanskog sabora na čelu sa drom Hamdijom

Karamamedovićem. Treća grupa se okupljala oko književnika Edhema Mulabdića, a četvrta oko sarajevskog društva 'El-kamer'. (Purivatra, 1977: 48)

Sve četiri grupe su imale različito stajalište o određenim pitanjima pa su na sastanku izabrali koordinaciono tijelo koje bi trebalo usaglasiti različite stavove. Međutim, do toga nije došlo, a najveći problem u zajedničkom djelovanju bilo je pitanje uređenja države. „Tako su jedni smatrali da se treba bezuvjetno izjasniti za vladajuću srpsku dinastiju Karađorđevića, drugi su polagali važnost na pitanje suverenosti, a treći su htjeli tu tačku prepustiti konstituanti.“ (Filandra, 1998: 66-67)

Nakon neuspjeha koordinacionog tima, grupa okupljena oko Salihbegovića odlučuje da osnuje svoj list pod nazivom „Jednakost“ i novu političku stranku pod nazivom „Jugoslovenska muslimanska demokratija“ (JMD), dok je Mulabdić težio da se zajedničko rješenje ipak doneše, te je sazvao novi sastanak. „Na tom sastanku je prihvaćen zajednički nacrt, čiji je osnov činio već gotov prijedlog njegove grupe i određena skupina od sedam ljudi za pregovaranje sa Salihbegovićem. Tim činom je osnovano organizaciono i programsko jezgro buduće JMO...“ (Filandra, 1998: 67) Također, na tom sastanku je donesen zaključak da se osnuje „Muslimanska organizacija“ sa listom „Vrijeme“.

Važan korak ka jedinstvenom organiziranju Bošnjaka dao je Tuzlanski okrug. Naime, na sastanku održanom 29. decembra u Tuzli kojeg je predvodio tuzlanski muftija Ibrahim Maglajlić, bila su otvorena mnoga važna pitanja za Bošnjake nakon uspostavljanja kraljevine SHS. Na sastanku je raspravljano o odnosu prema Bošnjacima koji se ogledao u pljačkama, napadima i strašenju.

Pored toga, bilo je razgovora i o uspostavljanju jedinstvene političke organizacije za Bošnjake u tuzlanskom okrugu koja bi se naknadno proširila na cijelu BiH. Program i platforma tuzlanske organizacije imala je mnogo dodirnih tačaka sa programom grupe okupljene oko lista „Vrijeme“.

Bitno je ponoviti da su Bošnjaci u vremenu neposredno nakon nastanka kraljevine SHS bili u položaju koji nikako nije obećavao da će se ispuniti obećanja Vlade koja su govorila o jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi. Bošnjaci su trpili pljačkanje kuća i imanja, nasilje od svojih komšija, maltretiranja pa čak i ubijanje što je dodatno ubrzalo da se osnuje politička organizacija koja će čuvati interes Bošnjaka. Naravno, u tom periodu posebno je bilo važno

agrarno pitanje, te su zemljoposjednici iskoristili trenutak u kojem se nalazilo cijelo bošnjačko stanovništvo i svoje intetrese postavili na nivo interesa svih Bošnjaka.

Ne treba takav rasplet događaja posmatrati kao nešto što je namjerno urađeno, već je trenutak dešavanja i odnosa prema Bošnjacima izrođio takvu reakciju.

I pored prvih nesuglasica, Skupština Muslimanske organizacije u Sarajevu održana je 24. januara 1919. godine. Na pomenutoj skupštini bilo je govora o tome kako da se bošnjački narod osvijesti i probudi, te da im se dadnu smjernice na koji način da osiguraju svoju budućnost i pokrenu na zajednički rad. Ovakav vid organizovanja je bio potreban jer „se konstatovalo da je bh. Muslimane prevrat zatekao nepripremljen i da se nisu snašli“ (Purivatra, 1977: 50)

2.2. Osnivanje Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO)

„Opće ekonomske, socijalne i političke prilike u kojim su se Bošnjaci kao cjelina našli nakon 1918. uvjetovale su potrebu njihovog političkog organiziranja“. (Imamović, 1998:492) Na potrebu političkog organiziranja se može gledati iz tri ugla: Prvi je masovno maltretiranje i ubijanje Bošnjaka, drugi je agrarni problem i šikaniranje bošnjačkih zemljoposjednika i treći ugao je isključenje bošnjačkih ljudi iz svih nivoa državne uprave.

Imamović navodi još jedan razlog ka bržem političkom organiziranju Bošnjaka, a radi se o nastanku Demokratske stranke, čiji je dio bila i grupa bošnjaka oko lista „Jednakost“. Specifičnost te stranke, a što je razlog gore pomenutog organiziranja Bošnjaka na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, jeste centralističko uređenje koje bi ostavilo po strani težnju za decentralizmom i većom autonomijom nižih nivoa vlasti.

Muhamed Filipović ističe da je stav susjednih naroda prema Bošnjacima predstavljen upravo prilikom političkog organiziranja, a nastavilo tijekom cijelog perioda između dva svjetska rata. „Povijest stvaranja prve moderne političke stranke bošnjačkih muslimana, a to je bila JMO (Jugoslovenska muslimanska organizacija), najbolje pokazuje da su se Bošnjaci od početka procesa svoje emancipacije susretali sa negativnim stavom susjednih im naroda spram njihovog prava na nacionalni identitet i posebnost, kao i na priznavanje njihovog prava da budu u punom smislu ravnopravni sa svim ostalim narodima koji su svoj nacionalni razvoj u modernoj epohi započeli nešto prije ili u isto vrijeme kada i Bošnjaci.“ (Filipović, 1996: 67)

O značaju stvaranja jedne ozbiljne i moderne političke organizacije govori i Noel Malcom, koji navodi: „Ali glavna stranka, koja je uskoro stekla takoreći monopol na muslimansku podršku, bila je „Jugoslovenska muslimanska organizacija“ osnovana u Sarajevu u februaru 1919. U njenu je vodstvu bio i Mehmed Spaho, koji se uskoro upleo u rasprave o temeljnim načelima nove jugoslavenske države.“ (Malcolm, 2011: 293)

Prema tome, prethodni sastanci, skupštine, sijela i općenito težnja i potreba za organizovanjem Bošnjaka u jednu, jedinstvenu političku organizaciju doveli su do Osnivačke skupštine. Pod utjecajem ponajviše sarajevske i tuzlanske organizacije, koje su intezivno radile na osnivanju jedinstvene političke organizacije, Osnivačka skupština održana je od 14. do 17. februara 1919. godine. Zbog toga što su i sarajevska i tuzlanska grupa imale svoj program, 14. februara 1919. godine na Skupštini je usvojena odluka da se oba programa objedine u jedinstven program. „Za sastav novog programa stranke izabran je odbor u kome su bili: Sakib Korkut, novinar; Atif Hadžikadić, profesor; Salih Baljić, profesor; dr. Halid Hrasnica, advokat; Fahrudin Demirović; Osman Vilović, gradonačelnik“ (Purivatra, 1977: 54)

Na Skupštini je bilo prisutno ukupno 40 srezova od 54 koliko ih je bilo u BiH, a osjećaj zajedništva i zajedničkog htijenja da se napravi nešto novo i nešto što će pomoći Bošnjacima vidi se i u tendenciji da se pokuša ujediniti JMO s grupom oko lista „Jednakost“. U vezi s tim uspostavljen je i odbor koji je imao zadatak da radi na spajanju ova dva lista. Međutim, do tog ujedinjenja nije došlo, najviše zbog pitanja o državnom uređenju gdje su predstavnici lista „Jednakost“ težili centralističkom uređenju, sa većim nivoom autonomije nižih organa vlasti, dok su predstavnici lista „Vrijeme“ zahtjevali decentralističko uređenje, ali su isto tako bili spremni da njihov stav o uređenju države bude izbačen, ako će to dovesti do jedinstva muslimana i da se ostane na stanju „koje je utanačeno od strane centralnog Nar. Vijeća u Zagrebu, u adresi i uputama od 28. novembra 1918...“ (Kamberović, 2009: 27)

Zbog (ne)mogućnosti dogovora, grupa oko lista „Jednakost“ je odlučila da se pridruži Jugoslovenskoj demokratskoj stranci koju je osnovao Svetozar Pribićević.

U vrijeme osnivanja JMO, ministar Pribićević je doputovao u Sarajevo u svrhu međustranačke konferencije koja je za cilj imala osnivanje jedinstvene političke organizacije na idejama unitarizma i centralizma. Na konferenciju je bila pozvana i grupa ljudi oko lista „Vrijeme“, tačnije predstavnici JMO koji su upravo radili na osnivanju svoje stranke. Bez obzira na to, predstavnici JMO su iznijeli stavove Osnivačke skupštine svoje organizacije u odnosu na zahtjeve i želje Pribićevića. Kazali su da je u BiH jako izražen religijski princip kod sva tri

naroda, te da u vezi s tim podjele koje su nastale iz tog principa se ne mogu riješiti jednostavno i brzo, nego „jedino mogućim načinom postepenosti i tolerancije“. (Purivatra, 1977: 55)

Iako se JMO organizovala na konfesionalnom nivou, vodstvo JMO je težilo da JMO bude otvorena i za Srbe i za Hrvate, jer se oni „ne vode vjerskim motivima“. Također su istakli da Bošnjaci nisu svjesni svog „plemenskog imena“, te zbog toga im je organizovanje na konfesionalnom nivou jedino prihvatljivo.

Oznakom jugoslavenski stranka se ogradiла kako od srpstva tako i od hrvastva s obrazloženjem da se „bosansko-hercegovački Muslimani nikada nisu otuđili niti svojoj domovini, niti svome narodu, niti svome jeziku. Oni su sačuvali sva obilježja čistoga nacionalizma, smao nisu svjesni svoga plemenskog imena.“ (Džaja, 2004:191)

JMO je i dalje težila zbližavanju i principu jugoslovenstva, što govori i otvorenost prema Hrvatima i Srbima. No, JMO se nije vidjela u jedinstvenoj Jugoslovenskoj stranci zbog ranije navedenih razloga, ali isto tako nisu htjeli djelovati zajedno sa novom Pribićevom strankom jer u svojim izvještajima i programima nisu naveli stavove prema „vjersko-prosvjetnoj autonomiji muslimana, njihovoj vezi sa Hilafetom i institucijama šerijatskih sudova, niti o odštetama za kmetovska pitanja selišta, o rasterećenju seljačkog maloposjeda i o opljačkanoj imovini muslimana za vrijeme 'prevrata'. (Purivatra, 1977: 56) Zbog ovakvih zaključaka Pribićević ih je nazvao „antidržavnim i separatističkim“.

Hasanbegović dijeli mišljenje da je JMO predstavljala građansku stranku, bez obzira na optužbe koje su joj predstavljenje. „Bez obzira na takve ocjene, stranka je po socijalnom obilježju vodstva predstavljala tipičnu građansku političku organizaciju, bez posebnih s vjerom povezanih ideoloških ciljeva, usmjerenu isključivo na političko predstavljanje bosansko-hercegovačkih muslimana i zaštitu njihovih političkih, građanskih, vjerskih i kulturno prosvjetnih probitaka u sklopu parlamentarnog poretku novonastale viševjerske i višeetničke jugoslovenske države.“ (Hasanbegović, 2012:19)

O samom principu Jugoslavenstva, u odnosu spram bošnjaštva, Imamović ističe sljedeće: „U datim prilikama vođstvo JMO nije moglo, a vjerovatno ni htjelo niti znalo, izričito definirati istaći nacionalni identitet Muslimana, ali je u dnevnoj politici faktički stajalo na stanovništvu njihove etničke posebnosti koja proizilazi iz osobene tradicije, te specifičnih kulturnih, historijskih i socijalnih svojstava i uvjeta. Vođstvo JMO je isticalo da je njihovo jugoslovenstvo

'više praktično nego ideološki', ali Muslimani i pored toga imaju osjećaj za jugoslavenstvo, 'možda i više o drugih'.“ (Purivatra, Imamović, Mahmutčehajić, 1991: 56-57)

Na sastanku bošnjačkih delegata 16. februara 1919. odlučeno je da se politička stranka nazove „Jugoslovenska muslimanska organizacija“, a istog datuma usvojen je i njen program i statut. Program JMO je ustvari program prethodne Muslimanske organizacije koji je donekle izmjenjen.

Ferdo Čulinović također daje svoje viđenje JMO, gdje kaže: „Jugoslavenska muslimanska organizacija (skraćeno – JMO) bila je politička organizacija muslimanskih zemljoposjednika i sitnoburžoaskih elemenata u gradu i na selu Bosne i Hercegovine s osnovim ciljem, da se osloncem na vjerske elemente sačuvaju ekonomske i političke pozicije toga sloja društva Bosne i Hercegovine, a naročito u nastojanju, da se očuvaju feudalni kmetstvu slični ostaci društvenih odnosa na tome području, odnosno da se za njihovu likvidaciju dobije što bolja naknada.“ (Čulinović, 1961: 286)

Hasanbegović navodi ključna četiri dijela programa JMO. „Ovaj program je sadržavao nekoliko ključnih sastavnica. Prva je bila zahtjev za istinskom parlamentarnom vladavinom i građansko-demokratskim poretkom koji su JMO-u trebali jamčiti zastupljenost u vlasti i položaj isključivoga političkog predstavnika bosansko-hercegovačkih muslimana. Druga sastavnica stranačkog programa odnosila se na islamska vjerska i vakufsko-mearifska (prosvjetna) pitanja. Zahtjev za očuvanjem i proširenjem postignute islamske vjerske i vakufsko-prosvjetne samouprave u Austro-Ugarskoj, našao se u temeljima nove muslimanske političko-stranačke akcije, ali ne kao sredstvo određenog „islamskog“ ideološkog programa, suprostavljenog svjetovnoj građanskoj modernosti, već isključivo kao jamstvo očuvanja i kulturno-vjerski utemeljenog identiteta i posebnosti bosansko-hercegovačkih muslimana, kao izrazite manjine u novoj državi s kršćanskom većinom.“ (Hasanbegović, 2012:20-21)

Treći važan dio programa JMO se odnosio na agrarno pitanje koje je otvoreno korjenitim državnim agrarnim zahvatom na štetu cjeline muslimanskog zemljovlasništva u Bosni i Hercegovini. Suprostavljenost JMO-a državnoj agrarnoj reformi poslužila je srpskim političko-stranačkim krugovima da stranku označe kao „asocijalnu“, „begovsku“ i „feudalnu“ te kao eksponenta muslimanskih zemljovlasničkih probitaka.

Prema Hasanbegoviću posljednji dio programa se odnosio na viđenje JMO u pravcu nacionalne ideologije i pripadnosti istoj. „JMO nije zastupao niti oblikovao posebnu nacionalnu

ideologiju, već se kretao u okvirima muslimanskog konfesionalizma i državne koncepcije o jednom „troimenom srpsko-hrvatskoslovenskom“ (jugoslavenskom) narodu, čiji su sastavni dio i bosansko-hercegovački muslimani.“ (Hasanbegović, 2012:21)

Pored navedena četiri ključna principa programa, Hasanbegović navodi i petu odrednicu programa koja se ogledala u autonomističkom stavu JMO, odnosno u potrebi „...za očuvanjem upravno-političke i pokrajinske posebnosti Bosne i Hercegovine, bez posebne nacionalne pozadine, a koji se načelno mogao uklopiti u obje suprostavljene ustavne koncepcije, federalističku i unitarističku, koje su određivale politički život od nastanka Kraljevine SHS.“ (Hasanbegović, 2012:23)

Imamović je program JMO prikazao na sljedeći način: „U svoje glavne zadatke JMO je ubrajala lične i imovinske sigurnosti Bošnjaka, zaštitu agrarnih interesa bošnjačkih zemljoposjednika i očuvanje muslimanske vjerske i vakufsko-mearifske autonomije“. (Imamović, 1998:494)

Pored konstrukcije programa, na sastanku 16. februara izabran je i najviši vrh JMO. „U Centralni odbor JMO, najviše rukovodeće tijelo stranke, izbran je 31 član. Za predsjednika je jednoglasno izabran tuzlanski muftija H.H. Ibrahim Maglajlić, a za potpredsjednika dr. Hamdija Karamehmedović i dr. Halid Hrasnica. Iz sastava Centralnog odbora biran je stalni radni (poslovni) odbor koji je imao 10 članova. U centralni odbor JMO, prema profesijama, ušlo je: posjednika sedam, gradonačelnika pet, profesora tri, činovnika tri, sudija, muftija i ljekara po dva, a po jedan advokat, novinar, preduzetnik, učitelj, Kotarski predstojnik, književnik i trgovac.“⁸ (Purivatra, 1977: 57)

Od 31 člana, njih samo četiri su bili dio Ujedinjene muslimanske organizacije 1911., što govori da nije bilo političkog kontinuiteta iz vremena Austrougarske i Kraljevine SHS. „Vodeću riječ u JMO, u odnosu na bošnjačke političke stranke iz doba Austro-Ugarske, imao je građanski,

⁸ U centralni odbor izabrani su: „dr. Halid-beg Hrasnica, Saskib ef. Korkut, dr. Hamdija Karamehmedović, Zija ef. Rizaefendić, Hajdar ef. Čekro, Edhem ef. Mulabdić, Veli ef. Sadović, dr. Atif ef. H. Kadić, Šemsudin ef. Sarajlić, Hivzi ef. Bjelavac, svi iz Sarajeva; Ibrahim-aga H. Salihović, načelnik iz Bijeljine, dr. Avdi-beg Bukvica, Ijekar iz Brčkog, Uzeir-beg Uzeirbegović, veleposjednik iz Maglaja, Ahmet-aga Kovačević, posjednik iz Lukavca kod Tuzle, Osman ef. Vilović, gradonačelnik Tuzle, Fehim ef. Kurbegović, sudija iz Gračanice, dr. Ahmed-beg Difterdarević, kotarski predstojnik iz Tuzle, Hamdi ef. Afgan, trgovac iz Banja Luke, Hamdi-beg Džinić, veleposjednik iz Banja Luke, Ali-beg Biščević, gradonačelnik Bos. Novog, dr. Ali Kjamil-beg Džinić, gradonačelnik iz Banja Luke, Ahmet ef. Šerić, gradonačelnik Bos. Dubice, Mahmud-beg Hrasnica, sudski savjetnik iz Travnika, Hamdi-beg Kurbegović, posjednik iz Donjeg Vakufa, Hasan-aga Miljković, posjednik iz Cazina, Husein-beg Biščević, posjednik iz Bihaća, dr. Osman-beg Kulenović, politički pristav iz Bos. Novog, Muhamed-beg Ibrahimpašić, veleposjednik iz Bihaća, Salih ef. Baljić, profesor iz Mostara, te je ostavljeno jedno mjesto za delegata iz Konjica.“ (Kamberović, 2009: 27-28)

nešto mornizirani čaršijski element, uglavnom trgovci, posjednici, činovnici i intelektualci“. (Imamović, 1998:494)

Bez obzira što je situacija na terenu za Bošnjake bila sve, samo ne dobra, to je još više davalо na utjecaju JMO i značaju ukrupnjavanja i zajedništva bošnjačkog stanovništa u okviru jedne organizacije. JMO je okupila sposobne i pametne ljude koji su znali ogromnu podršku svog naroda iskoristiti, te stvoriti ozbiljnu političku organizaciju koja će djelovati u najzabačenijim mjestima i koja će se znati boriti i s mnogo snalažljivijim i većim političkim strankama zarad bošnjačkih interesa.

Također, bitno je napomenuti da se ne smije pobjeći od činjenice da je islam igrao veoma bitnu ulogu u vidu podrške JMO, koja je izgradila snažan oslonac u Islamskoj vjerskoj zajednici, te je zastupala njihove interese u svojim nastupima.

Najbolje razloge nastanka JMO dao je njen lider, dr Mehmed Spaho u tekstu „Jugoslovenska Muslimanska organizacija“. On u tekstu ističe da je ravnopravnost koja je uspostavljanjem nove države bila obećana, ali i zakonski regulirana svim narodima bila prekršena. „Ni život, ni imetak, ni lična sloboda, čak ni vjerske svetinje nijesu bile, pa nijesu ni danas, zaštićenje onako kako bi to moralо da bude u jednoj pravnoj državi.“

2.3. Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920.

Prvi ispit za JMO u smislu njene potvrde kod naroda bili su izbori za Ustavotvornu skupštinu 28.11.1920. godine. „Prema izbornom zakonu biračko pravo su imali muškarci sa navršenom 21 godinom starosti, dok žene, officiri, podoficiri i vojnici nisu mogli glasati. Za lice koje se namjeravalo kandidirati na izborima traženo je da ima najmanje 25 godina starosti i da zna čitati i pisati. Zbog velikog broja nepismenih birača zakon je predvidio da se glasa kuglicama“. (Imamović, 1998:495)

Ukupno 11 političkih stranaka u Bosni i Hercegovini imalo je svoje liste, dok je u cijeloj Kraljevini bilo prisutno 22 stranačke liste. Upravo ovaj podatak govori o političkoj raznolikosti iza koje se krila duboka podijeljenost među narodima i njihovih stavovima. Ukupno je bilo prijavljeno 476.237 birača, a rezultati su pokazali ubjedljivu pobjedu JMO i time napravili temelj za sve daljnje političke procese u kojima je JMO stajala kao lider.

Od ukupno 22 liste, njih 16 je dobilo mandate, dok je Jugoslovenska muslimanska organizacija osvojila je 23,29% glasova, odnosno 110.895 i time osvojila 24 mandata od ukupno 63 koliko je dolazilo iz BiH. JMO je ovim rezultatom pokazala da će biti ozbiljan predstavnik Bošnjaka u svim narednim procesima, a dodatni razlog tome jeste taj što tri stranačke liste, koje su, u najvećoj mjeri svoju podršku tražile među Bošnjacima, nisu dobile ukupno ni hiljadu glasova.

Pored bošnjačkih stranaka, ni hrvatske, ali ni srpske stranke u Bosni i Hercegovini nisu bile blizu rezultata JMO. Radikalna stranka je osvojila 11 mandata, Hrvatska težačka stranka 7, Savez zemljoradnika 12, Hrvatska pučka stranka 3, Demokratska stranka 2 i KPJ 4 osvojena mandata. Ovi rezultati su JMO osigurali vodeću poziciju na političkoj sceni u Bosni i Hercegovini. „Iz predočenih izbornih rezultata proizlazi da je bosansko-hercegovačko izborno tijelo već na prvim izborima velikom većinom odbilo političku i kulturnu asimilaciju... Bosansko-hercegovačko pučanstvo se odlučilo za ona politička grupiranja koja se nisu zalagala za asimilaciju nego za održanje i daljnje njegovanje iz povijesti izraslih etničkih razlika.“ (Džaja, 2004: 192)

2.4. Politički sukobi unutar Bošnjaka i nastanak novih političkih stranaka

Bez obzira na historijski trenutak osnivanja jedne ozbiljne političke organizacije koja je u jednom od najtežih perioda za bošnjački narod uspjela da sačuva integritet Bošnjaka i nastavi političku konstantu kroz historiju, pojavile su se mnoge konfrotacije i razilaženje mišljenja je dovodilo do novih političkih stranaka.

Iako je bilo za očekivati da se, pored JMO, osnuju i nove političke stranke koje će svoje biračko tijelo tražiti unutar Bošnjaka, nije bilo za očekivati da će tako brzo, tačnije na samoj osnivačkoj skupštini doći do prvih nesuglasica i prvih otvorenih političkih neslaganja koja će dovesti do novih političkih organizacija.

U prethodnim pasusima smo već nagovijestili određene sukobe, a detaljnije o prvom političkom sukobu među Bošnjacima možemo saznati ako uporedimo dva bošnjačka lista koja su izlazila neposredno nakon uspostavljanja Kraljevine SHS. Upravo je ono što je pisano u tim listovima dovelo do raskola, odnosno bilo je razlog da se dvije strane podijele. Naime, grupa oko lista „Vrijeme“ koju su, između ostalih, sačinjavali dr. Mehmed Spaho, dr. Halid Hrasnica, Sakib Korkut i drugi su izašli sa svojim političkim programom u prvom izdanju lista.

Grupe oko lista „Vrijeme i „Jednakost“ bile su najbrojnije i najvažnije u to vrijeme. Dvije glavne razlike u pogledima dvije grupe ogledale su se, prema Kamberoviću, u odnosu prema Islamskoj zajednici i agrarnom problemu. Grupa oko lista „Vrijeme“ zalagala se „za demokraciju i ustavnost, pravdu i slogu, te iskazuju spremnost na suradnju sa svima u izgradnji jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca, na konceptu ravnopravnosti triju plemenskih imena“, navodi Kamberović, te nastavlja, „Veliki dio programa se odnosi na Islamsku vjersku zajednicu, pa se ova grupa može smatrati zaštitnikom vjerskih interesa muslimana. Traže ustavne garancije o ravnopravnosti Islamske vjerske zajednice sa kršćanskim religijom u novoj državi, poštovanje vakufske imovine, traže očuvanje vakufsko-mearifske autonomije, a posebno mjesto ima agrarno pitanje“. (Kamberović, 2009: 26) Agrarni problem posebno je bio istaknut iz razloga što su većina predstavnika okupljenih oko lista „Vrijeme“ bili veliki zemljoposjednici.

Grupa oko lista „Jednakost“ mnogo pažnje nije pridavala agrarnom problemu, već je u svom programu istakla da se navedeni problem treba riješiti i u interesu kmeta, ali i zemljoposjednika. Međutim, ova grupa više pažnje posvećuje državnom uređenju gdje zahtijevaju da se što više ovlasti spusti na niže nivo vlasti, ali uz visok nivo centralističkog uređenja.

Također, slično razmišljanje dijeli i Šehić gdje navodi sljedeće: „Razlike su, prvo, u tome što su u programu grupe Jednakost neka politička pitanja određenije formulisana, što se ova grupa izjašnjava za centralizam, dok je u programu grupe Vrijeme više pažnje posvećeno pitanjima koja se odnose na status islamske vjerske zajednice i što se ova grupa određenije stavlja u odbranu interesa zemljišnih vlasnika.“ (Šehić, 1991: 118)

Prema riječima predstavnika Muslimanske organizacije, odnosno grupe okupljenje oko lista „Vrijeme“, raskol i neslaganje sa grupom oko lista „Jednakost“, je u tome što oni nisu „precizirali svoj program, pa se ne zna njihov stav o nacionalizovanju muslimana, o vjersko-prosvjetnoj autonomiji, o stavu prema težacima, zatim što su preneregli pitanje proširenja djelokruga šerijatskih sudova, ravnopravnosti islama, interese radništva i neka druga pitanja.“ (Purivatra, 1977: 50)

Grupa okupljena oko lista „Jednakost“ prerasla je u političku stranku koja se nedugo zatim ujedinila sa strankom Pribićevića, Jugoslovenskom demokratskom strankom.

Pored JMO i JMD, 1919. i 1920. godine došlo je do stvaranja novih političkih stranaka koje su na političkoj sceni izdržale kratki vremenski period. Pitanje koje je najviše interesovalo nove političke subjekte i organizacije, te pitanje oko kojih su stvarane nove političke organizacije bilo je agrarno pitanje. U skladu s tim, početkom marta 1920. osnovana je Muslimanska težačka stranka koja je u svom programu, između ostalog, naglašavala da „zemlja pripada onome ko je obrađuje i da i muslimanski težaci treba da budu ravnopravni s pravoslavnim i katoličkim seljacima. Odšteta feudalcima za oduzetu zemlju treba da je progresivna i to tako da mali zemljišni posjednici dobiju ekvivalent na račun posjednika.“ (Šehić, 1991: 121)

Predstavnici težaka smatrali su da dosadašnja praksa i rad vodećih bošnjačkih ličnosti je dovela do toga da se Bošnjaci predstavljaju kao „reakcionari i protudržavni elemenat“ (Šehić, 1991: 121) Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine ova stranka je nestala sa političke scene.

Za razliku od Težačke stranke, na sceni se pojavila i Muslimanska narodna stranka „koja je imala u vidu interes muslimanskih veleposjednika i koja je zamjerala JMO da svojom politikom slabiti interes upravo onih Muslimana koje je pogodila agrarna reforma.“ (Šehić, 1991: 121-122) Kamberović navodi ciljeve stranke: „Cilj ove stranke je bio da okupi političare koji su bili aktivni u političkom životu u doba austrougarske vladavine, a ostali su pasivni nakon Prvog svjetskog rata, pa su se oko ove grupe okupili ljudi poput Safvet-bega Bašagića, Mustajbega Halilbašića i drugih“. (Kamberović, 2009: 29)

I pored stavova da kmetu treba obezbijediti onoliko zemlje koliko mu je dovoljno za egzistenciju, ova stranka na izborima 1920. godine je osvojila svega 306 glasova, te je nakon toga, zajedno sa JMD, završila u političkoj historiji.

Nakon neuspješnih pokušaja da se uspostavi nova politička opcija među Bošnjacima, JMO je ostala jedina politička organizacija koja je na početku života Kraljevine SHS zastupala interese bošnjačkog stanovništva uz ogromnu podršku istog.

3. VIDOVĐANSKI USTAV

*3.1. **Donošenje Ustava i tzv. Turski paragraf***

Praksa svih političkih sistema i uređenja je da se Ustav donosi kvalifikovanom većinom, međutim u vrijeme donošenja vidovdanskog ustava, Poslovnik je izmijenjen na način da je bila dovoljna i prosta većina. To je iznimno važno iz razloga što je Skupština koja se sastojala od 419 zatupnika u trenutku donošenja Ustava brojala 258 zastupnika. Razloge napuštanja mnogih zasupnika možemo tražiti u nezadovoljstvu radom Skupštine.

Pored mnogih nesuglasica i konfrotacija, Vidovdanski ustav donesen je 28. juna 1921. godine, a vodio se rečenicom „jedan narod, jedna država“ i težio je principima unitarizma i državnog centralizma sa tendencijom potpune kontrole državnog aparata. Za izglasavanje Ustava podršku je dalo 233 zastupnika, dok je protiv bilo 196⁹. JMO i Džemijet¹⁰ sa 33 zastupnika (22 zastupnika JMO i 11 zastupnika Džemijet) su odigrali jednu od presudnih uloga da Ustav bude podržan.

Mehmed Spaho je u jednoj od svojih izjava pokušao objasniti podršku donešenom ustavu. „Podržavanje vlade, bez obzira kakvu ona politiku vodila, jednoj izrazitoj manjini uvijek će više koristiti nego besmisleni prkos“. (Friedman, 1996:94)

Nakon mukotrpnih i dugih pregovora predstavnici muslimana su uspjeli unutar Ustava da isposluju tzv. „Turski paragraf“ koji se vodio kao „član 135,... kojim će se u slučaju regionalne podjele zemlje sačuvati teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine u njenim historijskim granicama.“ (Ibrahimagić, 1999: 53) Također se napominje da postojeći okruzi u Bosni i Hercegovini važe kao oblasti. „Time je ovim, inače strogo unitarističkim i centralističkim ustavom osigurana teritorijalna cjelovitost BiH. Ovaj je član izražavao činjenicu da je još od ranog južnoslavenskog srednjeg vijeka postojao i postoji državno-pravni, odnosno političko-teritorijalni kontinuitet BiH, te da je prema tome potrebno poštovati ono što se zateklo“. (Imamović, 1998:499)

Iako su predstavnici, prvenstveno JMO, govorili o tome da je Ustav donešen u skladu sa interesima muslimana, Džaja iznosi drugačije mišljenje: „Time je faktično bio neizravno dobro

⁹ Od 196 zastupnika, njih 35 je bilo protiv na samoj Skupštini, dok ih je 158 bilo odsutno, ali se ubrajaju u one koji su bili protiv Ustava.

¹⁰ Džemijet – Islam muhafazai hukuk cemiyet, Društvo za zaštitu prava muslimanskog stanovništva. (Džaja, 2004:26)

osiguran velikosprski karakter države, nacionalni hrvatski i slovenski identitet ostavljen nedefiniran, a identitet drugih južnoslavenskih etničkih skupina ni u kakvom obliku priznat. Makedonci i Crnogorci vodili su se kao Srbi, Bosanski Muslimani samo kao vjerska zajednica, čija se politička i kulturna srbizacija, a s hrvatske strane kroatizacija očekivala i poticala“. (Džaja, 2004: 29-30)

Kao jedan od bitnih razloga gore iznesenog stava Džaja navodi popise stanovništva, prije i poslije izbora, koji su bili provedeni, samo prema materinskom jeziku. „Posljedica ovoga bila je da je različiti identitet Srba, Hrvata, Makedonaca, Crnogoraca i Bosanskih Muslimana potonuo u srbokroatizam“.(Džaja, 2004: 30)

S druge strane, Imamović navodi razloge zbog kojih je JMO podržala donošenje Ustava, a tiču se stanja i boljeg života Bošnjaka. „JMO je odlučila da glasa za Ustav, kako bi se sačuvala teritorijalna cjelovitost BiH, riješila neka vakufsko-mearifska i statusna pitanja Bošnjaka i općenito poboljšao položaj Bošnjaka i proširila njihova zastupljenost u organima vlasti. Posebno je od vlade, kao uslov da bi se glasalo za Ustav, traženo da se riješi pitanje naknade bošnjačkim zemljovlasnicima za oduzete beglučke zemlje i kmetovska selišta, te da jedna parlamentarna anketa ispita i istraži uzroke i krivce za pokolje koji su izvršeni nad Bošnjacima po prevratu 1918. godine“. (Imamović, 1998:498-499)

I Spaho je u jednim od svojih istupa naveo razloge podrške Ustavu. „On navodi da bi Ustav i bez JMO bio donesen, pa bi Bosna i Hercegovina teritorijalno bila podijeljena tako da bi izvjesni dijelovi BiH pripali Slavoniji, Sremu ili Mačvi, drugi Lici, a treći Dalmaciji i Crnoj Gori. U novim oblastima Muslimani BiH potpuno bi se izgubili i ne bi mogli jedinstvenije istupati protiv nepravdi koje im se čine.“ (Crnovšanin, Sadiković, 2007: 217)

Pored zahtjeva koje je isporučila Vladi, JMO je dobila i dva mesta u vradi koja su pripala Spahi – ministar industrije i trgovine i Karamehmedoviću – ministar narodnog zdravlja.

Novi Ustav sa sobom je donio još veći nivo centralizma na način da su skoro sve ovlasti date kralju kao vrhovnom zapovjedniku. Kralju je bila odgovorna i potčinjena sudska, izvršna i zakonodavna vlast, Naroda Skupština je bila ispod kralja koji je sazivao i raspuštao Narodnu Skupštinu, imenovao ministre, a on sam nikome nije bio odgovoran. Takav ustroj zemlje, pokazat će se, nije dao nikakav pozitivan proces, već je bio prostor za još veća politička previranja.

Iako je Bosna i Hercegovina sačuvalo svoju cjelovitost, na drugoj strani se pokazala prava slika Vidovdanskog ustava koji je polako dokidao mnoge ovlasti i nadležnosti pokrajinske uprave. Time su u nekoliko godina, nakon donošenja Ustava, ukinuta odjeljenja za vjeru, pravosuđe, socijalnu politiku i unutrašnje poslove, dok je kasnije ukinuto i odjeljenje za poljoprivrednu i vode, zdravstvo i prosvjeta. Time je izvršena likvidacija svih odjela, a ovlasti su prenesene na više nivoa čime se dodatno učvrstilo centralističko uređenje države.

Pored toga što je Vlada srdačno prihvatile sve zahtjeve JMO, koja je zauzvrat dala podršku Ustavu, nakon određenog vremena ispostavilo se da većina obaveza nije ispunjena. Zbog ovakvog nastupa Vlade, unutar JMO su se počele javljati sumnje prema samoj koaliciji, ali i određeni sukobi unutar stranke.

4.1. Ljevica - desnica

Prve naznake većih rascjepa u JMO dale su se naslutiti u vrijeme saradnje sa vladom Nikole Pašića. Naime, status Bošnjaka je i u 1922. godini ostao isti, a vlada i dalje nije činila ništa kako bi to stanja popravila. U vezi s tim, počinju se javljati i prvi veći sukobi unutar JMO, koji su prilično bili prisutni 1921. i 1922. godine.

Prema Purivatri, razmimoilaženja su bila na principu „desničara“ i „ljevičara“ unutar JMO. Mehmed Spaho je bio predstavnik ljevičara, dok je Maglajlić bio predstavnik desničara. Podjela Purivatre na lijeve i desne se odnosila na stav prema daljnoj saradnji s vladom. Spahina grupa je htjela prekid koalicije, te je u prilog tome Spaho podnio ostavku na mjesto ministra, dok je s druge strane grupa oko Maglajlića težila da se saradnja s vladom nastavi.

Suštinu prvih razmimoilaženja možemo tražiti u teškoj poziciji bošnjaka koja se nije popravila ni nakon koalicije JMO sa radikalno-demokratskom koalicijom, te u razlogu što vlada nije izvršila ono čime ju je JMO uslovila u prethodnim sporazumima.

Na sastanku Centralnog odbora 15. jula 1921. godine doneseno je saopštenje da su određene razlike prevaziđene i da će Poslanički klub nastaviti saradnju s vladom Nikole Pašića. Također je dogovoren da će se na glavnoj skupštini u oktobru 1921. godine donijeti određeni zaključci i „odrediti pravac budućeg djelovanja Poslaničkog kluba i izvršiti izmjena statuta organizacije, naročito u pogledu sastava Centralnog odbora stranke.“ (Purivatra, 1977: 99)

Iako je na pomenutoj sjednici Centralnog odbora 15. jula izabrano rukovodstvo Poslaničkog kluba JMO u kome su bile zastupljene obje struje, već na glavnoj skupštini u oktobru, za predsjednika JMO izabran je Mehmed Spaho, što je značilo usmjeravanje JMO u pravcu lijeve struje. Pored toga, donesene su određene promjene u organizaciji i statutu stranke. Dakle, prema rezoluciji skupštine, od sada veći značaj u kreiranju politike JMO će imati Centralni odbor. Također, izmijenjen je statut organizacije kako bi se uspostavila veća kontrola nad radom Poslaničkog kluba.

Grupa ljevičara okupljenih oko Spahe ovim je promjenama mogla biti zadovoljna zbog toga što su imali veći utjecaj na Centralni odbor koji je dobio veća prava. Ovim odlukama otvorio se put Spahi da potpuno preuzme stranku.

Ipak, pored svih nesuglasica podrška vlasti Nikole Pašića se nastavila. Na mesta Spahe i Karamehmedovića postavljeni su članovi JMO koji su pripadali desnoj strani, a to su Osman Vilović i Derviš Omerović.

Vlasti Nikole Pašića bila je u velikoj krizi tako da je na sve načine pokušavala da sačuva JMO, pa makar to bilo udovoljavanje desnoj strani JMO. Tako su se vremenom stvorile dvije strane unutar JMO, ali se to još uvijek nije odrazило na jedinstven stav Poslaničkog kluba JMO u Skupštini. Međutim, Zakon o podjeli zemlje na oblasti doveo je do prvog javnog razmimoilaženja i sukoba u mišljenju pred Skupštinom.

Na Skupštini, u ime JMO, govorili su Salih Baljić ispred Spahine grupe i Karamehmedović u ime grupe oko Maglajlića. Baljić je kritizirao rad vlade i pokrenuti zakon, te je dodao da on neće biti dobar u smislu opstanka Bošnjaka na tom području. Za razliku od Baljića, Karamehmedović je istakao da će on i njegova grupa glasati za zakon zbog toga što se isti zakon već nalazi u Ustavu kojeg je JMO prethodno podržala.

Ovo je značilo i definitivni rascjep JMO, a grupa oko Maglajlića je osnovala i novu stranku, Jugoslovensku muslimansku narodnu organizaciju (JMNO), a samim tim su osnovali i svoj klub. S obzirom na takvu konstelaciju odnosa, Poslanički klub JMO je bio u opoziciji, dok je Poslanički klub JMNO nastavio surađivati s vladom.

Potrebno je navesti da razlike između dvije grupe, sada dvije stranke, nisu bile samo u saradnji, tj. nesaradnji s vladom. Naime, grupa oko Spahe je težila većoj autonomiji pokrajina, dok je grupa oko Maglajlića težila centralističkom uređenju države. Ovdje možemo primjetiti da se Spaho ustvari pridržavao programa i statuta JMO kada je u pitanju državno uređenje, dok je

druga grupa zastupala stavove mimo onih koji se nalaze u programu i statutu. Također, Spahina grupa je više bila privržena hrvatskom tijelu, dok je grupa oko Maglajlića bila privržena srpskom tijelu. Povezivanje sa Hrvatima i Srbima, u to vrijeme, je bila sasvim normalna pojava.

Tome u prilog govori i list „Obzor“, „U jednom prilogu Zagrebačkog Obzora u vezi s rascjepom u vodstvu JMO, Karamehmedovićeva (odnosi se na Maglajlićevu grupu) grupa je nazvana „srbofilskom“, a Spahina „croatifilskom““ (Purivatra, 1977: 105)

Pored toga, bitno je naglasiti da je Spahinu grupu činila dosta mlađa populacija političara, za razliku od grupe Maglajlića u kojoj su većinom bili iskusni političari.

Zasjedanje Centralnog odbora koje je trajalo od 14. do 16. aprila 1922. godine, donijelo je rezoluciju koja je, između ostalog, osudila ponašanje grupe Maglajlića, te su kazali da se razmimoilaženja nisu desila unutar Bošnjaka i JMO u cijelosti, nego samo u Poslaničkom klubu JMO. Također su naveli da svi oni Poslanici koji neće da se drže političkog programa i statuta JMO, moraju da vrate njihove mandate u ruke naroda.

Rezolucija je stavljena na glasanje. Za istu je glasalo 35, dok je 13 bilo protiv, od ukupno 49 prisutnih članova Centralnog odbora, a samo Spaho nije glasao jer je bio predsjednik.

Ovo je značilo i pobjedu Spahine grupe, no grupa oko Maglajlića nije smatrala relevantnim da Centralni odbor donosi ovakve odluke, te su predložili da Skupština doneše konačnu odluku o ovom sporu. Prijedlog je prihvaćen, a Skupština je najavljena za polovinu Juna 1922. godine.

Nakon rezolucije Cenntralnog odbora koja je podržana, počelo se raditi na pridobijanju mjesnih organizacija u cijeloj BiH. Dok su organizacije davale podršku jednima ili drugima, kod svih njih je postojao stav da se obje grupe moraju pomiriti ili da, nakon što Skupština odluči kome daju povjerenje, u JMO mora ostati jedinstvo i snaga, jer je jedino to način na koji Bošnjaci mogu učiniti određene pomake.¹¹

Skupština je napokon održana 15. juna 1922. godine, a na istoj je bilo prisutno 114 izabralih delegata od njih 116. Grupa desničara iz Poslaničkog kluba JMO nije prisustvovala Skupštini zbog teksta u Pravdi koji je izašao pred samo održavanje Skupštine. Desničari su tražili da se Skupština očituje o ovom tekstu, u kojem se prema njihovim navodima svjesno želi degradirati rad grupe. Skupština je odgovorila da se u pomenutom tekstu u Pravdi ni na koji način ne mogu

¹¹ Prema Purivatra, 1977: 116

pronalaziti pristalice desničara. Zbog nezadovoljstva odgovorom, grupa oko Maglajlića je bojkotirala Skupštinu.

Nakon niza rasprava u Skupštini, došlo je do glasanja o Rezoluciji od 16. aprila 1922. godine. Rezolucija je usvojena ogromnom većinom, a rezultati su bili sljedeći: „91 za rezoluciju, a samo tri protiv. Dvojica su se uzdržala od glasanja, dok je 15 delegata bilo odsutno od glasanja.“ (Purivatra, 1977: 119)

Ovo je značilo i definitivnu pobjedu Spahine grupe i stvorilo je ogroman pritisak i upitnik nad vladom Nikole Pašića. Također, samim porazom Maglajlića i njegove grupe, bila su otvorena vrata za stvaranje nove političke stranke, JMNO.

Odmah nakon poraza, grupa oko Maglajlića je krenula u formiranje političke stranke JMNO. Prvo su osnovali Privremeni odbor stranke. Za predsjednika je izabran Ibrahim Maglajlić, za potpredsjednika Osman Vilović i za sekretara Ahmed Šerić. Odlučili su se da pokrenu i stranački list Iršad (Putokaz), sa Sakibom Korkutom kao urednikom.

Borba za članstvo u JMNO i osnivanje mjesnih organizacija tekla je veoma teško, prvenstveno iz dva razloga: prvi i najvažniji jeste velika podrška bošnjačkog stanovništva grupi koju predvodi Spaho, a drugi razlog jeste što je koalicija JMNO sa radikalno-demokratskom vladom bila u krizi, te nisu bili u mogućnost realizovati određene stvari, te time pokazati svoju snagu. Krizu u njihovim odnosima uviđali su i sami predstavnici JMO, te su u svim navratima spominjali da JMNO ne može doprinijeti bošnjačkom narodu. Ipak, predstavnici JMNO-a su na različite načine pokušavali degradirati sam značaj JMO. U tome je najviše prednjačio Karamehmedović koji je prozivanjem Spahe pokušavao pridobiti mnogobrojne pristalice JMO, ali su ti pokušaji ostali bez većih rezultata.

Bitno je naglasiti da je JMNO imala apsolutnu podršku vlade u svojim naumima da ojača svoju poziciju. Tako je u par navrata zabranjivano političko agitovanje Spahinoj grupi tokom muslimanskih molitvi, dok je Maglajlić to svjesno kršio.¹²

Glavna linija razdvajanja kojom su se vodile dvije grupe jeste status pozicije i opozicije. Tako je JMO u svojim istupima govorila o razlozima izlaska iz pozicije i prelaska u opoziciju. Pored stava o autonomiji, oni su pravdali svoju odluku time što se „saradnja sa Vladom“ karakterizira kao gorko iskustvo, zbog čega su napustili Vladinu koaliciju i vratili se svom izvornom

¹² Prema Purivatra, 1977:121

programu, uključujući i unutrašnje uređenje zemlje koje je umjesto centralizma podrazumijevalo autonomiju“. (Kamberović, 2009:59) Spomenuto 'gorko iskustvo' se odnosilo na mnogo zahtjeva od strane JMO koja nisu ispunjena od strane vlasti, te je na taj način zajednički sporazum od strane radikalno-demokratske vlade izigran.

Također, JMO je na svakom koraku htio da ukaže da je koalicija JMNO sa radikalno-demokratskim pristalicama beznačajna i da više škodi Bošnjacima. Svjesni toga, predstavnici JMNO, iako su se polako razmimoilazili oko pitanja koalicije, pred vladu Nikole Pašića iznijeli su uslove pod kojima će se koalicija nastaviti. „Uslovi su precizirani u tri grupe. U prvoj grupi su bili zahtjevi za izvršavanje neispunjene obaveza vlade iz prošlog sporazuma, a koje se odnose na provođenje dvaju agrarnih zakona, donošenja zakona o jedinstvenoj vakufskoj upravi i šerijatskim sudovima, preuzimanje od vlade efikasnih mјera protiv ispada u štampi na islam i religijske svetinje, kao i efikasnijih mјera za ishranu pasivnih i nastrandalih krajeva, te da se Muslimanima prepuste njihova mjesta u Pokrajinskoj upravi i daju dva mjesta velikih župana.

Druga grupa uslova odnosila se na politiku vlade prema Muslimanima u južnoj Srbiji. U vezi s tim istakli su da je njihov klub oštro istupio protiv dosadašnjoj ugnjetačkoj politici, odbio poznati dodatak narodnog poslanika Sokića o produženju opcije i najavio svoju nakanu, da proširi svoju djelatnost na te krajeve.

U trećoj grupi uslova Jugoslavenski muslimanski narodni klub ističe da će u predstojećoj izbornoj kampanji zadržati samostalan stav, kako prema vladinoj stranci, tako i prema Spahinoj grupi, shodno svom jugoslovenskom stavu, ne odričući se ni jedne tačke svog programa.“ (Purivatra, 1977:123-124)

Da je JMNO gubila na značaju govor i događaj kada je Nikola Pašić jedno ministarsko mjesto, bez prethodnog dogovora sa JMNO dodijelio demokratama. Na takav slijed događaja oštro su reagovali iz JMNO, te su sazvali sjednicu Poslaničkog kluba JMNO za 26. decembar u Sarajevu. Na sjednici se trebalo razgovarati o stavu koji su trebali zauzeti prema vlasti Nikole Pašića, no pred sami početak sjednice iz vlade je stigao pozitivan odgovor na tri grupe uslova JMNO čime je Poslanički klub JMNO nastavio saradnju s vladom.

JMNO je bila svjesna svoje slabosti, a obzirom da su se skupštinski izbori približavali, oni su poslali prijedlog o zajedničkom nastupu sa JMO na izborima, no bez uspjeha.

Izbori za skupštinu su održani 18. marta 1923. godine, gdje je JMNO u BiH osvojila svega 8,3% bošnjačkih glasova, odnosno 10.266 glasova. S obzirom na takav rezultat, nisu dobili ni jedan mandat.

Nakon velikog razočarenja na izborima, JMNO je izgubila značaj i podršku kod birača, ali i javnosti. Poslije izbora pokušavali su na razne načine pokrenuti i osvježiti svoju političku organizaciju, ali bez uspjeha. Posljednji broj njihovog lista izašao je 26. novembra 1924. godine što se može uzeti i kao datum njihovog političkog kraja.

Potvrdu jačine i povjerenja koje JMO ima među Bosankim muslimanima dali su i rezultati drugih parlamentarnih izbora, gdje je JMO dobio 112.228 glasova, odnosno 18 mandata.

U okviru Vidovdanskog režima održano je još dvoje parlamentarnih izbora na kojima je JMO pokazala svoju snagu, dobila povjerenje narodnih masa i ostala jedini predstavnik bošnjačkih interesa. „Na sljedećim parlamentarnim izborima 1925. i 1927., kao i na prvim općinskim izborima 1928. u Bosni i Hercegovini nije došlo do bilo kakih drugih važnijih promjena niti u stranaštvu niti u držanju bosansko-hercegovačkog izbornog tijela. JMO je ostala stranka Bosanskih Muslimana...“ (Džaja, 2004: 194)

Posmatrajući vrijeme nakon donošenja Ustava i izuzimajući kratki period pozicije, JMO je većinu vremena provela u opoziciji. „JMO je uglavnom sve do 1927. stajala u opoziciji. Kraće vrijeme, od 27. VII do 6. XI 1924. uzela učešće je u vlasti Ljube Davidovića. Izvan toga u parlamentu je ulazila u različite opozicione blokove, uglavnom sa Demokratskom strankom.“ (Imamović, 1998:501)

Stalni verbalni politički sukobi i konfrotacije, koji su za posljedicu imali čak troje prijevremenih izbora, kao i ponovno otvaranje „hrvatskog pitanja“ kulminirali su 20. juna 1928 pucnjavom u Parlamentu kada su ubijena tri zastupnika od kojih je jedan bio Stjepan Radić.

4. ŠESTOJANUARSKA DIKATURA

4.1. Uvođenje diktature

Iako je u Narodnoj skupštini kroz čitav vremenski period od uspostavljanja Kraljevine SHS bilo oštrih tonova, agresivnih prepirkki, raznih omalovažavanja i iznošenja negativnih stvari i prijetnji, niko nije mogao pretpostaviti da će u jednom trenutku Skupština postati mjesto strašnog zločina koji će, umnogome, promijeniti tok političke scene, ali i kompletну historiju tog vremena.

Naime, 20. juna 1928. godine, tokom jedne od rasprava, tadašnji zastupnik Narodne radikalne stranke Puniša Račić, hicima iz pištolja je ranio pet osoba. Od njih pet, Đuro Basariček je bio mrtav na licu mjesta, a Pavle Radić je preminuo odmah nakon dolaska u bolnicu, dok je Stjepan Radić u augustu podlegao od povreda u Zagrebu.

Nakon ovog zločina, većina je bila složna da je ovo bio nesavjesan čin pojedinca, te da niko od ostalih stranaka nije imao nikakvu vezu. S obzirom na to, i Mehmed Spaho koji je predstavljao JMO, koja je bila dio koalicijske vlade oko Velje Vukićevića, odbacio je mogućnost povezivanja JMO sa ovim događajem. Međutim, Džaja u knjizi „Politička realnost jugoslavenstva“ navodi drugačije: „Okolnosti ukazuju na to da ovaj čin nije bio djelo isključivo izvršitelja nego da je u pitanju bilo organizirano umorstvo. Kako se i moglo očekivati, provedena sudska istraga nije do kraja razjasnila slučaj“. (Džaja: 2004:36)

Nakon pritska javnosti vezanog za nemili događaj, Vukićević podnosi ostavku, a mandat za sastavljanje nove vlade je dodijeljen predstavniku „Slovenske ljudske stranke Antonu Košarcu koji je 27. srpnja 1928. godine sastavio novu vladu od istih stranaka koje su je činile i u vrijeme skupštinskog krvoprolaća...“ (Hasanbegović, 2012:34)

Izlaskom Seljačko-demokratske koalicije iz skupštine, te njihovo odbacivanje nove vlade, Vidovdanskog ustava, kao i saradnje sa srpskim strankama dodatno je stvorilo negativnu atmosferu u cijeloj državi, te se kao jedino rješenje u cijeloj situaciji vidjelo u intervenciji kralja Aleksandra Karađorđevića.

Iako je bilo pokušaja da se situacija, koja je uveliko izmakla kontroli, vrati unutar parlamentarne demokratije, to nije bilo izvedivo. „Desetogodišnja zbivanja u znaku socijalnih kontrasta, nacionalnih borbi i privredne nedinamičnosti završila su se u diktaturi. Taj obrt koji je u prethodnoj deceniji već više puta bio na pragu istorije, odigrao se 6. januara 1929. godine.

Izveden je konvencionalnom operacijom državnog udara „odozgo“ i objavljen Manifestom kralja Aleksandra.“ (Šarac, 1975:187) Kralj Karađorđević je izdao proglašenje pod nazivom „Mome dragom narodu, svim Srbima, Hrvatima i Slovincima“ kojim proglašava diktaturu. Shodno tome, u pomenutom proglašenju, kralj navodi razloge svoje odluke, te navodi da se „dokida ustav iz 1921., raspušta Narodna skupština izabrana 1927. i određuje donošenje zakona kraljevim ukazima“. (Hasanbegović, 2012:40)

Kralj je u pomenutom proglašenju, između ostalog, naveo da su događaji koji su se desili u Narodnoj skupštini unijeli nepovjerenje u rad institucija Kraljevine, te da su odnosi između stranaka dovedeni u situaciju da se više ništa ne može riješiti dogовором. S obzirom na to, kralj smatra da između njega i naroda ne smije i ne treba biti posrednika.

Iako se čini da je kralj Aleksandar Karađorđević ovu odluku donio nakon posljednjeg neuspješnog sastanka političkih stranaka, prema Hasanbegoviću ova odluka je donesena mnogo ranije. „Nema sumnje da je vladar svoju načelnu odluku o likvidaciji parlamentarizma donio već nekoliko mjeseci ranije, dvojeći tek o njezinu obliku, načinu provedbe i odjecima u međunarodnoj javnosti.“ (Hasanbegović, 2012:38)

Slično navodi i Džaja, „Brojnim, ubrzanim ukazima (oko 200 u godini 1929.) kralj je pripremio svoju ozbiljnu nakanu da više neće trpjeti nikakve posrednike između naroda i kralja“. (Džaja, 2004: 36)

Išek navodi da odluka kralja o uvođenju diktature, bez obzira na cijelu situaciju, nije bila iznenadujuća. „Proklamacija kralja Aleksandra od 06.01.1929, koja je, nesumnjivo, izazvala dalekosežne reperkusije u cjelokupnom životu Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, iako donesena iznenada, ni u zemlji, ni van nje nije izazvala veliko iznenadjenje.“ (Išek, 1991:15)

Imamović dijeli slično mišljenje gdje kaže „...kralj Aleksandar je vukao poteze koji su vodili samo daljem kompromitiranju političkih stranaka, čime je u narednih šest mjeseci pripremio teren za ukidanje Ustava i zavođenje režima lične vladavine, oslanjajući se na krugove bliske dvoru, a u prvom redu na vojsku i predstavnike finansijskog kapitala, koji su u diktaturi vidjeli sigurniji oslonac svojim interesima“. (Imamović, 1998:502)

Od velikog broja promjena koje su slijedile nakon takvog slijeda događaja, najvažnija je ona da je rad političkih stranaka sa nacionalnim i vjerskim obilježjima bio zabranjen. Težinu toj odluci dao je novi zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretku u Kraljevini SHS kojim se, osim

političkih stranaka, rad zabranjivao i pojedinim građanskim društvima. „Zavođenjem Šestojanuarske diktature 6. januara 1929. politički život u Jugoslaviji je ugašen, a sve političke partije vjerskog ili lokalnog obilježja zabranjene“. (Kamberović, 2009:101)

Također je uvedena cenzura na listove političkih stranaka, raspušteni su sve općinske i oblasne uprave, te se u potpunosti težilo uspostavljanju kraljeve diktature sa prividnim obrisima parlamentarizma. Taj prividni oblik se ogledao u novom uspostavljanju vlade od strane generala Petra Živkovića. „Proklamirana je doktrina integralnog jugoslovenstva (tzv. jugoslavenski unitarizam, jugoslavenski narod sa tri plemena), na štetu svih naroda koji su sačinjavali Jugoslaviju. Kralj je donio Zakon o kraljevskoj vlasti kojim je sebe učinio neodgovornim vršiocem sve vlasti u državi. Zakon o zaštiti javne sigurnosti i poretku u državi zabranio je i rasturio sva politička udruženja i stranke“. (Ibrahimagić, 1999: 50)

Pored ukidanja političkih stranaka, najvažniji zakon koji je donesen, skoro devet mjeseci kasnije, jeste Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja. Shodno tome, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca više nije važilo, te je „Kraljevina Jugoslavija“ bilo novo ime iste države. Također, država je podijeljena na devet banovina, sa tendencijom još većeg stepena zajedništva, bratsva i jedinstva naroda, te stapanja navedenih plemena.

Imamović navodi da se ovakva odluka desila kao posljedica težnji za uspostavljanjem integralnog jugoslovenstva, a koje se ogledaju u novom imenu države i u novom unutrašnjem preuređenju. „Taj zakon nije imao za cilj samo dalju centralizaciju državne uprave, nego je trebalo da bude pravna osnova za potpuno razbijanje tradicionalnih nacionalno-historijskih pokrajina i оформљење državnog i nacionalnog jedinstva“. (Imamović, 1998:505)

Međutim, „iza jugoslavenske fasade vrebala je i dalje šarena mnogostruktost, stalno pripravna na bijeg iz prisiljenog sleep mode da bi se uputila baš u onim smjerovima koje su vlastodršci pod svaku cijenu htjeli spriječiti“. (Džaja, 2004: 37)

Najviše teritorijalne štete, novim upravnim podjelama imali su Bošnjaci, jer je Bosna i Hercegovina bila podijeljena između četiri banovine. Treba navesti i da su Bošnjaci u svakoj od četiri banovine činili manjinu, što je jasno pokazivalo o kakvoj politici je riječ svih prethodnih godina prema Bošnjacima, te kakva će ona tek da slijedi. „Tada je prvi put Bosna i Hercegovina u svojoj tisućuljetnoj historiji bila razbijena kao teritorijalna cjelina u četiri banovine, ali tako da nijedna banovina u cjelini nije bila u granicama Bosne i Hercegovine“. (Ibrahimagić, 1999:50) Samo Vrbaska banovina bila je u cjelini na teritoriji Bosne i

Hercegovine, dok su ostali dijelovi BiH bili podijeljeni na ostale banovine koje su duboko ulazile u teritorije ostalih zemalja. Ovim odlukama Bosna i Hercegovina je bila teritorijalno razbijena i podijeljena na administrativno-upravne jedinice.

Da je sama ideja o prikrivenom apsolutizmu kao idejnom rješenju svih problema u Kraljevini Jugoslaviji bila utopijska govori i dr. Šarac u knjizi „Uspostavljanje šestojanuarskog režima“, gdje kaže: „Planovi i operativni dometi ove konzervativne i heterogene grupe, koja je direktno proizašla iz dotadašnje vodeće stranačke i idejne političke strukture, nisu faktički zadirali u osnovne uzroke jugoslovenske krize, nego su primjenom nasilja prvenstveno prigušivali njene spoljne manifestacije. U stvari, šestojanuarski režim je bio nesposoban za dublje reforme već zbog toga što je kraljeva formula konsolidacije države i društva izražavala zaostale i nedosljedne oblike građanske političke prakse i ideologije ooga vremena u Evropi.“ (Šarac, 1975:189)

Međutim, pored tendencije da se absolutna diktatura nastavi, mnogo više činilaca je utjecalo na to da se stepen diktature ublaži, što je dovelo do prvih oblika parlamentarizma i osnivanja prvih političkih stranaka. Jedan od glavnih razloga da se stepen diktature ublaži jeste nezadovoljstvo stanovnika, a posebno seljaka, usred ekonomske krize koja je pogodila državu u periodu 1930-1935, a na koju Kralj nije imao odgovor. Epilog takvih dešavanja je došao u septembru 1931. donošenjem „oktroiranog“ ustava koji je predstavljao „mješavine nedemokratskih i liberalnih rješenja“. (Hasanbegović, 2012:48)

Naziv „oktroirani“ došao je od opozicije i od onih koji se nisu slagali načinom donošenja Ustava. Ustav je donio sam Kralj, bez pristanka i mišljenja bilo kakvog drugog tijela i bio je paravan za kraljev apsolutizam i za ne rješavanje ključnih problema unutar Kraljevine. Time je dat i privid parlamentarizma na način da je uvedeno Narodno predstavništvo koje se sastojalo od Narodne skupštine i Senata.

Međutim, ni oktroirani ustav nije donio promjene kada je u pitanju administrativno-teritorijalna podjela države. Ipak, pored toga, kralj je dozvolio održavanje parlamentarnih izbora, koji su svedeni na jednu, zemaljsku i nestranačku listu, kako bi se izbjegla stara politička lica i stare političke stranke koje su djelovale prije uspostavljanja diktature. Novi parlamentarni izbori održani 8. novembra bili su još samo jedna poluga kralja u jačanju svoje vlasti. U vezi s tim, „od ukupno 1330 kandidata tek 51 nije pripadao starim strankama, a i birači su se uglavnom opredjeljivali prema ranijoj stranačkoj pripadnosti kandidata.“ (Hasanbegović, 2012:50)

Program „integralnog jugoslavenstva“ kojeg je nova vlast uporno spominjala, prividno i kratkoročno je odnijela pobedu na parlamentarnim izborima, ali je i pokazala sve slabosti režima, te nejasne i nedorečene stavove prema nekim od najvažnijih pitanja koja su se odnosila na, ipak previše naglašene, vjersko-nacionalne netrepljivosti.

Takva politika je u vremenu ispred doživjela mnoge sukobe i izazove, a kulminirala je atentatom na kralja Aleksandra Karađorđevića tokom njegove posjete Francuskoj. „Iako je formalni, ustavni, zakonodavni i politički, okvir diktature ostao nepromijenjen sve do 1941. i kraja jugoslovenske države, obnova političko-stranačkog života u zemlji nakon skupštinskih izbora u svibnju 1935. označila je stvarni prekid s ključnim represivnim značajkama režima i njegovom ideologijom „integralnog jugoslavenstva““. (Hasanbegović, 2012:54-55)

4.2. JMO kroz šestojanuarsku diktaturu

Stav JMO nakon zločina u Skupštini bio je da se stvari trebaju vratiti na pomirljivi početak, te da sve sukobe i netrepljivosti treba riješiti unutar institucija kako bi se očuvao mir i kako kriza koja je pogodila državu ne bi dodatno eskalirala. Potvrdu pomirljivog stava JMO u vrijeme krize vidjela se i dva dana prije uvođenja diktature kada je na sastanku svih relevantnih subjekata Halid Hrasnica ispred JMO, savjetovao kralju „da se kriza razriješi imenovanjem nove vlade, koja bi donijela proračun, a „tek onda da se govori o izborima““. (Hasanbegović, 2012:56-57)

Ovakvo stajalište JMO, jednim dijelom proizlazi i iz njihove pozicije unutar vlasti, koja se ogleda kroz podršku vladinoj koaliciji čiji su i sami bili dio. Također, u sve izraženijem naletu Milana Srškića i njegovog otvorenog iskazivanja za podjelom Bosne i Hercegovine i postepenim ukidanjem JMO, dovila je do još veće privrženosti Spahe vladinoj koaliciji koja mu je, između ostalog, davala određenu sigurnost od sličnih najačava i napada.

Sličan stav, u pogledu odbrane od neprijateljskih napada i tendencija vidi se i u razgovoru Spahe sa sarajevskim velikim županom Milanom Nikolićem kojeg je kralj Aleksandar zadužio da kroz razgovor sa predstnikom JMO pokuša pridobiti Spahu i pristalice JMO za podršku diktatorskom režimu. U pomenutom razgovoru Spaho između ostalog ističe da se sve stranke trebaju ukinuti, a njihovo djelovanje u potpunosti odbaciti jer bi „postojanje jedne stranke logično izazvalo postojanje, stvarno i ako ne i formalno, i drugih stranaka, možda istih onakvih kakve su do sada postojale“. (Hasanbegović, 2012:58)

Iako je pritisak na JMO i njihove predstavnike da se pridruže režimu bio ogroman i dugotrajan, to se na kraju, ipak, nije desilo. Shodno tome, Spaho je odmah nakon proglašenja diktature i uvođenja zabrane djelovanja političkih stranaka koje imaju vjersku ili nacionalnu konotaciju, pristupio privremenom gašenju JMO. Iako je politički život nakon uvođenja diktature bio deklarativno ugašen, Kamberović navodi da su i dalje djelovala dva opoziciona bloka. Pored Zagrebačkog, puno je važnije spomenuti Beogradski blok koji je, pored JMO „...iz Srbije okuplja dio radikalnih vezanih za Glavni odbor Radikalne stranke, demokrate oko Ljube Davidovića i Zemljoradničku stranku oko Joce Jovanovića...“ (Kamberović, 2009:101)

Spaho se pridržavao tih uputa, međutim dio sarajevske grupacije okupljene oko JMO nastavio je svoje djelovanje, ali sa znatno manjim intezitetom. „S obzirom na svoju tradicionalnu politiku i nastalu situaciju, vodstvo JMO se opredijelilo za liniju respektovanja režima, ali s vidnom namjerom da prati rad drugih stranaka i ne dozvoli zaostajanje za njima, koje bi mogle ugroziti političku perspektivu vlastite organizacije.“ (Šarac, 1975:248)

Nova diktatorska vlada, na čelu sa generalom Petrov Živkovićem, pokušala je ponuditi ministarsko mjesto Spahi i na taj način odobrovoljiti Bosanske muslimane, ali je Spaho u jednom od razgovora odbio tu mogućnost jer su od njega tražili da pristane na podjelu Bosne.

Nakon toga, Spaho se povukao u trenutnu političko mirovanje, a JMO je djelovala vrlo diskretno, poštivajući sve naredbe donesene šestojanuarskom diktaturom. Iako se posvetio mirovanju, Spaho je, pogotovo preko društva El-Kamer, održavao kontakte sa stranačkim prijateljima, ali bez ikakve konkretne akcije. Iako je Spaho djelovao u skladu sa odlukama kralja, nepravda koja se događala nije ga mogla ostaviti ravnodušnim. Naime, pored podjele Bosne i Hercegovine na banovine, kralj je preko svojih predstavnika počeo sa smjenjivanjem uprava koje su izabrane na posljednjim izborima, a gdje je JMO ostvarila odlične rezultate. Kao rezultat ukidanja oblasti i srezova, u mnogim općinama su dekretom, umjesto Bošnjaka, postavljene osobe bliske diktatorskom režimu. Ovakve odluke su najviše štetile Bošnjacima i JMO, te je u vezi s tim Spaho se obratio pismom kralju gdje je, između ostalog, naveo da su ovakve odluke dovele do opravdanog nezadovoljstva među narodom. Spaho također predlaže kralju „da bi bilo mudro ostaviti barem na čelu opštinskih uprava nedavno izabrane ljudi kako bi i onaj dio naroda koji do sada nije pristajao uz radikale video barem na čelu najnižih upravnih jedinica ljudi svog povjerenja“¹³ Iako je prošlo mjesec dana od uvođenja diktature, Spaho je

¹³ Prema Imamović, 1998: 507

ovim pismom potvrdio da je i dalje spreman djelovati kada se nepravda dešava prema bošnjačkom narodu, makar to bilo i u vrijeme diktatorskog režima.

Stav JMO prema trenutnom uređenju države se u to vrijeme nije mogao konkretno predstaviti. Jednu od rijetkih mogućnosti dao je i intervju Mehmeda Spahe sa Votsonom u kojem Spaho navodi da je protiv trenutnog režima.¹⁴

„Pasivno prihvaćenje režima, politička apstinencija, bez izdavanja posebnih naputaka pristašama na terenu, ali i izostanak bilo kakvih političkih ocjena novonastalog stanja, obilježavali su djelovanje vodstva JMO-a u prvom razdoblju diktature sve do rujna 1931. i povratka na ograničeni parlamentarizam i ustavnost.“ (Hasanbegović, 2012:69)

Režim je, sve do septembra 1931., vodio represivne mjere prema svim predstavnicima bivših političkih stranaka, ne dozvoljavajući velika grupisanja niti bilo kakva udruživanja koja bi mogla nanijeti štetu vlasti kralja Aleksandra Karađorđevića. Sve okolnosti koje su u tom trenutku bile na snazi nisu davale mnogo mogućnosti za aktivnije političko djelovanje ostalih, tada bivših, političkih stranaka, sve do 1931. godine kada se u septembru donosi ustav. S tim u vezi, dolazi i do kraja absolutne vladavine kralja, te do obnove parlamentarizma koji je u početku bio dosta ograničen.

Iako se obnova parlamentarizma ogledala u novim skupštinskim izborima, ograničenost istih se mogla posmatrati kroz proces izbora, te izbornog zakona koji je donešen odmah nakon uspostavljanja diktature. Shodno tome, na izborima nije bila dozvoljena ni jedna osim vladine stranačke liste. Takav način sudjelovanja na izborima se nije svidio pojedinim stranačkim predstavnicima bivših političkih stranaka, među kojima je bio i Mehmed Spaho.

Donošenje Zakona o izboru narodnih poslanika i Zakonom o biračkim spiskovima, donijelo je takvu praksu da je na izbore mogla izaći stranka ili lista koja je imala svoje kandidate na teritoriji čitave kraljevine. Takav uslov u složenim političkim, vjerskim i kulturnim odnosima bio je podložan samo kralju i njegovim predstavnicima koji su jedini i mogli posložiti listu da odgovara navedenim uslovima.

Spaho i ostali predstavnici su neposredno pred izbore, 27. septembra 1931., potpisali zajedničku deklaraciju pod nazivom „Našim priateljima“ u kojoj su iznijeli svoje viđenje trenutnih političkih dešavanja. „U deklaraciji, u kojoj je izbjegnuta oštira kritika režima, ističe

¹⁴ Prema Šarac: 1975: 248

se da je nedemokratski značaj diktature ostao nepromijenjen i poslije donošenja ustava kraljevim dekretom, bez ustavotvorne skupštine, pa se na izborima „ne mogu iskazati prave želje i pravo raspoloženje naroda“. Njezini potpisnici zato neće sudjelovati na izborima...“ (Hasanbegović, 2012:75)

Pomenuta deklaracija je bila prvi javni istup JMO, odnosno njenog predstavnika Spahe, od uvođenja diktature čime je okončana javna politička apstinencija Bosanskih muslimana.

I pored potpisa Spahe, ono što je navedeno u deklaraciji od strane JMO nije ispoštovano, te „Na izborima nije zabilježena značajnija muslimanska apstinencija...“ (Hasanbegović, 2012:76) Razlozi nepoštivanja deklaracije se mogu pronaći u želji predstavnika JMO da samim izlaskom na izbore, te svojim glasovima ne dopuste da disidenti JMO i protivnici bošnjačkog naroda budu izabrani. U skladu s tim, pred izbore se pojavila i navodna Spahina poruka u kojoj su istaknuti pomenuti razlozi zbog kojih se, ipak, treba izaći na izbore. Iako se ne može potvrditi autentičnost pomenutog pisma jer nema vlastoručnog potpisa Spahe, u njemu stoji sljedeće: „Sad u nedelju su izbori za taj beogradski kođoja parlament. Glasali mi muslimani ili ne glasali, isti će poslanici biti izabrani. Ako diktatorska lista ne bude imala dosta glasova, Beograd i diktatorska štampa svalice svu krivnju na nas muslimane, koji nećemo da spasavamo ovu državu, da nismo uz kralja, da se zbog nas ne može naći zajam u inostranstvu itd. Zbog toga svega okriviće nas muslimane, i Srbi će početi sa svojim starim metodama, sa progonima protiv nas. Da se tome svemu izbjegne i da pokažemo našim neprijateljima, da smo i mi na kraju krajeva za ovu Državu i za Kralja, iako smo protiv Diktature, to Te molim poruči našim prijateljima da u što većem broju izadu svi u nedelju na izbore i glasaju makar i preko srca – za ovu jednu jedinu listu, koja je postavljena. To ih ne košta ništa, a otklonićemo od sebe svaku odgovornost. Današnji režim tako i tako ne može dugo trajati i mi ćemo pričekati još nekoliko mjeseci, pa ćemo opet uzeti vođstvo u svoje ruke“.¹⁵

Na izborima se pojavila jedna stranka pod nazivom „Jugoslovenska radikalna seljačka demokratija“ na čijem čelu je bio predsjednik vlade, general Petar Živković. Glasanje je po prvi put bilo javno i to na način da se na samom izbornom mjestu građani usmeno izjasne kome daju svoj glas. U vrijeme izbora vršen je teror na građane, nasilje, davana su obećanja i novci samo kako bi što više građana glasalo. „Na izbore nisu izašli ni glasali jedino samosvjesni, ekonomski i politički nezavisni ljudi, koji su već tada znali da se bez organiziranog i aktivnog

¹⁵ Kamberović, 2009:107; prema AbiH, KBUDB, pov. Br. 4045/1931.

sudjelovanja u izbornoj borbi nije moguće suprostaviti vladajućoj politici i njenim nosiocima“.
(Imamović, 1998:513)

4.3. Oživljavanje političkog života

Zastupnici koji su izabrani sa liste koju je predvodio Petar Živković formalno su djelovali unutar Jugoslovenske radikalno-seljačke demokratije, a koja je kasnije promijenila ime u Jugoslovensku nacionalnu stranku (JNS) i koja je krenula u proces organiziranja na teritoriji cijele države.

Nakon izbora za skupštinu, počinje dosta aktivniji politički život, ne samo vladine stranke, nego i zabranjenih političkih stranaka koje su već krenula sa zajedničkim okupljanjima i pregovorima oko sastava nove vlade. U tim pregovorima, JMO je iskazivala želju da se u sastavu nove vlade nađu i pristaše zabranjenih političkih stranaka.

Aktivnost JMO se ogledala i u ponovnom posjećivanju stranačkih predstavnika u ostalima dijelovima BiH, ponajviše iz razloga da se spriječi odlazak članove u redove vladine stranke.

Objavlјivanje Zagrebačkih punktacija dodatno je uznemirilo političku scenu što je dovelo do niza reakcija različitih političkih strana u vezi sa viđenjem trenutnog stanja i prijedloga za novo državno preuređenje.

Nakon objave punktacije počeli su pritisci na Spahu i JMO da se isti priklone Zagrebu i njihovim stavovima spram diktature. Međutim, i pored raznih pritisaka sa raznih strana, JMO je odlučila da se neće prikloniti ni Zagrebu, ni kasnije donešenoj Ljubljanskoj punktaciji, nego će objaviti svoje, Sarajevske, odnosno Spahine punktacije. „Dr. Mehmedu Spahi, vođi JMO-a, nuđeno je odmah da potpiše Mačekove punktacije, ali je on to odlučno odbio. Svojim opozicionim držanjem prema šestojanuarskom režimu, dr. Spaho je uspio sačuvati svoju stranku od većeg raslojavanja“. (Imamović, 1998:514)

Sarajevske punktacije predstavljale su političke stavove JMO prema diktaturi i državnom uređenju, što je bilo prvo javno očitovanje JMO prema trenutnom stanju. U punktacijama se navode tri glavna zahtjeva prema režimu. Prvi se odnosi na to da je potpuna demokracija ono što je potrebno državi i narodu, te da svako odstupanje od tih načela dovodi do mnogih

posljedica. Prema tome, očito je da se JMO ne slaže sa diktatorskim režimom, te da staje na stranu većine oporbenih političkih subjekata.

U drugom zahtjevu punktacija ističe se da se centralističko uređenje države pokazalo „kao glavni uzrok rđave uprave, korupcije, nedostatka pravne sigurnosti, nepoštivanja jednakosti i ravnopravnosti, te prevlasti jednih nad drugim. Ono je zaoštrilo politička i nacionalna pitanja do krajnje mjere.“ (Hasanbegović, 2012:88)

Dalje se navodi da JMO stoji na temeljima njihovog ranijeg političkog programa u vezi sa unutrašnjim uređenjem države gdje teže uspostavljanju „ravnopravnih političko-historijskih jedinica“. Na kraju u trećem zahtjevu dodaju da Bosna i Hercegovina treba da bude jedna od tih ravnopravnih političkih jedinica na osnovu njene historijske, kulturne i socijalne individualnosti.¹⁶

Nakon objave Sarajevskih punktacija, predstavnici JMO koji su radili na izradi iste su kažnjeni od strane režima. S tim u vezi, Mehmed Spaho i Halid Hrasnica kažnjeni su sa 20 dana zatvora

¹⁶ Prema Hasanbegović, 2012:87-88; Sarajevske punktacije: „Predstavnici Jugoslavenske Muslimanske organizacije kao jedini legitimni predstavnici Muslimana Bosne i Hercegovine, kojima je na svim iole normalnim izborima poklanjano potpuno povjerenje, pretresavši političku, privrednu, finansijsku i socijalnu situaciju u cijeloj državi, a naročito u Bosni i Hercegovini, došli su do ovih zaključaka: 1 / Narodu kao jedinom izvoru sve vlasti i osovini cjelokupne državne organizacije treba da se priznaju i dadu sva ona prava, koja proizlaze iz toga njegova položaja u javnom životu. To je moguće samo u punoj demokraciji, provedenoj u svim njenim konzekvencijama u cjelokupnom narodnom i državnom životu. Ova misao demokracije bila je osnovno načelo, na kojemu se imala izgraditi naša zajednička država. Na ovoj misli prave i potpune demokracije zasnovana [su] sva akta, koja su prethodila osnivanju zajedničke države. Odstupanje od ove ideje, odnosno njenog potpuno izigravanje dovelo je do današnjeg teškog i nepo[dno]šljivog stanja u narodnom i državnom životu.

2 / Medjunarodni položaj naše države i teško privredno i socijalno stanje u zemlji stavljuju kao osnovni problem na dnevni red unutarnje uređenje države. Pored davanja punih garancija narodu za sva njegova prava, koja izviru iz demokracije, treba i onemogućiti i sva zasizanja u ta prava, dolazila ona ma s koje strane. Centralističko uređenje države pokazalo se za vrijeme cijelog svog trajanja, a naročito u posljednje 4 godine 6. januarskog režima kao glavni uzrok rđave uprave, korupcije, nedostatka pravne sigurnosti, nepoštivanja jednakosti i ravnopravnosti, te prevlasti jednih nad drugima. Ono je zaoštrilo politička i nacionalna pitanja do krajnje mjere.

U pitanju novog uređenja naše zajedničke države, koje uređivanje smatramo središnjim problemom, naše stanovište je poznato, jer je sadržano u našem programu uređenja države po ravnopravnim političko-historijskim jedinicima sa najširim kompetencijama, prepustajući zajednici ono što treba da osigura i zajamči skupne interese. Sve ovo pod potpuno demokratskim, ustavnim i parlamentarnim sistemom, koji će u punoj mjeri zajamčiti pune gradjanske slobode, pravni poredak, jednakost i ravnopravnost, a isključiti ma čiju prevlast i to ne samo u političkom, kulturnom i ekonomskom nego i u vjerskom pogledu.

3 / U ovakvom državnom uređenju tražimo za Bosnu i Hercegovinu kao najstariju historičko-političku jedinicu u državi koja je oduvijek i kulturno i socijalno predstavljala jednu individualnu cjelinu, da bude jedna od tih ravnopravnih jedinica. Izlažući ove osnovne misli, mi se pridružujemo svima onima, koji su se već izjasnili za njih, a držimo da će se i svi ostali demokratski raspoloženi legitimni predstavnici naroda, naročito iz naše uže uvijek zapostavljene pokrajine Bosne i Hercegovine pridružiti ovim idejama. U Sarajevu, januara 1933. godine.

Dr. Mehmed Spaho s.r.

Dr. Halid-beg Hrasnica s.r.“ (Hasanbegović, 2012:87-88)

i proglašeni krivim zbog „policijskog prekršaja ugrožavanja javne bezbednosti, reda i mira“ (Hasanbegović, 2012:89) Spaho se nakon presude žalio na izrečenu presudu gdje je istakao da pomenuta Punktacija nije bila namijenjena za javnost, te da je ista mimo njegovog znanja dospjela među stanovništvo. Sud nije uvažio žalbu, a Spaho je zatvor napustio krajem marta 1933. godine.

Objavom punktacija različitih političkih subjekata koji su činili oporbu vladinoj stranci, pokrenulo je represivne mjere režima kojima se htjelo pokazati da se neće dozvoliti nikakvo odstupanje od stavova i namjera diktatorskog režima. U skladu s tim, pored zatvaranja Spahe i Hrasnice, zatvorske kazne su dobili i Vladko Maček i Anton Korošec. Niz represivnih mjera dovela je do pogoršanja političke situacije u državi, što je proizvelo nove krize i nove promjene na političkoj sceni.

Odluka Narodna radikalne stranke da izađe iz sporazuma sa Demokratskom strankom i Savezom zemljoradnika, a koji se odnosio na privrženost režimu, otvorila je nove mogućnosti.

Radikali su težili novom zajedničkom sporazumu sa kraljem, ali i uspostavljanju novog stranačkog bloka u koji bi pored radikala, ušle i ostale oporbene stranke, među kojima je i JMO. „Radikalno-dvorska zamisao o novom političko-stranačkom bloku, koji bi s vremenom prerastao u jedinstvenu stranku, imala je višestruku pozadinu. Kao prvo, predstavljala je odustajanje od starog oporbenog zahtjeva za povratkom na političko-stranačke odnose prije 1929., koji je uključivao reviziju ustava i napuštanje postojećeg diktatorskog sustava, oslonjenog isključivo na vladinu stranku JNS. Osim toga, novim političko-stranačkim blokom razbijao se zametak šire državno-pravne oporbe režimu okupljene oko HSS-a, koji se počeo nazirati nakon punktacija JMO-a i Slovenske ljudske stranke, čime su stvoreni obrisi novog katoličko-muslimanskog „prečanskog fronta“, neprihatljivog za sve srpske stranke. Na kraju, kralju se ovakvim rješenjem nudio praktičan izlaz iz postojećeg stanja uklanjanjem međusobno suprostavljenih političara iz JNS-a, postupnim povratkom na parlamentarizam, a sve bez zadiranja u političko-nacionalne temelje diktature i njezine ustanove osnažene ustavom iz 1931. godine.“ (Hasanbegović, 2012:168)

Stav JMO prema novom stranačkom bloku, a kasnije i stranci, bio je u početku pa sve do nakon izbora 1935. suzdržan, iako je interni stav predstavnika bio za pridruživanje navedenom bloku. Glavni razlog za ovakvo stajalište, prema Hasanbegoviću, može se posmatrati kroz Sarajevske punktacije, gdje bi pridruživanje novom bloku bilo, s druge strane, poništenje punktacija. To

bi izazvalo mnogo posljedica unutar same JMO i njihovog članstva, te bi moglo doći do ozbiljnih razmimoilaženja, što je JMO-u, u tom trenutku, najmanje trebalo. Hasanbegović dodaje da i stalna politička defanziva JMO može također odvesti stranku u probleme, pa čak i gašenje zbog političke neaktivnosti njihovih predstavnika i prelaska članstva u vladinu stranku.

Pregovori o Spahinom ulasku u novu političku stranku, te razni pritisci i sastanci sa predstavnicima radikala, predstavnicima Slovenske ljudske stranke bili su konstantni, ali ni u jednom trenutku Spaho nije svojim izjavama dao zvaničan pristanak za ulazak u novi blok.

Međutim, atentatom na kralja Aleksandra u Marseju 1934. godine, politička situacija se umnogome mijenja, a politički život dobija novi oblik.

5. UBISTVO KRALJA ALEKSANDRA

Prema pravilima, nakon ubistva kralja Aleksandra, njegovo mjesto je trebao preuzeti njegov sin Petar. Međutim, vođenje države preuzele je tročlano namjesništvo iz razloga što je Petar još uvijek bio maloljetan. Tročlano namjesništvo činili su: Pavle Karađorđević, Radenko Stanković i Ivo Perović. „Stanković i Perović, kao beznačajne političke ličnosti, u Namjesništvu su tek figurilari, pa je stvarnu namjesničku vlast preuzeo kraljev rođak i prvi Namjesnik Pavle Karađorđević.“ (Hasanbegović, 2012:178)

„Nakon ubistva kralja Aleksandra 1934. godine došlo je do blagog popuštanja sistema kraljevske autokracije.“ (Malcolm, 2011: 303)

Samim činom ubistva kralja bilo je jasno da takav sistem, a s njim i vladina stranka neće opstati. Toga je bio svjestan i Pavle Karađorđević, te je krenuo sa popuštanjem političkih, ali i svakih drugih ograničenja što je dovelo do postepene obnove političkog života. Prva velika odluka Karađorđevića bilo je imenovanje nove vlade na čelu sa Bogoljubom Jevtićem koja je trebala dovesti stranački život u fazu razvijanja i parlamentarizma. Odmah nakon imenovanja, Jevtić je u decembru 1934. krenuo u pregovore sa strankama oporbe, među kojima je bila i JMO.

JMO sa strankama oporbe nije prihvatile ponudu Jevtića „zbog nezadovoljstva ponuđenim resorima, ustravajući na preuzimanju Ministarstva unutarnjih poslova, koje je imalo presudnu ulogu u provedbi skupštinskih izbora.“ (Hasanbegović, 2012:180)

„Jeftić je ponudio Radikalima tri ministarske pozicije (saobraćaj, finansije i građevine), a Korošcu i Spaho je nudio po jedno ministarsko mjesto. No, svi su to odbacili, pa i Mehmed Spaho, nakon čega je Jeftić formirao Vladu u koju je uspio uvući samo jednog radikala – Milana Stojadinovića, dok je Spaho i dalje ostao u opoziciji prema režimu, ali u uskim kontaktima sa Radikalnom strankom i Slovenskom ljudskom strankom“.¹⁷

¹⁷ Kamberović, 2009:115-116, prema T.Stojkov, Opozicija, str. 287.

5.1. Petomajski izbori 1935.

Konkretan korak ka vraćanju parlamentarizma u državu učinjen je odlukom Namjesništva da raspusti Narodnu skupštinu i da raspiše izbore za 5. maj 1935. Prijašnji izborni zakon koji je bio na snazi je dosta ublažen, posebno na način da je bilo omogućeno, pored vladine liste, da se postavi i oporbena lista. Nasuprot Jevtićeve liste, oporbena lista se kreirala oko Vladka Mačeka koji je nakon prihvatanja odgovornosti krenuo u pridobijanje JMO i Mehmeda Spahe. Iako do tad nije bilo konačnog ujedinjenja oporbenih stranaka JMO, Radikala i Slovenske ljudske stranke koja se dugo najavljivala, to je otvorilo mogućnost da se oni pridruže listi Mačeka koju je već podržao dio srpske oporbe.

Neposredno nakon ponude Mačeka o zajednom izlasku na izbore, Radikali i Slovenska ludska stranka odbijaju takav scenario, dok je Spaho u početku bio dosta neodlučan, te je kroz svoju suzdržanost osluškivao razne strane u potrazi za ispravnom odlukom. O tome govori i to da je Spaho ispred JMO-a održavao kontakte i sa Jevtićem oko ulaska na vladinu listu, ali i sa Mačekom.

Nakon oduglovačenja u vezi donošenja odluke, te nestrpljivosti predstavnika svih političkih subjekata, Spaho donosi odluku da, ipak, pristupa listi Vladka Mačeka. Potvrda tih navoda se desila na sastanku predstavnika JMO 11. marta 1935., čime je otklonjena i ova nedoumica na iznenađenje mnogih.

Udruženu opoziciju, koju je predvodio Maček, pored JMO činili su Seljačko-demokratska koalicija, Davidovićevo krilo Demokratske stranke i jedan dio Zemljoradničke stranke. Cilj jedne takve široke koalicije bio je, prema Imamoviću, „pobjijediti na izborima i nakon toga prisiliti kraljevsko namjesništvo da njoj povjeri vladu. Ta vlada bi onda pristupila reorganiziranju unutrašnjeg uređenja države.“ (Imamović, 1998:516)

Iako je većina javnosti smatrala da će JMO pratiti odluke Radikala i Slovenske ljudske stranke, to se ipak nije desilo, a Todor Stojkov navodi da su razlozi takve odluke moguće posljedice za JMO ukoliko se odluče na ignoriranje izbora. „Vođstvo JMO se odlučilo da se priključi opozicionoj izbornoj listi, onda kada je u Glavnom odboru radikala i SLS, posle raznih kombinacija, preovladavalо konačno opredeljenje za izbornu apstinenciju. Bojeći se da će muslimanski živalj u Bosni i Hercegovini ukoliko se vođstvo JMO opredeli za apstinenciju glasati za poslaničke kandidate Udružene opozicije, vodeći političari JMO su posle izvesnog

kolebanja stali na stanovište da je u takvoj situaciji najbolji izlaz da se JMO priključi Udruženoj opoziciji i istakne svoje kandidate“. (Stojkov, 1969: 299)

Slično stanovište dijeli i Hasanbegović. „Glavni razlog zbog kojeg se Spaho privremeno odvojio od radikala i Slovenske ljudske stranke bila je bojazan da će se muslimani u slučaju apstinencije JMO-a u velikom broju glasovati za Mačekovu izbornu listu, na kojoj bi se u tom slučaju pojavili i stranački disidenti, što bi otvorilo perspektivu stranačkog rascjepa i gubitka legitimacije za isključivo muslimansko političko predstavništvo.“ (Hasanbegović, 2012:186)

Iako se očekivalo da će novim odlukama i zakonima politička borba biti jednaka za sve, stvarno stanje je pokazivalo sasvim drugačiju sliku. Naime, vlada je u borbi za zadržavanje vlasti i za svoju listu provodila nedemokratske mjere nad pristalicama oporbene liste. U vezi s tim, vlada je išla do toga da su neki predsjednici Opština i vijećnici smijenjeni jer su stali na stranu Mačeka. Represije vlasti nisu bili pošteđeni ni predstavnici JMO kojima je bilo zabranjivano održavanje skupova, te su zajedničke sastanke održavali tajno. Jedan od konkretnih primjera grubog kršenja prava prema predstavnicima JMO viđen je u Tuzli. Naime, Spaho je bio jedan od kandidata liste Vladka Mačeka u Tuzli, ali mu nije dopušteno nikakvo obraćanje. Bez obzira na to, Spaho je interni sastanak održao u lokalnoj trgovini, ali je ubrzo morao prekinuti svoju posjetu Tuzli jer mu je kotarski načelnik „izdao nalog da napusti grad i uručio rješenje o zabrani boravka na području tuzlanskog kotara sve do izbora.“ (Hasanbegović, 2012:191) Kao razlog njegove odluke navedeno je da su osobe koje su prisustvovale sastanku bili pripadnici JMO, te da je na istom bilo govora o nastavku rada JMO na bazi trenutnog programa stranke. Pored zabrane političkog djelovanja, vlast je novčano kažnjavala sve one koji su se susretali sa Spahom i ostalim istaknutim članovima JMO.¹⁸ Jedan od najznačajnijih predizbornih skupova na kojem su trebali govoriti predstavnici JMO zabranjen je deset dana prije izbora iz razloga što „nije potpuno označen dnevni red“¹⁹.

O represiji dovoljno govori i sljedeće: „Opozicioni kandidati, kao i njihovi agitatori, ali ne svi, morali su da izdrže veliki pritisak, koji je na njih za čitavo vrijeme od dana raspisa izbora pa do dana samoga glasanja vršen ne samo odozgo, već i odozdo. Uz teror i nasilje policijskih organa još su bili opasniji teror i nasilja bandita u službi vladajuće klike. Ovi su banditi u

¹⁸ Prema „Ovako su postupali sa našim prvacima“, Pravda (Sarajevo), 9.XII.1938.

¹⁹ Prema „Zborovi su bili zabranjeni“, Pravda (Sarajevo), 9.XII.1938.

mnogim srezovima izazivali i vršili zločinačke ispade služeći se najordinarnijim sredstvima protiv izvjesnih opozicionih kandidata...“ (Čulinović, 1961:87)

Iako je bilo govora o problemima unutar JMO, podjelama na dvije struje, neslaganjima s vrhom stranke, sve te konstrukcije su pale u vodu nakon što su ispred JMO na listu Vladka Mačeka postavljeni najistaknutiji članovi u 25 kotara²⁰.

Na osnovu svega gore navedenog, pobjeda Jevtićeve liste nije dolazila u pitanje, dok je glavna nedoumica bila kakva će razlika biti između druge, oporbene liste. „Prema službenom izvješću Glavnog biračkog odbora odziv na izbore bio je velik, a na birališta je u cijeloj zemlji izašlo 73,6 % upisanih birača. Za Jevtićevu listu glasovalo je 1.746.982 ili 60,65 %, a za Mačekovu listu 1.075.389 ili 37,32 % birača. Preostale dvije zemaljske liste nisu prešle izborni prag od 50.000 glasova, pa su ostale bez zastupničkih mandata.“ (Čulinović, 1961: 94-95) Lista Jevtića je, prema tome, dobila 303 zastupnika, dok je lista Mačeka dobila 67.

Od 67 zastupnika liste Vladka Mačeka, njih 8 je dolazilo iz JMO²¹. Međutim, iako su u pojedinim kotarima predstavnici JMO osvojili više glasova od muslimana sa liste Jevtića, zbog izbornog zakona o načinu raspodjele mandata, ostali su bez istih. Jedan od njih je bio i Spaho, koji je izgubio svoje mjesto u Narodnoj skupštini, iako je imao više glasova od Avde Hasanbegovića. U situaciji u kojoj se država nalazila, te s obzirom na izborni zakon koji je išao na ruku vladajuće liste uz konstatne pritiske vladajućih struktura i represivne mjere, JMO sa osam zastupnika ostvarila je solidan rezultat koji će joj donijeti dobru osnovu za njihovo daljne djelovanje.

Iako je po broju glasova Jevtićeva lista ostvarila pobjedu, u suštini je to bio moralni poraz vladajuće liste, posebno ako pogledamo sve kapacitete i mogućnosti s kojima su raspolagali ljudi privrženi režimu. Shodno tome, takva pobjeda se morala manifestirati posljedicama i

²⁰ „Ismet Begtašević u Srebrenici, Mahmud Behmen u Zenici, Šefkija Behmen u Visokom i Višegradu, Ahmed Bosto u Bugojnu, Ragib Čaplić u Rogatici, Husein Čišić u Mostaru, Husein Ćumavić u Zvorniku, Bećir Donagić u Doboju, Hazim Ekmešić u Fojnici, Avdo Ferizbegović u Tesliću, Ismet Gavrrankapetanović u Foči i Čajniču, Halid Hrasnica u Gračanici i gradu Sarajevu, Abdulah Ibrahimpašić u Bihaću, Alija Kadić u Konjicu, Džafer Kulenović u Žepču, Hamid Kurbegović u Jajcu i Travniku, Osman Muradbašić u Maglaju, Nuriya Pozderac u Cazinu, Fehim Spaho u Kladnju i gradu Banjoj Luci i Mehmed Spaho u Tuzli i gradu Sarajevo. („Potvrđene su zemaljske liste gg. Dr Mačeka, Maksimovića i Ljotića“, Jugoslovenska pošta, Sarajevo, 23.IV.1935.)

²¹ Ragib Čaplić (Rogatica), Husein Ćumavić (Zvornik), Ismet Gavrrankapetanović (Čajniče), Abdulah Ibrahimpašić (Bihać), Alija Kadić (Konjic), Džafer Kulenović (Žepče), Osman Muradbašić (Maglaj) i Nuriya Pozderac (Cazin); Hasanbegović, 2012:197

rezovima, a prvi takav rez se desio kada je Bogoljub Jevtić dao ostavku, a na njegovo mjesto doveden dr. Milan Stojadinović.

Dešavanja prije izbora, sami rezultati izbora i način glasanja, te represije prije i poslije izbora, dodatno su razjedinili državu i razbili do tada klimavo „narodno jedinstvo“ kojim se vlada hvalila i za vrijeme Kralja Aleksandra, ali i za vrijeme tročlanog Namjesništva.

Predstavnici JMO su shvatili da se nalaze u nezavidnom položaju, a sve češći govori o interniranju članova JMO su doveli do promjene politike spram vlasti. Naime, Spaho je pojedinim odlukama, među kojima je bilo i nepotpisivanje zajedničke rezolucije oporbenih stranaka kojom ne priznaju Narodnu skupštinu, otvorio mogućnost ulaska u novu vladu. Imajući na umu da Spaho, sa još nekoliko istaknutih članova JMO, nije prošao u Skupštinu, mogućnost da bude dio nove Vlade, a na taj način bude i dio vlasti koja će mu dati mogućnost za konkretnе stvari, bila je sve izvjesnija, a raskol sa strankama oporbe skoro gotov.

5.2. JMO u vradi Stojadinovića i osnivanje Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ)

Iako JMO nije potpisala zajedničku rezoluciju oporbenih stranaka u kojoj se osuđuje djelovanje vlasti prije i tokom izbora, na prvoj skupštini na kojoj su se trebali potvrditi mandati zastupnika, nisu se pojavili. Razlog njihovog nepojavljivanja se može pronaći u iščekivanju odluke Namjesništva o sastavljanju nove vlade, čiji bi dio bila i JMO, ili, ukoliko se isto ne desi, priklanjanje oporbi. Kriza Jevtićeve vlade bila je i više nego primjetna, a kulminirala je 20. juna 1935. kada je Jevtić podnio ostavku.

Dva dana prije ostavke Jevtića, prema Namjesništvu je poslan memorandum kojeg su odobrili predstavnici Radikala, Slovenske ljudske stranke i JMO. U memorandumu se, između ostalog, navodi da je sastavljanje nove vlade nužno. Nova vlada bi trebala imati „jači oslonac u svima krajevima naše države“, te bi na taj način vlada bila izraz većine naroda. Prema tome, predstavnici stranaka stavljaju sebe na raspolaganje novoj vladi, te navode da je potrebno da vlada „pristupi obrazovanju jedne političke stranke, u koju će ući svi elementi na koje se vlada oslanja“. Nova stranka koja se pominje u memorandumu bi se zvala Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ), a upravni odbor bi činili Aca Stanojević, dr. Milan Stojadinović, dr A. Korošec i dr M. Spaho.

Nakon konsultacija i pregovora, mandat za sastavljanje nove vlade dat je Milanu Stojadinoviću, predstavniku Radikala koji je nakon toga preuzeo i mjesto ministra vanjskih poslova. U sastav nove vlade, ispred JMO-a, pristupili su Mehmed Spaho kao ministar saobraćaja, te Šefkija Behmen, kao ministar socijalne politike.

„Osnivanjem koalicione vlade Stojadinović-Spaho-Korošec formalno je označen kraj šestojanuarske diktature, njene prakse grubog nasilja i politike i ideologije integralanog jugoslavenstva.“ (Imamović, 1998:517)

Zanimljiv je komentar Filandre o tome kako Bošnjaci daju sve veću podršku ideji jugoslavenstva, u vremenu kada ta ideja gubi na značaju. „U načelu, što je jugoslavenstvo više u zbilnosti gubilo tlo pod nogama i postajalo iluzornije, to su ga Bošnjaci više podržavali. Odnosno, razgradnja jugoslavenske ideologije značila je jačanje srpskog i hrvatskog nacionalizma, čije je područje nasrtaja bila bošnjačka ukupnost i zbog toga se jugoslavenstvo kao neutralno, a državotvorno područje djelovanja brani.“ (Filandra, 1998: 104)

Komentar Filandre daje potvrdu zrelog razmišljanja predstavnika Bošnjaka koji su, bez postojanja svijesti o nacionalnom pripadanju, težili izvući maksimum iz svake moguće situacije, a da pri tome ne budu dio jedne od dvije strane koje na Bosnu i Hercegovinu gledaju kao predmet podjele.

Prema tome, Spaho je još jednom pokazao taktičko i mudro političko razmišljanje gdje je uvjek, bez obzira na rezultate, bio spremna da se prikloni onoj opciji koja će u tom trenutku donijeti prosperitet za JMO i muslimane. Iako se ovakav rasplet događaja može posmatrati i kao vid oportunizma, on je u suštini predstavlja korak ka daljem političkom preživljavanju i konkretnom djelovanju. O sličnim stavovima govori i Dušan Bilandžić: „Oscilirajući između dva glavna bloka – hegemonističko-centralističkog i federalističkog – kompromisnu orijentaciju prihvatile su dvije veoma značajne političke formacije: Slovenska ljudska stranka (SLS) i Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO). Obje su te stranke u pojedinim fazama svoga političkog života bile i u savezu s federalističkim blokom, ali su ulazile i u vlade hegemonističko-centralističkog bloka.“ (Bilandžić, 1985: 19-20)

Da je odluka o ulasku u Vladu bila dobar potez, govore i uslovi koje je Spaho naveo kao nezaobilazne, ako se želi razgovarati sa JMO, a koje je nova Vlada usvojila. „...dr. Mehmed Spaho je tražio reviziju šestojanuarskog zakonodavstva o Islamskoj vjerskoj zajednici, vraćanje sjedišta reisul-uleme u Sarajevo i uklanjanje vlastitih političkih protivnika iz vjerske

i vakufske organizacije. U skladu sa sporazumom Spahe-Stojadinović, već je 28.11.1936. proglašena Uredba sa zakonskom snagom, kojom se Zakon i Ustav IVZ stavljeni van snage. Samo dvije nedjelje poslije toga, 14.3. 1936, penzioniran je reisul-ulema Ibrahim-ef. Maglajlić. Novi Ustav IVZ donijet 24.10.1936, nakon čega je za prvog naibu-reisa (namjesnika, zastupnika) Vrhovnog vjerskog starješinstva, sa sjedištem u Beogradu, postavljen profesor Salih Safvet Bašić“. (Imamović, 1998:517)

Premještanje sjedišta Islamske zajednice iz Beograda u Sarajevo komentira i Filandra. „S političkog stanovništva naznakovitija je odredba Uredbe kojom se sjedište poglavarstva Islamske zajednice premješta iz Beograda u Sarajevo, što je trebalo značiti izraz dobre volje Beograda prema Bošnjacima“. (Filandra, 1998: 103)

Odluka Spahe da pristupi Stojadinoviću nije protekla bez reakcija i kritika. Jedan od najvećih kritičara Spahe bio je i Milan Srškić koji je u svojim nastupima govorio protiv uspostavljanja i djelovanja JRZ, ali i samog Spahe. On ističe da je JRZ „...politička formacija bez jasnog političkog stava“ i „da JRZ proturječi narodnom jednistvu, jer dvije klerikalne organizacije (SLS i JMO) eksploriraju vjeru u politici i time unose dalju zabunu“. Također navodi da „... on nije protivnik Muslimana, ali on njih ne smatra posebnim narodom“, te „da stvaranje JRZ sa Muslimanima a bez Hrvata unosi dalje nejasnu situaciju u rješavanju hrvatskog pitanja. S obzirom da su Muslimani, veli Srškić, Srbi ili Hrvati, najbolje bi bilo da se oni izjasne ko su (ako hoće da budu svi Srbi ili Hrvati za Srškića je to nebitno), pa bi se sporazumom sa Hrvatima tako riješilo i pitanje Muslimana“.²² Upravo su ovakvi i slični nastupi bili razlog djelovanja Spahe i JMO u smislu permanentnog političkog preživljavanja koji je odbacivao od sebe naume Srškića i njemu sličnima. Spahe odluku o pristupanju JRZ „pravdao iscrpljenošću i ekonomskom krizom Bošnjaka i Bosne i Hercegovine“. (Kamberović, 2009: 117)

Iako je nova vlada imala značajnu podršku kod naroda, Narodna skupština je bila mnogo složeniji problem Stojadinovića jer su se tu, većinom, nalazili pristaše Jevtića. S obzirom na to, načelni dogovor predstavnika Radikala, Slovenske ljudske stranke i JMO počeo je da se realizira. „Pripreme za osnutak JRZ-a započele su krajem srpnja 1935. kada je u Beogradu na sastanku Ace Stojanovića, Antuna Korošca i Mehmeda Spahe zaključeno da se pristupi izradi stranačkog programa i statuta“ (Hasanbegović, 2012:221)

²² Kamberović, 2009:122-123, Prema AbiH, Zbirka M. M. Stojadinović. K.2.

Nako izrade programa i statuta, stranka je 19. avgusta prijavljena Ministarstvu nutarnjih poslova, a njen program i statut su objavljeni dan poslije. Neke od glavnih odrednica statuta su bile da se JRZ zalaže za „ustavno i parlamentarno uređenje države u demokratskom duhu“ čime je stranka pokazala otklon prema diktaturi, a na svopće prigovore o tome da je JRZ samo koalicija triju stranaka u statut je uvedena tačka prema kojoj svi građani Kraljevine mogu pristupiti stranci. Unutar statuta kojeg je određivalo deset tačaka, vrijedi spomenuti i tijela stranke koja su djelovala: zemaljska skupština, glavni odbor, banovinski odbori, banovinske skupštine, kotarski i mjesni odbori.

Iako je bilo mnogo govora o unutarnjim sukobima u JMO koja su nastala zbog Spahinog ulaska u vladu Stojadinovića, te o rascjepu unutar stranke, takve priče su izgubile smisao kada su zastupnici JMO potvrdili svoje mandate u Narodnoj skupštini i time dali odobrenje stavovima Spahe o pristupanju JRZ-u. Spaho je 15. aprila na jednom od skupova u Bijeljini naveo razloge njegovog djelovanja u JRZ-u. Istakao je da je pristupio organizaciji „...kada je uvidio da ta stranka omogućava da dođe do sporazuma između jednokrvne braće, da se zavede jednakopravnost i zakonitost u našoj zemlji.“ Spaho je na konferenciji za Drinsku banovinu JRZ-a 17. maja 1936. održao govor u kojem je, također, govorio o težnji JRZ-a, gdje je istakao „da je želja JRZ da se stvara jedan jugoslovenski nacionalizam, ali se on ne može izgrađivati nametanjem odozgo, nego jedino izrastanjem iz naroda, odozdo, i to upravo čini JRZ“. (Kamberović, 2009: 119-120)

Konferencija za Drinsku banovinu je bila uvod u Kongres JRZ koji je održan 1. i 2. juna 1936. u Beogradu gdje je Milan Stojadinović izabran za predsjednika stranke, a Spaho i Korošec za porpredsjednika.

Nakon uspostavljanja općinskih organizacija JRZ-a u Bosni i Hercegovini i održavanja Kongresa stranke, slijedili su općinski izbori. „Izbori nisu raspisani istog dana u cijeloj zemlji već su se, zbog lakšeg održavanja reda i mira na biralištima, od kraja rujna do početka prosinca 1936. održavali pojedinčano po banovinama.“ (Hasanbegović, 2012: 313)

Za Spahu, općinski izbori su imali vrlo važan značaj iz razloga što su trebali potvrditi prevlast Spahine politike spram povremenim pokušajima destabilizacije JMO-a. S obzirom na to, Spaho je vrlo odlučno krenuo u kampanju, održavajući govore po cijeloj BiH, a naročito Bosanskoj krajini gdje su se pojavljivale naznake određene apstinencije bošnjačkih birača. Spaho je u

svojim govorima isticao razloge ulaska u JRZ, navodeći da se time vrši demokratizacija društva i otvara mogućnost da Bošnjaci ostvare svoje zamisli koje su bile dio programa JMO.

Bez obzira na mnoge probleme u uspostavljanju JRZ-a i unutarstranačke razmirice, rezultati izbora su pokazali izrazitu podršku naroda Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici. U skoro svim banovinama lista JRZ-a je ostvarila odlične rezultate. „Tako su u Vrbaskoj banovini liste JRZ-a pobijedile u 64.6% općina, u Drinskoj banovini u 73.32% općina, u Primorskoj banovini u 10.65% općina i u Zetskoj banovini u 77.45% općina. (Hasanbegović, 2012: 329)

Iako su mnogi osporavali rezultate izbora smatrajući da su isti pokazali velike rascjepe unutar JRZ-a, ali i unutar JMO-a, Spaho je u svojoj izjavi nakon izbora, između ostalog, kazao da su muslimani pokazali koliko povjerenja imaju u JRZ i njihovu politiku.²³ Također, Spaho je u svojim izjavama nakon općinskih izbora isticao da je su rezultati izbora potvrda da je JRZ uradio ispravnu stvar kada je ujedinio različite stranke, te da je njihova odluka o ulasku u vladu bila „promišljena i da je dala vidnih rezultata kako u razvoju općih političkih prilika, tako i na ekonomsko-socijalnom polju.“²⁴

5.3. Skupštinski izbori 1938.

Stojadinovićevo vlada i JRZ nakon niza kriza u kojima su se nalazili, a od kojih je najbitnija Konkordatska kriza, svoju podršku u narodu je trebala pokazati na novim i posljednjim izborima za Skupštinu, prije raspada Jugoslavije 1941., koji su bili zakazani za 11. decembar 1938. godine.

Svi relevantni pokazatelji stanja u narodu, pred nove izbore, išli su na ruku trenutne vlade i JRZ-a čiji je dio bio i JMO. Sarajevska Pravda je u svom tekstu „Vrijeme je za izbore“ istakla da će Bošnjaci koji su bili dio JRZ-a dati bezuslovnu podršku Stojadinovićevoj vlasti iz razloga što su „djela vlade g. Dr. Milana Stojadinovića tolika i takova kakova sigurno ni jedna vlada od stvaranja Jugoslavije nije imala“.²⁵

Na izborima su izašle tri zemaljske izborne liste. Prva lista je bila djelo vladajuće stranke i njenih predstavnika, druga je predstavljala oporbenu listu koju su predvodili Vladko Maček,

²³ Hasanbegović, 2012:330; Prema „AJ, CPB, 8 -32. Izvješće dopisnika Centralnog pressbiroa iz Sarajeva od 9. studenog 1936.

²⁴ Hasanbegović, 2012:331; Prema „Put koji smo odabrali bio je pravilan“, Pravda

²⁵ „Vrijeme je izbore“, Pravda (Sarajevo), 22.VII.1938.; Prema Hasanbegović (2012:389)

„Udružena opozicija“ i ostale manje stranke gdje se, između ostalih, pojavila i Muslimanska organizacija na čelu sa Hakijom Hadžićem. Treću listu je predstavljao je Zbor Dimitrija Ljotića.

Prema riječima Hasanbegovića, skupštinske izbore „...obilježila je intezivna propaganda vlade i JRZ-a u kojoj su korištene moderne tehnike i sredstva do tada nepoznati u jugoslavenskom političko-stranačkom životu“. (Hasanbegović, 2012: 390) Kao dokaz jednom novom pristupu u samoj političkoj kampanji stoji i izvještaj Sekcije za propagandu gdje se navodi da je za izbore štampano 1.220.000 plakata i 7.200.000 letaka.²⁶

Intezivna propaganda i agitacija JRZ-a se ogledala u individualnoj promociji Stojadinovića i njegovih uspjeha, dok je Spaho i bošnjački dio JRZ-a bio samo dio većine. Biti dio pozadine takve koalicije i stranke, nije davalо mnogo mogućnosti Spahi da iskaže svoje stavove koji su se nalazili u prethodnim programima JMO. Ipak, Spaho je kao predstavnik bošnjačkog dijela u JRZ-u krenuo sa političkom kampanjom u Vratniku. Na svojim nastupima na kojima se okupljaо ogroman broј pristalica, Spaho je najviše govorio o uspjesima i djelima Stojadinovića, a najmanje o bošnjačkim interesima. Također, veliku pažnju je davao objašnjenjima u kojima je pravdao ulazak u JRZ, a samim tim i ukidanje JMO. U jednom od svojih nastupa na Bjelavama, Spaho je istakao sljedeće: „Mi smo slobodnom voljom svojom kao cjelina ušli u JRZ. Kada smo osnivali JMO bili smo svjesni toga da mi, koji smo dobivali na izborima 100-150 hiljada od 3 miliona glasova, ne možemo sami ništa uraditi nego samo u zajednici sa drugim strankama. Vi znate da Narodna skupština broji 370 poslanika, a mi čak ni u Bosni ne činimo većinu. Kratko rečeno, mi sami nismo mogli ništa uraditi.“²⁷

Iako se putem službenih listova, ali i političkih istupa težilo pokazati jedinstvo unutar JRZ-a u Bosni i Hercegovini, to ipak nije bilo tako. Naime, najviše problema bilo je u Sarajevskom kotaru, gdje se nije ni održao skup JRZ-a jer se smatralo da se, zbog nejedinstva unutar mjesnog odbora JRZ-a, neće moći iskupiti više od 10.000 pristalica koliko je očekivano prema predizbornom nacrtu kampanje. Zborovi su, osim Sarajeva, održani na devet drugih lokacija, a centralni skup u BiH održan je u Bijeljini.

²⁶ Hasanbegović, 2012:390; Prema AJ, ZMS, 16 – 36. Izvješće Sekcije za propagandu Glavnog odbora JRZ-a od 12. prosinca 1938.

²⁷ Hasanbegović, 2012:400; Prema ABH, KBUDB, Pov. D.Z. 5192/1938.; „Za koga ćemo glasati? Ministar Dr Spaho govori o unutrašnjim pitanjima“, Pravda (Sarajevo), 18. XI. 1938.; „JMO ne može da bue prišipetija dra Mačeka“, Jugoslovenska pošta (Sarajevo), 15. XI.1938.

Bez obzira na novi oblik, do tada neviđen, političke kampanje i na dobro smišljenu političku propagandu vladine liste na čelu sa Stojadinovićem, Korošcem i Spahom, rezultati izbora nisu bili kako je i očekivano. Prema podacima Glavnog biračkog odbora, najmanje glasova je osvojila lista Dimitrija Ljotića sa 30.734 glasa ili 1.01%. Najbolji rezultat ostvarila je vladina lista koja je osvoila 54% ili 1.643.783 glasa, dok je lista Mačeka osvojila 44,9% ili 1.364.524 glasa. Ako se navedeni rezultati usporede sa rezultatima iz 1935. godine, evidentno je da se vidi pad vladine liste, ali i uspon opozicije. Naime, 1935. godine lista Jevtića osvojila je 1.746.982 glasa ili 60,6%, dok je opoziciona lista Mačeka dobila 1.076.345 glasova ili 37,4%.

Međutim, ostvareni pad vladine liste nije se mnogo osjetio, ponajviše zbog izbornog zakona. „U skladu s odredbama izbornog zakona, po kojima je lista s natpolovičnom većinom glasova unaprijed dobivala tri petine i sudjelovala u raspodjeli preostalih mandata, Stojadinovićeva lista je dobila 306, a Mačekova svega 67 zastupnika. Prema upravno-političkoj podjeli zemlje, Stojadinović je dobio absolutnu većinu u svim banovinama, osim u Savskoj banovini (Maček 82,6%, Stojadinović 17,1%) i Primorskoj banovini (Maček 78,8%, Stojadinović 20,1%) u koju su ulazili i dijelovi Bosne i Hercegovine.“²⁸

Od 56 izbornih kotara u Bosni i Hercegovini, lista Stojadinovića osvojila je 29, dok je lista Mačeka osvojila 27. Sarajevska Pravda je u svojim tekstovima isticala pobjedu JRZ-a u Bosni i Hercegovini uz naglasak na ogromnu i skoro absolutnu podršku Spahi i Stojadinoviću. Međutim, ako se pogleda statistika izbora, može se vidjeti da su bošnjački kandidati dobili oko 30.000 glasova manje 1938. nego 1927. godine. „Ovih 30.000 glasova, uz gotovo trećinu apstinenata, usmjerilo se prema muslimanskim kandidatima HSS-a i Muslimanske organizacije Hakije Hadžića na Mačekovoj zemaljskoj listi...“ (Hasanbegović, 2012: 420)

Najlošiji rezultat za bošnjačke kandidate na listi JRZ-a, ali i za Spahu desio se u Vrbaskoj banovini gdje su prvi put od 1919. godine izgubili potpunu prevlast. Blizu 30.000 glasova manje i uz mnoge probleme unutar same JRZ, ali i unutar bošnjačkog dijela JRZ-a, Spahina politika počela je pokazivati prve korake stvarnog nezadovoljstva unutar bošnjačkog stanovištva. Najviše zamjerki ogledalo se u gašenju JMO-a, te u nedovoljnem i skoro nikakvom isticanju jedne od najbitnijih tačaka programa JMO, a koja se tiče autonomističkih težnji BiH.

²⁸ Hasanbegović, 2012:414-415; Prema F.ČULINOVIĆ, Dokumenti o Jugoslaviji, 335-337.

5.4. Pad Stojadinovićeve vlade

U analizama poslije izbora, Stojadinović je za ne tako dobre rezultate na izborima, najviše kritika uputio Antonu Korošcu, smatrajući ga najvećim krivcem što je lista Mačeka osvarila odličan rezultat u hrvatskom dijelu. Prema Stojadinoviću, popustljiva politika prema Mačeku donijela je poraz JRZ-a, što je manifestiralo ostavku Korošca i njavu velike krize Stojadinovićeve vlade.

Privremeno smirivanje krize je riješeno na način da je Korošec, umjesto Ministra unutrašnjih poslova, postavljen za predsjednika Senata, dok su Spaho i Kulenović zadržali svoje dotadašnje ministarske pozicije.

Međutim, na iznenadenje i samog Stojadinovića, stvari su se zakomplikirale nakon sastanka Korošca i Spahe sa još tri ministra gdje je donesena odluka da uz Džafera Kulenovića daju ostavke na svoje pozicije.

Razlog ovakve odluke, između ostalog, se odnosi na hrvatsko pitanje, za koje, prema obrazloženju ministara koji su podnijeli ostavke, „...vlada u sadašnjem sastavu predstavlja zapreku za rješenje ovog važnog pitanja, pa nam je čast iz tih razloga podnijeti ostavku na položaje, koje u Vašoj vladi zauzimamo“.²⁹

Hrvatsko pitanje je bilo ključno za pad Stojadinovićeve iz razloga što je tendencija Vlade za uspostavljanjem konkordata sa Vatikanom naišla na ogromne kritike, pa čak i sukobe demonstranata i policije. Takvo stanje u zemlji se pokušalo smiriti i riješiti prijevremenim izborima, ali nije dalo rezultate.

Iako se smatralo da će Stojadinović dobiti podršku za sastavljanje nove vlade, Namjesništvo je 4. februara 1939. odlučilo da će Dragiša Cvetković, jedan od ministara koji je dao ostavku, sastaviti novu vladu i time pokušati riješiti hrvatsko pitanje.

Crnovšanin, također, navodi razlog dolaska Cvetkovića, gdje kaže: „Približavanje Milana Stojadinovića fašističkoj Njemačkoj i Italiji, i izbjegavanje da se uključi u rješavanje hrvatskog pitanja“ sa Vladkom Mačekom, nije odgovaralo knezu Pavlu Karađorđeviću pa je riješio da ga smijeni i na čelo vlade dovede poslušnog Dragišu Cvetkovića.“ (Crnovšanin, Sadiković, 2007:411)

²⁹ „Nova vlada“, Pravda (Sarajevo), 10.II.1939.

5.5. Sporazum Cvetković-Maček

Rješavanje hrvatskog pitanja počelo se intezivnije rješavati u vremenu kada su vanjski odnosi velikih sila bili dosta poljuljani, a spoljnopoličke prilike dosta turbulentne. S obzirom na to, rješevanje pitanja je bilo nužno iz ugla vladajućih jer bi dodatni unutrašnji problemi i sukobi dali vjetar u leđa nacističkim i fašističkim strujama da djeluju unutar države.

Početak rješenja hrvatskog pitanja označavao je i stvarni početak kraja nadanja Spahe i JMO-a za autonomijom Bosne i Hercegovine koju su mislili ostvariti svojim utjecajem i pozicijama u svim vladama koje su djelovale unutar Kraljevine Jugoslavije. Iako je u vradi i dalje bio prisutan Spaho i Kulenović, za rješenje hrvatskog pitanja je odlučivao isključivo Cvetković i Maček u saradnji sa Namjesništvom. Takav odnos snaga je, prema Hasanbegoviću, „...dodatno oslabilo Spahin položaj i ograničilo njegovu ulogu, a on bi u slučaju odbijanja sporazuma ostao politički usamljen te od Namjesništva i ključnih političko-stranačkih čimbenika označen kao protivnik sređivanja unutarnjih političko-nacionalnih prilika.“ (Hasanbegović, 2012: 508)

Zbog čega je JMO bila isključena iz ovih pregovora vidljivo je u samom rješenju sporazuma između hrvatske i srpske strane, međutim ako idemo dublje u proučavanje ovog pitanja dolazimo ponovo da problema nepostojanja nacionalne svijesti kod Bošnjaka, a samim tim i kod političkih organizacija. „ (...) JMO nije nominalno zastupala zastupala narod, nikakav nacionalni entitet, jer nije imala nacionalno obilježje. Tako je ona bila izuzeta iz bitnih pregovora među nacijama bivše kraljevine u kojima su se donosile odluke koje su vrlo direktno i radikalno pogodjale interesu Bosne i Hercegovine i njenog naroda Bošnjaka.“ (Filipović, 1996: 69)

Hasanbegović dalje ističe, da se od samih početaka pregovara jasno znalo „da se ide prema stvaranju autonomne hrvatske jedinice, „međutim, Spaho i predstavnici JMO-a nisu se javno oglašavali i na bilo koji način osuđivali suštinu tih pregovora. „Svi Spahini pokušaji u vrijeme pregovora išli su tek za ograničavanjem Mačekovih zahtjeva prema dijelovima Bosne i Hercegovine, a kako bi se očuvalo što širi teritorijalni okvir za moguće ostvarenje starog muslimanskog autonomističkog zahtjeva u nastavku preuređenja države“. (Hasanbegović, 2012:509)

Da je Sporazum bio efikasno pripreman i da je bio vrlo značajan, te u to vrijeme iznimno potreban, govori i situaciju da se Cvetković preselio u Zagreb na pet mjeseci kako bi sve svoje kapacitete usmjerio ka rješavanju hrvatskog pitanja.

Šutnju Mehmeda Spahe i glavnih predstavnika JMO-a, odnosno tadašnjeg JRZ-a, povremeno su prekidali pojedini istupi političkih predstavnika. Zastupnik u Narodnoj skupštini Asim Šeremet iz Travnika, na skupštini muslimanskog JRZ-a, istakao je da se ne treba vjerovati raznim glasinama koje govore o podjeli Bosne i Hercegovine, već „...da imaju povjerenja u vodstvo J.R.Z. u kome Muslimani aktivno učestvuju“.³⁰

Štampa koja je bila bliska JMO je također uvjeravala narod da se sporazum radi u interesu Bošnjaka, te da nema potrebe za ikakvim strahovima. U jednom od tekstova u listu „Pravda“ stoji „Sporazum je bez sumnje dobar, jer pokazuje dokle će se ići u izgrađivanju velikih samoupravnih jedinica u našoj zemlji, kakve je predviđao program Jugoslovenske muslimanske organizacije,...“³¹

Muslimanska organizacija na čelu sa Hakijom Hadžićem i Ademagom Mešićem su osudili šutnju Spahe, te ponovili svoj jasan stav o autonomiji Bosne i Hercegovine. Naime, oni su zahtjevali da će pod vodstvom Mačeka Bosna i Hercegovina „u historijskim granicama, cijelim i neokrnjenim, biti posebna, sa drugim dijelovima državne zajednice, potpuno ravnopravna autonomna jedinica sa svojim posebnim Bosansko-hercegovačkim saborom i sa svojom posebnom tome saboru odgovornom bosansko-hercegovačkom vladom u Sarajevu“.³²

Bez obzira na sve navedene zahtjeve i glasine, pregovori su službeno započeli u aprilu 1939. godine. U nizu sastanaka i pregovora, Spaho je bio najbliži opciji spajanja „Savske i Primorske banovine, uz uvjet da se sporazumom ne određuje konačni položaj preostalih dijelova zemlje, te da se izvrše ispravke u mostarskom, bugojanskom, stolačkom i konjičkom kotaru, čiji bi dijelovi, s obzirom na broj muslimana, ostali izvan autonomne hrvatske jedinice“.³³

List „Pravda“ koji je ponovo počeo da izlazi u jeku pregovora Cvetkovića i Mačeka, u svojim tekstovima iznosi ohrabrujuće informacije, te umiruje bošnjake izjavama da se sporazum neće završiti na štetu njih iz razloga što su u pregovore uključeni i bošnjački predstavnici. Međutim, iako je Spaho bio uključen sporadično u pregovore, realnost je bila sasvim drugačija jer Spaho, ali i ostali istaknuti članovi nisu postavljali nikakve konkretne zahtjeve u toku pregovora, niti

³⁰ Hasanbegović, 2012:512; Prema ABH, KBUDB, Pov. D.Z. 1336/1939

³¹ Filandra, 1998:106, Prema „Pravda“, god. XIII, br. 30, 6.10.1939. godine.

³² Hasanbegović, 2012:513; Prema ABH, Napretkova kulturno historijska zbirka, inv. Br. 2570. Zaključci Muslimanske organizacije od 9. travnja 1939.

³³ Hasanbegović, 2012:518; Prema LJ.BOBAN, Sporazum Cvetković-Maček, 159.

su se javno oglašavali, što je stvaralo sliku da stvarnu priču oko pregovora vode samo Cvetković i Maček, a da se ostali predstavnici mnogo ne pitaju.

Jedine izjave Spahe oko novog preuređenja tiču se toga da svi Bošnjaci trebaju biti zajedno, odnosno da se dijelovi u kojima žive Bošnjaci ne trebaju dijeliti i pridodavati novim srezovima. Bez obzira na periodične i šture izjave Spahe, iz bošnjačkog dijela političkih predstavnika nije bilo konkretnih prijedloga i viđenja cjelokupne situacije.

Konkretna izjava Spahe dolazi iz Črnomelja, 22. maja na otvaranju radova pruge Črnomelj-Vrbovsko. Spaho je, između ostalog, kazao: „Sa istim elanom i sa istom odlučnošću sa kojom je naša vlada započela ovaj veliki posao, ona će se latiti i drugih naših važnih pitanja, naročito naših unutrašnjih pitanja. Odlučili smo da riješimo mnoga pitanja, naročito pitanje koje je danas najaktuelnije, a to je hrvatsko pitanje. Mi ćemo ovaj zadatok riješiti, pošto smo se prihvatali toga zadatka otvorenog srca i sa najboljom voljom. Sada su pregovori malo zastali, ali iskrenost na obje strane garantovaće uspjeh, a time će naša otadžbina postati mnogo jača i moćnija. Ova pruga, na kojoj sam ja nastupio kao prvi radnik služiće kao znak velikog napretka, pošto će vezivati lijepu Slovenačku sa dragom Hrvatskom, sa plavim Jadranom i Hrvatskim primorjem i tako simbolično pristupić se na taj način i najpravilnijem rješenju hrvatskog pitanja, a time ćemo postići i to da će naša otadžbna biti jača i nepobjediva“.³⁴

Gore navedena izjava je bila prva, ali i posljednja izjava Spahe u vezi pregovora jer je u Junu 1939. godine Mehmed Spaho preselio u jednoj od soba hotela „Srpski kralj“.

Međutim, svjedočenje dr. Branka Miljuša, tadašnjeg ministra Vlade, o razgovoru sa Spahom, uslijed priče o Sporazumu, daje novo viđenje iz ugla Bošnjačkog političkog vrha. Miljuš navodi da je Spaho itekako bio svjestan pogubnosti takvog sporazuma za Bošnjake, te je obraćajući se Miljušu kazao „da bi podjela Bosne i Hercegovine predstavljala smrtni udarac našoj državi. U tom slučaju slabo bi prošli i vi pravoslavci, a još gore muslimani. Podijeljeni između dva narodnosna područja, a inače vjerska manjina, bili bismo etnički i vjerski ugroženi i jednog dana dovedeni u takav položaj da bismo se mi muslimani između sebe krvili“: (Filandra, 1998:123)

Nakon smrti Mehmeda Spahe put prema završetku sporazuma je bio otvoren. „Na Spahinu smrt Cvetković i Maček se nisu obazirali, već su sredinom jula nastavili započete pregovore.

³⁴ Hasanbegović, 2012:535; Prema „Dr. Spaho o Sporazumu“, Jugoslovenski list (Sarajevo), 23. V. 1939.

Nakon što su sastavili tekst postignutog sporazuma obojica su primljeni 24. avgusta 1939. godine u zajedničku audijenciju kod kneza Pavla na Brdu kod Kranja, kojom prilikom je knez prihvatio predloženi tekst sporazuma, pa je 26. avgusta 1939 i potpisana.“ (Crnovšanin, Sadiković, 2007: 413) Bez dogovora sa Bošnjacima na osnovu Sporazuma je objavljena Uredba o Banovini Hrvatskoj. U sastav ove banovine ulazilo je 13 kotareva: Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik, Fojnica, Bugojno, Stolac, Mostar, Ljubuški, Livno, Konjic, Duvno i Prozor.

„Prema sačuvanom Nacrtu uredbe o njenoj organizaciji trebala se formirati i srpska banovina pod nazivom Srpske zemlje“. (Ibrahimagić, 1999: 51) Prema toj Uredbi ostatak Bosne i Hercegovine trebao je pripasti srpskoj banovini.

Osvrt na trenutno stanje dao je i Bilandžić koji govori o novoj fazi borbe koja ugrožava sve ostale narode. „Sporazum je, međutim, krio u sebi nove zaplete u međunacionalnim odnosima. Banovina Hrvatska je, naime, istrgla nekoliko kotara Bosne i Hercegovine (Brčko, Gradačac, Derventu, Travnik, Fojnicu, Mostar) s tendencijom uključenja BiH u sastav Hrvatske. Nasuprot tome velikosrpski krugovi izradili su smjesta plan o uspostavljanju srpskih zemalja u koje osim Srbije ulaze Bosna i Hercegovina, Vojvodina i Crna Gora, što je značilo da se otvara nova faza borbe između velikosrpskih i velikohrvatskih snaga. Obje politike prelazile su preko interesa drugih naroda i narodnosti Jugoslavije.“ (Bilandžić, 1985: 25)

Međutim, zbog izbijanja Drugog svjetskog rata ova kao i Uredba o Banovini Hrvatskoj nije ratificirana i nije nikada stupila na snagu.

Ovim načinom se odustalo od principa unitarizma i centralizma, ali je isto tako, prema Ibrahimagiću, bila priznata hrvatska nacija, dok je BiH opet podijeljena između hrvatskih i srpskih velikonacionalista. Ne samo Bosna i Hercegovina, već i ideja integralnog jugoslavenstva, koja se toliko puta spominjala, je ubrzanim koracima vođena u zaborav dok su nacionalističke težnje dolazile do izražaja.

6. POKRET ZA AUTONOMIJU BIH

U jeku velikosrpskih i velikohrvatskih dogovora, Bošnjaci su pokretali pitanje autonomije Bosne i Hercegovine nezadovoljni dešavanjima koja su u svakom smislu izostavljala teritorijalni integritet BiH i njenih granica. „Ovaj pokret bio je podjednako izražen i u onim dijelovima Bosne i Hercegovine koji su, po Sporazumu, već ušli u sastav Banovine Hrvatske“ (Ibrahimagić, 1999: 51)

Iako je hrvatska strana očekivala da se Bošnjaci priklone hrvatskoj strani i da prihvati njihov nacionalni identitet, to se nije desilo. „Umjesto toga islamsko se stanovništvo okupljalo oko onih političkih projekata, koji su imali u vidu ili zahtjevali autonomiju Bosne i Hercegovine. Tako je i ovaj put, kad je ondašnji predsjednik Jugoslovenske muslimanske organizacije Džafer Kulenović (1891-1956) zahtijevao autonomiju Bosne i Hercegovine 6. studenog 1939, njegov zahtjev našao na široki odjek u svim krugovima bosansko-muslimanskog društva“. (Džaja, 2004: 187-188)

Po cijeloj Bosni i Hercegovini održavali su se skupovi na kojima je jedina tema bila 'Pokret za autonomiju' kao posljedica podjеле BiH. Zajedno sa narodom, pokretu se pridružuju i sva bošnjačka udruženja i organizacije, te se traži izlazak iz JRZ, te osnivanje posebnog bošnjačkog pokreta.

Pored podrške samom pokretu, mnogo kritika je bilo upućeno u Džaferu Kulenoviću koji je nakon Spahe preuzeo rukovođenje JMO. Kulenoviću se zamjeralo što je i dalje ostao u Vladi sa JRZ-om, iako je ta ista vlada bila kreator podjеле Bosne i Hercegovine. „Sam Kulenović se ponašao pasivno. U svemu tome nije mu bila namijenjena drugačija uloga, ali je barem mogao istupiti iz Vlade koja je podijelila njegovu zemlju i osporila njenu ravnopravnost. Istina, takvim potezom red događaja ne bi se promijenio, ali bi se imala barem moralna satisfakcija u vlastitim očima.“ (Filandra, 1998: 115)

Razloge osnivanja Muslimanskog pokreta za autonomiju naovde Crnovšanin i Sadiković. „Obzirom da JMO nije više samostalno djelovala jer je bila u koaliciji sa Jerezom, a nije postojala neka druga jaka bošnjačka politička stranka, pristupilo se osnivanju Muslimanskog pokreta za autonomiju BiH kao nacionalnog i nadstranačkog tijela.“ (Crnovšanin, Sadiković, 2007: 462)

Protesti širom BiH su se formalno objedinili u 'Pokret za autonomiju' 30.12.1939. godine u Sarajevu gdje su se iskupili svi bošnjački prvaci u raznim oblastima. „Na tom skupu konstituiran je Pokret za autonomiju BiH, sa zahtjevom da se svuda osnuju mjesni odbori za autonomiju BiH. U okružnici se ističe da su Bošnjaci primili i pozdravili sporazum Cvetković-Maček, ali se u njemu nije vodilo računa o težnjama Bošnjaka i općenito bosanskohercegovačkog stanovništva. Izvršni odbor ujedno uvjerava da autonomna Bosna i Hercegovina ničim ne može ugroziti interese drugih, pa u tom smislu poziva sve ostale političke stranke u Jugoslaviji da pristupe Pokretu za autonomiju BiH“. (Imamović, 1998: 521)

Na prethodno spomenutom skupu donešena je odluka o uspostavljanju Akcionog odbora Muslimanskog pokreta za autonomiju BiH koji je odmah nakon toga izvršio i imenovanje u izvršni odbor Pokreta koji je po značaju predstavljao najvažnije tijelo Bošnjaka u to vrijeme. Iako je JMO u okviru JRZ-a predstavljala i činila najznačajni politički faktor, sama ideja Pokreta za autonomiju je prevazilazila stranačke konotacije i težila da preraste u narodni pokret svih Bošnjaka muslimana.

Članovi radničkog i omladinskog pokreta BiH, bosanskohercegovačka akademска omladina, ali i ostale istaknute ličnosti kod Bošnjaka, isticali su zadovoljstvo zahtjevom za autonomijom Bosne i Hercegovine. „U otvorenom pismu od 1. prosinca 1939. koje je potpisalo 509 bosansko-hercegovačkih komunističkih studenata i studenata pod utjecajem komunista (Srbi, Hrvati, Muslimani i Židovi) bilo je osuđeno vođenje rata i buržujska politika općenito i zahtijevana demokracija, ravnopravnost naroda kao i autonomija za Bosnu i Hercegovinu“: (Džaja, 2004: 188)

Na ovakve istupe bošnjačke strane stizali su oštri odgovori i jedne i druge strane koji su BiH već vidjeli u okviru svojih granica ili čak podijeljenu između hrvatske i srpske banovine. Srpska strana je smatrala da su ovakvi zahtjevi bošnjaka udar na njihove težnje za prevlast u državi i udar na sjedinjenje svih srpskih zemalja. Sa druge strane, hrvatska strana je vjerovala da granice BiH nisu trajno određene, te da bi se u budućnosti tek moglo odrediti u skladu sa dogовором svih njenih naroda.

Ovakvi stavovi su bili jasan dokaz da hrvatska i srpska strana gledaju na teritorij Bosne i Hercegovine, isključivo kao predmet podjele, ali i kao predmet zadovoljenja ličnih težnji za uspostavljanjem prevlasti nad svima drugima koji nisu dio 'velikih politika'.

Iako je ideja o Pokretu djelovala izvana kao dobar primjer ukrupnjavanja bošnjačkih snaga, unutra je odnos bio dosta razjedinjen i neorganizovan. Prema Filandri vodstvo Pokreta, tj. njen Izvršni odbor je bio razlog što su „...bošnjačke mase politički dezorientirane dočekale rat, međunacionalne sukobe i svoje vlastito klanje.“

Najviše razloga za dosta zbumjeno vodstvo Pokreta se može pronaći u odnosima Džafera Kulenovića kao predsjednika Pokreta prema članovima Izvršnog odbora. Taj odnos je bio dosta zatvoren, često su dolazile kritike na račun Kulenovića, a s druge strane i pohvale, sve u zavisnosti ko je od članova odbora pisao saopćenja.

Ideja o Pokretu za autonomiju nikada nije zaživjela u pravom smislu te riječi, ali je ostala zapisana kao odgovor Bošnjaka na politiku njihovih komšija i proces razjedinjenja Bosne i Hercegovine. Drugi svjetski rat je prekinuo sva nadanja za uspostavljanjem bilo kakve autonomije i Bošnjacima podario godine maltretiranja i ubijanja.

Neveliki dio Bošnjaka izmedju dva svjetska rata bio je pristalica ljevičarske komunističke ideologije. KPJ i njeni predstavnici od njihovog nastanka pa sve do početka drugog svjetskog rata nisu imali jasan stav po pitanju nacionalnosti i statusa muslimana Bosne i Hercegovine. Mnogi autori slijede stajalište da je viđenje BiH bilo u smjeru velikosprskih ideja i zamisli. Pitanje Bošnjaka u diskusijama komunista bilo je sporedna stvar, te nije dobilo pažnju kakvu je i trebalo.

Odnos KPJ prema autonomiji Bosne i Hercegovine ogledao se u njihovom odnosu spram JMO na koju su gledali kao na nazadnu organizaciju koja je interes pojedinaca predstavljala kroz interes jednog cijelog naroda. Također su u najvećem dijelu na Bošnjake gledali kao na vjersku zajednicu koja se u budućem djelovanju mora prikloniti nekoj od nacija.

Kao predstavnici bošnjačkih ljevičara u to vrijeme bili su urednici lista „Putokaz“. Koncept i zamisao pomenutog lista, koji je vodila ljevičarska bošnjačka studentska inteligencija, ogledala se u težnji da pokaže da potrebe Muslimana koje se aktualiziraju u političkom životu nisu uistinu realne, te da su one rezultat težnji određenih pojedinaca. Nasuprot tome, navodi se da bi istinski predstavnici bosanskih Muslimana trebali biti ljevičarska inteligencija koja bi zajedničkim djelovanjem utvrdila stvarne potrebe bosanskih Muslimana i prema tim potrebama i djelovala.

Ljevičarska inteligencija okupljenja oko lista „Putokaz“ pokušala je i konkretno djelovati kako bi shvatila stvarne probleme s kojima se susreću bosanski Muslimani. U vezi s tim, oni su izdali tzv. „Kalendar putokaza“ koji je zamišljen kao ogledalo svih pitanja, problema i nejasnoća s kojima se susreće bošnjački narod. Takva vrsta enciklopedije sa važnim pitanjima za budućnost Bosne i Hercegovine i njenog narodu pokazali su poseban značaj i intelekt ljudi okupljenih oko lista „Putokaz“.

Takav odnos lista „Putokaz“ razlikovao od KPJ u tome što je rezultat njihovog djelovanja bio konkretni dokument sa jasnim nacrtima na koje se mora dati odgovor kako bi napredak bosanskih Muslimana bio što efikasniji, dok su predstavnici KPJ u svojim pisanjima i djelovanju bili u nedefinisanom i često konfuznom odnosu spram nacionalnosti i posebnosti Bošnjaka.

7. SMRT MEHMEDA SPAHE I IZBOR NJEGOVOG NASLJEDNIKA

U literaturi se nalazi mnogo teorija o razlozima smrti Mehmeda Spahe, od toga da je preselio prirodnom smrću, do toga da je otrovan na način da mu je u šoljicu kafe konobar stavio otrov. „Spahina iznenadna smrt izazvala je mnogo polemika u javnosti. Njegov utjecaj među Bošnjacima jedan je od razloga zbog kojeg se u javnosti prepostavlja da je ubijen.“ (Lisica, 2018) No, u ovom radu se nećemo voditi raznim teorijama, nego ćemo pažnju posvetiti političkom stanju Bošnjaka nakon njegove smrti, kao i njegovom nasljedniku.

Nakon Smrti Mehmeda Spahe, među Bošnjacima je zavladala određena zbumjenost jer liderске kvalitete koje je Spaho posjedovao, njegov nasljednik, niti bilo ko drugi u to vrijeme, nije imao. S obzirom na to, Bošnjaci su svoje težnje pokušavali usmjeravali prema vjerskim liderima, a u to vrijeme reisul-ulema je bio Fehim Spaho od koga se očekivao nastavak borbe za bošnjačke interese.

Međutim, i sama ličnost Fehima Spahe bila je dosta kompromitirana od strane naroda, gdje mu se čak i nekoliko puta prijetilo. „Reisul-ulema Fehim Spaho ni moralnim, ni političkim likom nije bio dorastao položaju, ni ulozi koju mu je povijest pružala. Za zvanje koje je obnašao bila su i suviše brojna osporavanja njegove ličnost“. (Filandra, 1998: 118)

Obzirom na to, Fehim Spaho je konstatno bio u stanju smirivanja situacije koja je dolazila nakon smrti Mehmeda Spahe, kao posljedica novog vođe bošnjačkog naroda.

O značaju ličnosti Mehmeda Spahe, a u vezi s tim i o strahu koji je slijedio govori i Noel Malcom, gdje kaže: „On je bio promućuran političar koji je uspio bosanskim muslimanima osigurati u međunarodnom razdoblju politički uticaj nerazmjerne veći od njihove brojčane snage, (...)“ (Malcolm, 2011: 306)

Na samom danu dženaze Spahi, određeni događaji pokazali su velike unutarstranačke sukobe i težnje za preuzimanjem vođenja najveće bošnjačke stranke u to vrijeme. „...u sarajevskoj gradskoj vijećnici, samo nekoliko sati nakon dženaze, održan je sastanak muslimanskih zastupnika u Narodnoj skupštini i senatora iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka na kojem se odlučilo o izboru Spahina političkog nasljednika i time novog vođe bosansko-hercegovačkih muslimana.“ (Hasanbegović, 2012: 569)

Hasanbegović također navodi da se na tom sastanku, kojeg je inicirao Uzeir Hadžihasanović, vrlo blizak prijatelj Mehmeda Spahe, moglo vidjeti raskol na dvije grupe. Prvu grupu su činili,

upravo, Hadžihasanović i većina ostalih zastupnika koji su podržavali Džafera Kulenovića za nasljednika, dok je drugu grupu činio Halid Hrasnica i manji dio zastupnika koji su podržavali Behmena kao nasljednika. Potrebno je istaknuti da grupa oko Behmene na sastanku nije insistirala na tome da se za Spahinog nasljednika izabera jedna ličnost, nego tri osobe kojima bi se povjerili poslovi koje je obavljao Spaho. Također, ista grupa nije bila zadovoljna načinom glasanja za novog vođu, jer su smatrali da svaki rez i oblast treba da pošalju svoj predstavnike i da ti predstavnici glasaju onako kako smatraju da je najbolje. Međutim, takav prijedlog je odbijen, a za nasljednika Mehmeda Spahe izabran je Džafer Kulenović.

Iako je JMO u to vrijeme bila dio JRZ-a, Džafer Kulenović i njegove pristaše su kreirale atmosferu u kojoj su oživljavali politički projekat JMO-a, što se nije svidjelo predstavnicima JRZ-a. U tom pogledu vidi se još jedna razlika između Kulenovića, koji je indirektno zahtjevao povratak JMO kao jedinog projekta koji će štiti interes Bošnjaka, i Behmena koji se i dalje srdačno zalagao za ideju JRZ.

Razlozi zbog kojih je u uskim stranačkim krugovima Kulenović dobio podršku u odnosu na Behmena se mogu pronaći i u odluci Spahe da, od svih predstavnika Bošnjaka, u Vladu 1938. godine predloži upravo Kulenovića. Također, Kulenovićevo odluka da 1921. godine odbije glasati za Vidovdanski ustav dodatno je potvrdila priču da je on najbolji kandidat.

Iako Behmen nikad nije potvrdio Kulenovića za nasljednika, niti su to učinili ostali predstavnici koji su bili bliski Behmenu, u javnosti je stvorena atmosfera da je izbor bio regularan, te da su bošnjaci pokazali jedinstvo i snagu. U prilog tome idu i pisanja stranačkog lista Pravda, koji je u to vrijeme bio pod utjecajem Kulenovića, gdje se građanstvo obavještavalo o slozi bošnjačkog naroda.

Međutim, potpisivanje sporazuma Cvetković-Maček za Bošnjake, ali i za Kulenovića kao vođu je otvorilo mnoga pitanja. „Provedba sporazuma i srpski odnosi s HSS-om više ni na koji način nisu ovisili o držanju muslimanskog dijela JRZ-a i Kulenovića, kao jedinog muslimanskog predstavnika u vlasti. Osim toga, Cvetković i Namjesništvo u svakom su se trenutku mogli osloniti i na skupinu Behmenovih nezadovoljnika, čime bi JRZ i vlada, neovisno o Kulenovićevoj držanju i namjerama, zadržali i svoju muslimansku stranačku sastavnicu“ (Hasanbegović, 2012: 595)

U takvoj konstalaciji odnosa, Kulenović pribjegava stavu o uspostavi autonomne Bosne i Hercegovine, koja bi imala sličan status kao i Banovina Hrvatska. Upravo je ova, ali i sljedeće

slične izjave dovela do strašnih pritisaka iz cijele države, što je rezultiralo usvajanjem rezolucije na prvom sarajevskom autonomističkom okupljanju. Suština usvojene reolucije se ogleda u tome da Bosna i Hercegovina postane četvrta samoupravna jedinica.

Na takvu rezoluciju podršku nije htio dati Behmen koji je napustio skup uz navode da se usvajanjem trenutne rezolucije čini „politička greška“. Spomenuta „politička greška“ se ogledala u tome da ovakvim nastupima, prema Behmenu, nikad se neće moći ostvariti želje Bošnjaka. Behmen je u narednom periodu djelovao na način da je pisao propagandne letke, pisma, ali i pokušavao se što više približiti predstavnicima JRZ-a, koji su osjetili opasnost u Kulenovićevim stavovima za autonomiju.

Prvi javni obrasci sukoba i raskola između dvije struje su došli preko lista Pravda, gdje je Behmen, uz pomoć vodstva JRZ-a, dobio naklonost da preuzme uređivanje Pravde, čime je poslana poruka Kulenoviću da se njegovi stavovi i želje ne poklapaju sa vrhom JRZ-a. Sukob koji se polako približavao vrhuncu, dosegao je najviši nivo na prvu godišnjicu smrti Spahe kada je i došlo do podijele na Kulenovićeve i Behmenove pristaše.

Odluka o tome ko će govoriti na Spahinom mezaru je donijela i konačni raskol. Jedan poziv je najavljivao samo Kulenovića kao govornika, dok je drugi poziv uvrstio i Behmena, što je kod većine izazvalo negodovanje. Dok je trajala komemoracija u kazalištu, Behmen se ponesen svojim pristašama u harem Begove džamije, „...izvan protokola pojavio kao govornik na Spahinom grobu, pa je Kulenović odbio sudjelovati na džamijskom dijelu komemoracije ne želeći da taj akt dužnog plijeteta i poštovanja prema velikom merhumu bude okrnjen ma kakvim nedostojnim postupkom sitnog političkog šićarenja.“ (Hasanbegović, 2012: 714)

Behmen je iskoristio priliku u kojoj se našao i pokušao sebe predstaviti kao jedinog iskrenog nasljednika politike Mehmeda Spahe. Takav nastup mu je donio mnogo benefita, ne samo među bošnjačkim narodom, nego i kod predstavnika JRZ-a, dok je utjecaj Kulenovića slabio. U takvim odnosima, Behmen je dobio podršku Halida Hrasnice, Huseina Čišića, Hamdije Agana i mnogih drugih.

Javni raskol je konačno objavljen u Narodnoj Pravdi³⁵ gdje se Džafer Kulenović odrekao Behmena i njegove politike, te nastojao predstaviti politiku svog suparnika kao pogubnu za bošnjački narod.

Iako je Spaho u svom političkom djelovanju uvijek težio 'političkoj sredini' između dvije strane, Kulenović je, potvrdit će se kasnije, više naginjao ka hrvatskom dijelu i njihovim interesima. Takva politika i nesređeni odnosi nisu mnogo obećavali.

Rasplet ovih sukoba se trebao riješiti na sljedećim skupštinskim izborima koji se nisu, na kraju, desili zbog početka drugog svjetskog rata.

³⁵ List koji je bio osnovan nakon što je Behmen dobio utjecaj nad listom Pravda. List „Narodna Pravda“ su uređivali predstavnici okupljeni oko Džafera Kulenovića.

ZAKLJUČAK

Političko djelovanje bošnjačkih predstavnika i političko stanje svih Bošnjaka između dva svjetska rata, sigurno je, jedno od najturbulentnijih i najizazovnijih u čitavom periodu postojanja bošnjačkog naroda. Period između dva krvava rata donio je i mnogo krvi i znoja na sceni politike, kulture, ekonomije, religije, identiteta, postojanja i preživljavanja Bošnjaka od nasrtaja raznih oblika zlonamjernih ideja.

Stanje u kojem su djelovali Bošnjaci u pomenutom periodu, u raznim oblastima a posebno u politici, se može podijeliti na tri dijela: 1. Akcija mirovanja, 2. Akcija 'životarenja' i 'preživljavanja' i 3. Akcija volje i pobune.

U sva tri dijela, kako god se oni nazivali, bošnjački predstavnici predvođeni najviše JMO i njenim prvakom Mehmedom Spahom, su odigrali ozbiljnu, mudru i za taj trenutak prihvatljivu političku igru. Bez obzira na greške, koje su bile sastavni dio političke djelatnosti, Bošnjaci su iz svih mogućih događaji izvukli, ako ne najbolje, onda približno najboljem. Ponekad su se odluke donosile zanemarujući stav Bošnjaka, pa dovodile i do dijeljenja Bosne i Hercegovine, ali su predstavnici Bošnjaka uradili onoliko koliko su mogli u datom trenutku.,,U saradnji sad s vladom a sad s oporbom odražavaju se ne samo 'realpolitičke procjene' muslimanskih političara, nego i njihova briga za vlastiti identitet; zapali u škripac između hrvatstva i srpstva, morali su se kretati teškim putem u potrazi za vlastitim modernim identitetom“. (Džaja, 2004: 202)

U teškim vremenima koja su bila okružena permanentnim napadima razne vrste, bošnjačka politika dobro se znala oduprijeti takvim napadima i naći svoje mjesto koje je za posljedicu imalo pozitivne političke procese za Bošnjake. „U cjelini se bošnjačka politika u interpretaciji JMO, s pravom može okarakterizirati kao politika vještog, manje ili više, taktiziranja, političkog plesa radi preživljavanja. Stoga je JMO bila više jedna složena, često i protivurječna, pa čak i podijeljena politička kompozicija, nego homogena, ideologiski, politički, a zatim i programski artikulirana stranka“ (Filipović, 1996: 80)

Iako bez svjesti o postojanju sopstvene nacije, vođeni vjerskim i političkim autoritetima uz podršku kulturnih organizacija, stalna borba na putu boljeg položaja svih Bošnjaka doprinijela je očuvanju Bošnjaka kao političke, ekonomске, kulturne, ali i etničke nacije. Takvo očuvanje,

tada skriveno, svoj potpuni smisao i procvat dobilo je u periodu agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Stoga, s pravom se može kazati da su svi oni koji su, u periodu između dva svjetska rata, djelovali u interesu Bošnjaka zaslužni za današnju Bosnu i Hercegovinu jer su ljubomorno čuvali posebnost Bošnjaka koje su tada zlonamjerno predstavljali kao religijsku grupu.

BIBLIOGRAFIJA

Imamović, Mustafa 1998, Historija Bošnjaka, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo.

Filandra, Šaćir 1998, Bošnjačka politika u XX. Stoljeću, Sejtarija, Sarajevo.

Imamović, Mustafa; Hrelja, Kemal; Purivatra, Atif 1992, Ekonomski genocid na Bosanskim muslimanima, MAG – Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo.

Šarac, Nedim 1975, Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, Svjetlost, Sarajevo.

Šehić, Nusret 1991, Bosna i Hercegovina 1918 – 1925. – privredni i politički razvoj -, Institut za historiju, Sarajevo

Purivatra, Atif 1999, Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Bosanski kulturni centar, Sarajevo.

Ibrahimagić, Omer 1999, Politički sistem Bosne i Hercegovine, Magistrat, Sarajevo.

Hasanbegović, Zlatko 2012, Jugoslovenska muslimanska organizacija: 1929 – 1941.: (u ratu i revoluciji 1941.-1945.), Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju : Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar": Medžlis Islamske zajednice, Zagreb.

Išek, Tomislav 1991, Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941, Institut za istoriju, Sarajevo.

Džaja, Srećko Matko 2004, Politička realnost jugoslavenstva (1918-1991), Svjetlo riječi, Sarajevo - Zagreb.

Kamberović, Husnija 2009, Mehmed Spaho (1883-1939) Politička biografija, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo.

Stojkov, Todor 1969, Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935., Prosveta, Beograd.

Friedman, Francine 1996, The Bosnians Muslims: denial of a nation, Boulder : WestviewPress.

Purivatra, Atif 1969, Nacionalni i politički razvitak Muslimana, Svjetlost, Sarajevo.

Filipović, Muhamed 1996, Bošnjačka politika, Svjetlost, Sarajevo.

Bilandžić, Dušan 1985, Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – Glavni procesi 1918 – 1985; III dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.

Čulinović, Ferdo 1961, Jugoslavija između dva rata, Izdavački Zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Purivatra, Atif; Imamović, Mustafa; Mahmutčehajić, Rusmir 1991, Muslimani i Bošnjaštvo, muslimanska biblioteka, Sarajevo.

Crnovšanin, Harun; Sadiković, Nuro 2007, Dr. Mehmed Spaho – državnik i borac za BiH, Sandžačka riječ, Frankfurt na Majni.

Malcolm, Noel 2011, Bosna – Kratka povijest, Memorija, Sarajevo.

IZVORI SA INTERNETA

Maglajlić, Munib (20.1.2020.), *Ime Bošnjak*, pristupio: 10.3.2020. sa <https://www.biserje.ba/ime-bosnjak/>

Lisica, Admir (26.3.2018.), Mehmed Spaho, vođa Bošnjaka između dva svjetska rata, pristupio: 25.5.2019. sa <https://balkans.aljazeera.net/teme/2018/3/26/mehmed-spaho-voda-bosnjaka-izmedu-dva-svjetska-rata>

IZJAVA O PLAGIJARIZMU

Kao student magistarskog studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu potpisujem izjavu da sam upoznat sa Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Etičkom kodeksu Univerziteta u Sarajevu.

Ovom izjavom potvrđujem da sam magistarski rad napisao samostalno i koristeći se isključivo navedenom bibliografijom, te da ovaj rad nije korišten pri bilo kakvom drugom ocjenjivanju.

Suglasan sam da jedan primjerak mog rada bude javno dostupan preko biblioteke Fakulteta političkih nauka.

Mjesto/datum: Sarajevo, 13.7.2021.

Potpis _____

